

**ΤΟ ΑΤΟΜΙΚΟ ΚΑΤΑΦΥΓΙΟ ΤΗΣ ΚΑΤΟΙΚΙΑΣ:
Η ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΟΥ ΥΠΝΟΔΩΜΑΤΙΟΥ ΣΤΗΝ ΑΘΗΝΑΪΚΗ ΚΑΤΟΙΚΙΑ ΤΗΣ
ΝΕΟΤΕΡΗΣ ΚΑΙ ΣΥΓΧΡΟΝΗΣ ΕΠΟΧΗΣ**

ΓΚΟΥΜΑ ΦΩΤΕΙΝΗ

ΠΟΛΥΤΕΧΝΕΙΟ ΚΡΗΤΗΣ
ΣΧΟΛΗ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΩΝ ΜΗΧΑΝΙΚΩΝ
ΧΑΝΙΑ ΟΚΤΩΒΡΙΟΣ 2019

ΤΟ ΑΤΟΜΙΚΟ ΚΑΤΑΦΥΓΙΟ ΤΗΣ ΚΑΤΟΙΚΙΑΣ:

Η ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΟΥ ΥΠΝΟΔΩΜΑΤΙΟΥ ΣΤΗΝ ΑΘΗΝΑΪΚΗ ΚΑΤΟΙΚΙΑ ΤΗΣ ΝΕΟΤΕΡΗΣ ΚΑΙ ΣΥΓΧΡΟΝΗΣ ΕΠΟΧΗΣ

THE PRIVATE SHELTER OF THE HOUSE:

THE DEVELOPMENT OF THE BEDROOM DESIGN IN ATHENIAN RESIDENCIES OF THE MODERN ERA

ΓΚΟΥΜΑ ΦΩΤΕΙΝΗ

ΕΠΙΒΛΕΠΟΥΣΑ: ΚΩΤΣΑΚΗ ΑΜΑΛΙΑ

Ευχαριστώ θερμά την επιβλέπουσά μου κυρία Αμαλία Κωτσάκη
για την καθοδήγηση και υποστήριξη κατά την εκπόνηση της παρούσας εργασίας.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ - ΜΕΘΟΔΟΣ

1. Σκοπός εργασίας
2. Αντικείμενο εργασίας
3. Βιβλιογραφική ανασκόπηση
4. Μέθοδος

ΕΥΡΗΜΑΤΑ

Κεφάλαιο 1°

1834 – 1880: Το υπνοδωμάτιο στις κατοικίες της νεοσύστατης ελληνικής πρωτεύουσας και των περιχώρων της.

Κεφάλαιο 2°

1880 – 1910: Το υπνοδωμάτιο στις νεοκλασικές κατοικίες, τις πρώτες πολυκατοικίες της Αθήνας και τις εξοχικές βίλλες των αθηναϊκών προαστίων.

Κεφάλαιο 3°

1910 – 1940: Το υπνοδωμάτιο στις αθηναϊκές κατοικίες του Μεσοπολέμου. Εισαγωγή ευρωπαϊκών και νεωτερικών προτύπων διαβίωσης στην αρχιτεκτονική.

Κεφάλαιο 4°

1940 – 1980: Το υπνοδωμάτιο σε κατοικίες της Αθήνας και των προαστίων της, κατά την περίοδο της έντονης μεταπολεμικής αστικοποίησης.

Κεφάλαιο 5°

1980 – 2019: Το υπνοδωμάτιο στις σύγχρονες κατοικίες της Αθήνας και των περιχώρων της.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

.....5

.....17

.....33

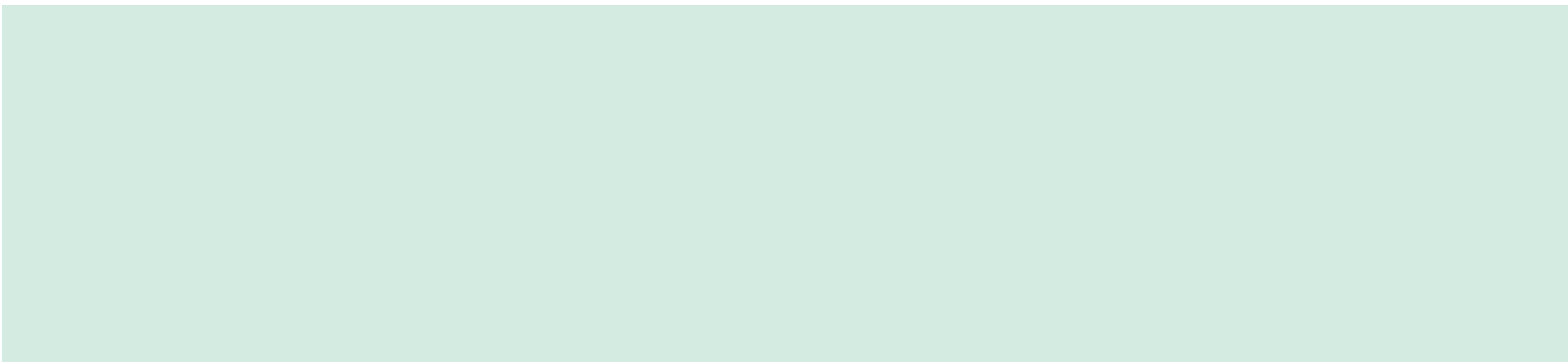
.....49

.....75

.....99

.....125

.....135

ΕΙΣΑΓΩΓΗ - ΜΕΘΟΔΟΣ

1. ΣΚΟΠΟΣ

Σκοπός της εργασίας είναι η διερεύνηση της εξέλιξης του υπνοδωματίου, χώρου εξέχουσας σημασίας για το κατοικείν, σε κατοικίες της ελληνικής πρωτεύουσας και των περιχώρων της, από το 1834 μέχρι σήμερα, σε σχέση με την κοινωνική διαστρωμάτωση και τις πολιτικοοικονομικές εξελίξεις.

2. ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΟ

Αντικείμενο της εργασίας αποτελεί ο χώρος του υπνοδωματίου στα διάφορα είδη κατοικίας όπως αστικά μέγαρα, μονοκατοικίες, πολυκατοικίες, εργατικές και προσφυγικές κατοικίες, που εμφανίζονται στην περιοχή της Αθήνας και των περιχώρων της, κατά τη χρονική περίοδο 1834-2019, όπως παρουσιάζονται μέσα σε σχέδια, φωτογραφίες, έργα ζωγραφικής, και λογοτεχνικά κείμενα.

3. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΗ ΑΝΑΣΚΟΠΗΣΗ

Μελετήματα που να αφορούν ειδικά το υπνοδωμάτιο της νεοελληνικής κατοικίας δεν έχουν εντοπιστεί. Η συγκέντρωση του απαραίτητου υλικού για την εκπόνηση της παρούσας εργασίας στηρίχτηκε σε επιμέρους δημοσιεύματα, που αναφέρονται σε επιμέρους φάσεις της περιόδου από το 1834 μέχρι σήμερα και περιλαμβάνουν στοιχεία τόσο σχετικά με την αρχιτεκτονική της κατοικίας, όσο και με την κοινωνία της εκάστοτε εποχής.

Η εργασία στηρίζεται σε 5 βασικά βιβλία αναφοράς:

1. Κωνσταντινίδης Άρης, Τα παλιά αθηναϊκά σπίτια, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο, 2011
2. Eleb Monique, Debarre Anne, L' invention de l' habitation modern: Paris 1880-1914, A.A.M. / HAZAN, 1995
3. Βρυχέα Άννυ, Κατοικία και κατοίκηση: Διερευνώντας τα όρια της αρχιτεκτονικής, Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 2003
4. Μπίρης Μάνος Γ., Αθηναϊκή Αρχιτεκτονική 1875-1925, Εκδόσεις Μέλισσα, Αθήνα, 2003
5. Μαρμαράς Β. Μανόλης, Η αστική πολυκατοικία της μεσοπολεμικής Αθήνας, Πολιτιστικό Τεχνολογικό Ίδρυμα ΕΤΒΑ, 1991

4α. ΜΕΘΟΔΟΣ ΣΥΛΛΟΓΗΣ ΣΤΟΙΧΕΙΩΝ

Η συλλογή των στοιχείων περιλαμβάνει:

1. Έρευνα πεδίου
2. Αρχιακή έρευνα (Αρχείο Νεοελληνικής Αρχιτεκτονικής Μουσείου Μπενάκη, αρχείο Εθνικής

πινακοθήκης)

3. Έρευνα στον Τύπο
4. Βιβλιογραφική έρευνα
5. Διαδικτυακή έρευνα
6. Έρευνα σε ταινίες του ελληνικού κινηματογράφου

Ειδικότερα, το ερευνητικό υλικό αποτελείται από άρθρα και δημοσιεύματα στον Τύπο που αφορούν στην κατοικία και το υπνοδωμάτιο, κατόψεις κατοικιών καθώς και φωτογραφίες και έργα ζωγραφικής που απεικονίζουν το χώρο του ύπνου. Το ερευνητικό υλικό συμπληρώνεται με λογοτεχνικά κείμενα που περιγράφουν το χώρο του ύπνου καθώς και με την έρευνα ταινιών του ελληνικού κινηματογράφου της περιόδου 1950-1970, μέσα από αποσπάσματα που απεικονίζουν τον εσωτερικό χώρο της κατοικίας και ειδικότερα του υπνοδωματίου.

4β. ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΗ ΜΕΘΟΔΟΣ

4β₁. ΥΠΟΘΕΣΗ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

(...) εκεί θα πρωτανοίξετε τα μάτια σας το πρωί καλωσορίζοντας τη μέρα, εκεί θα διαλέξετε τα ρούχα που θα φορέσετε, εκεί θα πείτε την πρώτη καλημέρα στη σύντροφό σας. Και δεν είναι σημαντικό το παράθυρο απ' όπου θα βλέπετε τη μέρα, το φως, τη φύση γύρω, αν υπάρχει; Και το μεσημέρι, αν βρείτε χρόνο ν' αναπαυθείτε, δεν είναι οι τοίχοι και τα ντουλάπια που σας συντροφεύουν με τα χρώματα και τις αναλογίες τους; Και το βράδυ όταν γυρίσετε μετά τις ταλαιπωρίες τις ημέρας κι αφού περάσετε τις λίγες ευχάριστες ώρες στο καθημερινό σας και γυρίσετε στο υπνοδωμάτιό σας για να ξανασκεφτείτε τη μέρα με τη σύντροφό σας, ίσως να κάνετε έρωτα, δεν σκέφτεστε πώς θα είναι το περιβάλλον που θα σας συντροφεύει; Δεν ζείτε σ' αυτό με όλες σας τις αισθήσεις; Είναι απλώς ένας χώρος μ' ένα κρεβάτι και μια ντουλάπα; (...) Και τα δωμάτια των παιδιών δεν τα σκέφτεστε; Τα «υπνοδωμάτια», λέτε, των παιδιών, που είναι όμως ο χώρος που θα παίξουν, θα διαβάσουν και θα κοιμηθούν, που είναι το σαλόνι και το γραφείο τους. Πώς τα υποβαθμίζετε με την ισοπεδωτική λέξη «υπνοδωμάτιο παιδιών»; Πώς θα καλλιεργήσετε τους νέους ανθρώπους, πώς θα ευαισθητοποιήσετε τη σχέση τους με τον χώρο, που αρχίζει από το δωμάτιο τους και φτάνει στον πόλη και στο περιβάλλον;¹

¹ Απόσπασμα από συνέντευξη του Δημήτρη Αντωνακάκη στη Χαρά Χαρτσάρη, Μάρτιος 2018

Έναυσμα για την μελέτη του υπνοδωματίου αποτέλεσε η έννοια της ιδιωτικότητας, ως ανθρώπινη ανάγκη και δικαίωμα, καθώς και η επιθυμία του ανθρώπου να κατέχει χώρους «καταφύγια». Όπως αναφέρει και ο G. Bachelard στο βιβλίο Η ποιητική του χώρου « ... μέσα σε μία φυσική ευτυχία, το πλάσμα θέλει <ν'αποτραβιέται στη γωνιά του> ».² Η κατοικία είναι ο χώρος που δημιουργήσε ο άνθρωπος για να καλύψει αυτές τις ανάγκες. Αν εμβαθύνουμε όμως στο εσωτερικό της, θα συναντήσουμε το υπνοδωμάτιο, που λειτουργεί ως ένα ατομικό καταφύγιο και επιπλέον συνδέεται με τη γέννηση και το θάνατο, τη μνήμη και τον έρωτα και με μία από τις βασικότερες βιολογικές ανάγκες του ανθρώπου, τον ύπνο. Για τους παραπάνω λόγους το υπνοδωμάτιο αποτελεί χώρο ζωτικής σημασίας για το ανθρώπινο κατοικείν και βασικό «στοιχείο» ενδιαφέροντος της παρούσας μελέτης.

« ... ο τρόπος σύμφωνα με τον οποίο εμείς οι άνθρωποι είμαστε επάνω στη γη είναι [...] το κατοικείν. [...] ο άνθρωπος είναι καθόσον κατοικεί.»³

Με τον όρο υπνοδωμάτιο ή κρεβατοκάμαρα νοείται το δωμάτιο μέσα στην κατοικία που προορίζεται για τον ύπνο. Η σημασία του ύπνου για τον άνθρωπο μπορεί να θεωρηθεί δεδομένη, αν αναλογιστούμε αρχικά ότι καταλαμβάνει περίπου το 1/3 της καθημερινότητάς του και είναι καθοριστικός για την εξέλιξη της υπόλοιπης μέρας. Η βιολογική του αξία ενέχει στο γεγονός ότι σχετίζεται με το αμυντικό σύστημα, συνδέεται άμεσα με τις ανάγκες του κεντρικού νευρικού συστήματος⁴ και είναι απαραίτητος για την ανάπτυξη και τη σωστή λειτουργία του εγκεφάλου. Βασικός του ρόλος είναι η αποκατάσταση των ενεργειακών απωλειών του οργανισμού και η εν γένει διατήρηση του μεταβολικού ισοζυγίου⁵. Όπως έχει προκύψει από μελέτες και πειράματα, οι απότομες μεταβολές του συνολικού χρόνου του ύπνου μπορούν να προκαλέσουν διαταραχές της προσοχής, της απόδοσης και του συναισθήματος⁶, ενώ η ολική υπνική αποστέρηση μερικών ημερών μπορεί να οδηγήσει σε πολύ σοβαρότερα συμπτώματα όπως αντιληπτικές διαταραχές, ισορροπίας και προσανατολισμού, υπερδιέγερση του νευρικού συστήματος και σωματική εξάντληση.⁷

² Bachelard Gaston, Η ποιητική του χώρου, εκδ. Χατζηνικολή, Αθήνα 2014, σελ. 118

³ Martin Heidegger, Κτίζειν κατοικείν σκέπτεσθαι, σελ. 3

⁴ Δικαίος Δημήτρης, Νευροφυσιολογία του Ύπνου και του Ονείρου, Μονάδα Μελέτης Ύπνου Αιγινήτειου Νοσοκομείου Α΄ Ψυχιατρική Κλινική Πανεπιστημίου Αθηνών

⁵ Επιμ. Σολδάτος Κ.Ρ., Διαταραχές του ύπνου. Αντιμετώπιση στη γενική ιατρική, Αθήνα, 1993, σελ. 54

⁶ ο.π., σελ. 50

⁷ ο.π., σελ. 51

Επιπλέον ο ύπνος συνδέεται με το όνειρο, το κινητικό-αισθητηριακό-συναισθηματικό βίωμα που λαμβάνει χώρα κατά τη διάρκειά του. Το όνειρο λειτουργεί ως ένα μέσο πνευματικής και συναισθηματικής αποφόρτισης. Κατά τον ύπνο REM⁸, όπου εμφανίζεται έντονη η ονειρική δραστηριότητα, πραγματοποιείται η επεξεργασία συναισθηματικά φορτισμένων συμβάντων και η διευθέτηση αυτών, καθώς και η ταξινόμηση, η ανάσυρση, η αποθήκευση ή εκκαθάριση πληροφοριών που συλλέχθηκαν κατά την διάρκεια της μέρας.⁹

Απόδειξις δε τούτου είναι ότι και η θεραπευτική δύναμις εκτελεί την λειτουργίαν της καλύτερα κατά τον ύπνον παρά κατά την εγρήγορσιν. Διότι τότε, ήτοι όταν κοιμώνται τα ζώα, τρέφονται περισσότερο και αυξάνονται, όπερ δεικνύει ότι ουδεμίαν έχουνσι χρείαν της αισθήσεως διά τα δύο ταύτα.

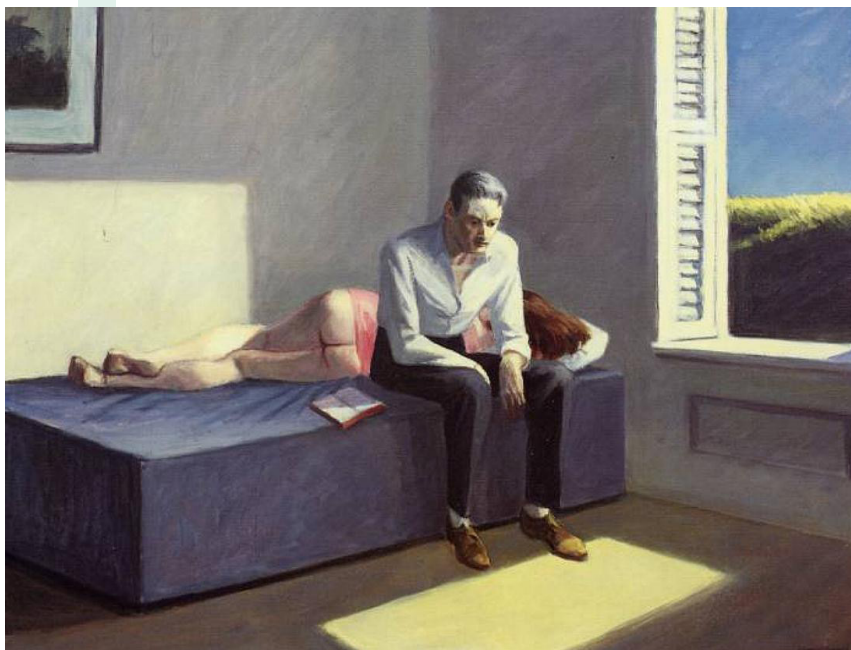
Λοιπόν, αν ο ύπνος είναι τοιούτον πάθος, τουτέστιν αδυναμία δι' υπερβολήν εγρηγόρσεως, η υπερβολή δε της εγρηγόρσεως είναι άλλοτε μεν νοσηρά, άλλοτε δε συμβαίνει άνευ νόσου (ούτως ώστε και η αδυναμία και η παύσις αυτής θα γίνεται καθ' όμοιον τρόπον), αναγκαίον είναι να δύναται να κοιμάται παν το εγρηγόρος. Διότι είναι αδύνατον να ενεργή πάντοτε. .

Εάν λοιπόν όργανον τι έχον έργον το αισθάνεσθαι υπερβή τον χρόνον καθ' ον δύναται να αισθάνηται συνεχώς¹², θα αδυνατήση και δεν θα αισθάνηται πλέον. Ώστε, αν η εγρήγορσις ορίζεται διά τούτου, διά της απαλλαγής¹³ της αισθήσεως από καταστάσεως αδυναμίας, και αν πρέπει πάντοτε το εν μόνον εκ των εναντίων να είναι παρόν, το δε έτερον απόν, και αν η εγρήγορσις είναι το εναντίον του ύπνου και αν το εν ή το άλλο αυτών πρέπει να ευρίσκηται εις παν ζών, τότε είναι αναγκαίος ο ύπνος.¹⁰

⁸ REM (rapid eye movement) ονομάζεται το στάδιο του ύπνου κατά το οποίο παρατηρείται έντονη οφθαλμική κίνηση, σχετίζεται με την εμφάνιση των ονείρων και το οποίο έχει μεγάλη σημασία για την ομαλή μαθησιακή και μνημονική λειτουργία του οργανισμού, Επιμ. Σολδάτος Κ.Ρ., Διαταραχές του ύπνου. Αντιμετώπιση στη γενική ιατρική, Αθήνα 1993, σελ. 23, 53

⁹ Επιμ. Σολδάτος Κ.Ρ., Διαταραχές του ύπνου. Αντιμετώπιση στη γενική ιατρική, Αθήνα, 1993, σελ. 54

¹⁰ Μετάφραση Γρατσιαίου Π., Αριστοτέλους, Περί ύπνου και εγρηγόρσεως ,εκδ. Φέξη, 1912, κεφάλαιο Α'

1. Excursion into Philosophy, Edward Hopper, 1959

Πέραν του ύπνου όμως, που εξυπηρετεί το υπνοδωμάτιο, ανάλογα με τα χαρακτηριστικά του εκάστοτε χρήστη (π.χ. ηλικία, φύλο, οικονομικο-κοινωνικό προφίλ) φιλοξενεί και άλλες δραστηριότητες, όπως το παιχνίδι και τη μελέτη, την ερωτική ζωή, τον καλλωπισμό, την ανάρρωση. Ως πρώτη «διοκτησία», το υπνοδωμάτιο αντικατοπτρίζει την προσωπικότητα του «κατοίκου» του και λειτουργεί ως υλική έκφραση της ταυτότητας του, προσαρμοσμένο στις ανάγκες, τις επιθυμίες και τις προτιμήσεις του. Για κάθε ηλικία ξεχωριστά αποτελεί ένα χώρο ζωτικό και έντονα μνημονικό. Αποτελεί τον «μικρόκοσμο» του παιδιού, το πρώτο του σπίτι που το συντροφεύει στις διάφορες φάσεις προς την ενηλικίωση. Όπως αναφέρει η Claire Marcus, εξετάζοντας την ιδιαιτερότητα των οικιακών χώρων της παιδικής ηλικίας, παρατηρείται ότι τα παιδιά νιώθουν την ανάγκη να προσωποποιήσουν το χώρο στον οποίο ζουν, προβαίνοντας σε απλές, συμβολικές κινήσεις χωρικής εξουσίας, όπως είναι η ανάρτηση φωτογραφιών και σχεδίων στους τοίχους ή η επιλογή χρώματος για το δωμάτιο.¹¹ Επιπλέον, φυλάει τις αναμνήσεις του ζευγαριού και στεγάζει την προσωπική του ζωή, την τρυφερότητα, την οικειότητα και την σεξουαλικότητα του. Το κοινό κρεβάτι του ζευγαριού αποτελεί κομμάτι της τελετουργίας του δεσμού τους, επισφραγίζοντας τη συντροφική τους σχέση.¹²

¹¹ C. Cooper Marcus, *House as a mirror of self*, Berkeley, CA: Conary Press, 1995, σελ 47

¹² Καντερέ Λίνα, *Κρεβάτι +*, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, 2019, σελ 80

**253 Μα τώρα που φανέρωσες σημάδια απαραγνώριστα της κλίνης μας [...].
258 Τώρα λοιπόν με πείθεις, όσο κι αν έδειξε αμετάπειστη η καρδιά μου.¹³**

Απόσπασμα από την Ομήρου Οδύσσεια, που αναφέρεται στην αναγνώριση του Οδυσσέα από την Πηνελόπη. Τελικό πειστήριο για αυτήν αποτέλεσε η πολύ λεπτομερής περιγραφή του Οδυσσέα για το νυφικό θάλαμο και τη συζυγική κλίνη.

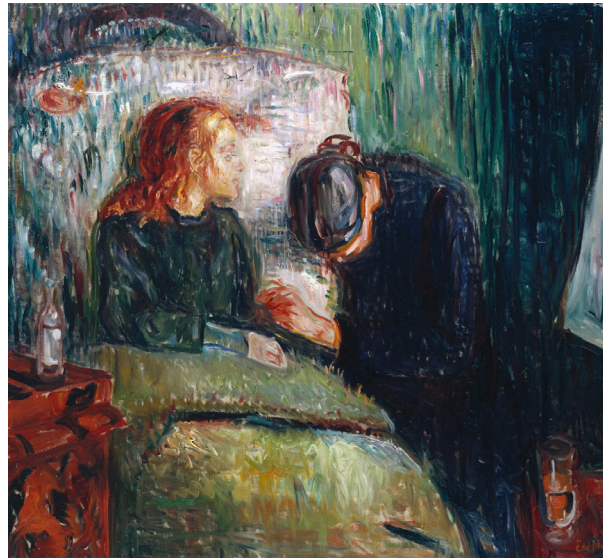

2. Moon bathing, Natasha Metaxa, 2018

¹³ Μετάφραση Μαυρωνίτης Ν. Δημήτρης, Όμηρος, Οδύσσεια, εκδ. Ίδρυμα Τριανταφυλλίδη, 2009, ραψωδία ψ, στ. 253-258

Τέλος, φιλοξενεί πολλούς ανθρώπους στις τελευταίες τους στιγμές, αφού αποτελεί «σπίτι» των ηλικιωμένων και των ασθενών, είναι ένα κρησφύγετο για στιγμές αδυναμίας και κινδύνου, κατά τη γέννηση ή κατά το θάνατο¹⁴. Όπως αναφέρει και ο Otto Fr. Bollnow «Στο κρεβάτι κλείνει ο κύκλος τόσο της ζωής όσο και της ημέρας. Εκεί βρίσκουμε την ανάπαυση με τη βαθύτερη έννοια της λέξης». Είναι ένας χώρος έκφρασης, ανάπτυξης και ασφάλειας. Σε αυτόν αναπτύσσονται και εκδηλώνονται συναισθηματικοί δεσμοί και είναι το μέρος που ο άνθρωπος ανατρέχει όταν θέλει να αποτραβηχτεί, να απομονωθεί, να «κουρνιαστεί» και να φυλάξει τα μυστικά του, να εκφραστεί ελεύθερα χωρίς να ενοχλήσει ή να ενοχληθεί.

«Το κουρνιαζώ ανήκει στη φαινομενολογία του ρήματος κατοικώ. Και κατοικεί με ένταση αυτός που ξέρει να κουρνιαζει. Δεν κρατάμε μέσα μας, για μας μόνο, ένα ολόκληρο απόθεμα από εικόνες και αναμνήσεις που δεν θα μας άρεσε να εμπιστευτούμε στους άλλους;»¹⁵

3. The Sick Child, Edvard Munch, 1896

¹⁴ Καντερέ Λίνα, Κρεβάτι +, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, 2019 , σελ 40

¹⁵ Bachelard Gaston, Η ποιητική του χώρου, Εκδόσεις Χατζηνικολή, Αθήνα 2014, σελ. 28

Στη σύγχρονη Αθηναϊκή πρωτεύουσα ο χώρος του υπνοδωματίου επηρεάζεται από τις κοινωνικο-οικονομικές μεταβολές και τα διάφορα αρχιτεκτονικά ρεύματα, όπως εκείνα του νεοκλασικισμού και του μοντέρνου κινήματος. Από τα μέσα του 19^{ου} αιώνα μέχρι σήμερα οι επιρροές εντοπίζονται τόσο σε επίπεδο κάτοψης όσο και στο εσωτερικό του δωματίου. Αν και η διαμόρφωση του ποικίλει, ως προς τις λειτουργίες που φιλοξενεί, τον εσωτερικό του διάκοσμο και εξοπλισμό, τη σχέση του με τους υπόλοιπους χώρους της κατοικίας και το ρόλο του για τον εκάστοτε χρήστη, οι ανάγκες που καλύπτει παραμένουν σταθερές και η αναγκαιότητα του μη διαπραγματεύσιμη. Σε κάθε περίπτωση το υπνοδωμάτιο που ανήκει στα «παρασκήνια» της κατοικίας και φαινομενικά είναι ένας χώρος δευτερεύουσας σημασίας, προκύπτει να έχει μοναδική αξία αποτελώντας ένα προσωπικό ενδιαίτημα.

«Δεν υπάρχει άλλος χώρος μέσα στο σπίτι που να περνάμε τόσο πολύ χρόνο κάνοντας τόσο λίγα πράγματα, και μάλιστα σιωπηλά και ασυνείδητα. Κι όμως στο υπνοδωμάτιο διαδραματίζονται πολλές από τις πιο έντονες και επίμονες δυστυχίες της ζωής. Εάν βρίσκεσαι στα πρόθυρα του θανάτου, αν είσαι άρρωστος εξαντλημένος, σεξουαλικά δυσλειτουργικός, έτοιμος να βάλεις τα κλάματα με το παραμικρό, εξουθενωμένος από το άγχος, τόσο θλιμένος που δεν μπορείς να αντιμετωπίσεις τον κόσμο, ή αν σου λείπει εν γένει η γαλήνη και η χαρά, τόσο το πιο πιθανό είναι να βρίσκεσαι στο κρεβάτι.»¹⁶

¹⁶ Bryson Bill, *At home: A short history of private life*, εκδ Doubleday, Hv. Βασιλείο, 2010

4β₂. ΣΥΓΚΡΟΤΗΣΗ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

Το ερευνητικό υλικό οργανώνεται σε πέντε κεφάλαια που ακολουθούν χρονολογική σειρά, ξεκινώντας από την ίδρυση του νεοελληνικού κράτους το 1834 έως τη σημερινή εποχή. Κάθε κεφάλαιο αποτελεί μία χρονική υποπερίοδο, που σηματοδοτεί αλλαγές στην κοινωνική διαστρωμάτωση των Αθηναίων, οι οποίες επηρεάζουν τον αρχιτεκτονικό χώρο της κατοικίας, της εκάστοτε εποχής που εξετάζεται.

Οι υποπερίοδοι που διακρίνονται είναι οι εξής:

1. 1834 – 1880: Η παραδοσιακή κοινωνία
2. 1880 – 1920: Η εμφάνιση της αστικής τάξης
3. 1920 – 1940: Η ενδυνάμωση της αστικής τάξης και η εισαγωγή νεωτερικών προτύπων
4. 1940 – 1980: Η μεταπολεμική ανασυγκρότηση και έντονη αστικοποίηση
5. 1980 – 2019: Αλλαγές στο σύγχρονο τρόπο ζωής

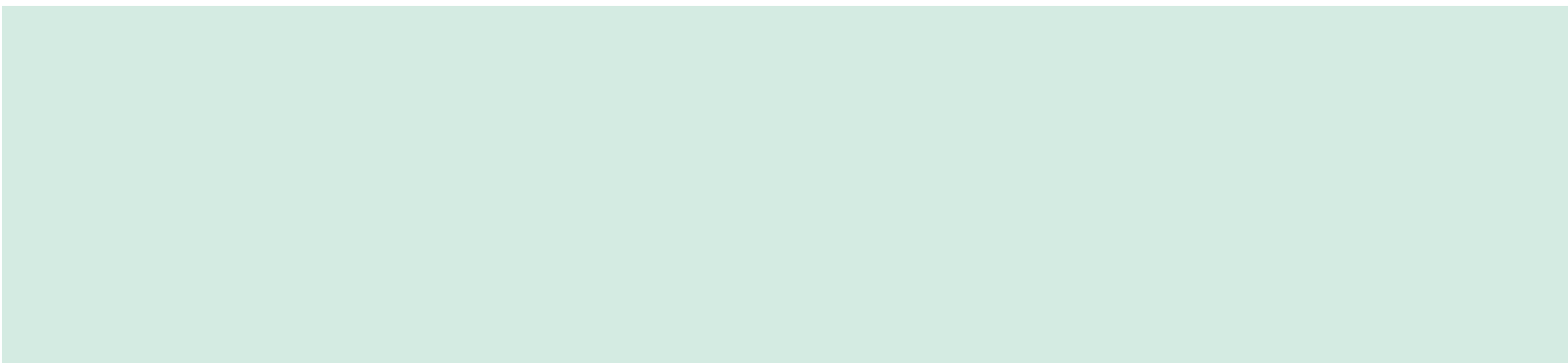
Σε κάθε κεφάλαιο εξετάζεται ο χώρος του υπνοδωματίου, σε κατοικίες που αντιπροσωπεύουν τις διάφορες κοινωνικό – οικονομικές τάξεις της ελληνικής πρωτεύουσας, τις λειτουργίες που αυτό φιλοξενεί, τον εσωτερικό του διάκοσμο και εξοπλισμό, τη σχέση του με τους υπόλοιπους χώρους της κατοικίας και το ρόλο του για τον εκάστοτε χρήστη.

4β₃. ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΑ ΕΡΩΤΗΜΑΤΑ

1. Διακρίνονται διαφορές στις λειτουργίες που φιλοξενεί το υπνοδωμάτιο καθ' όλη την εξεταζόμενη περίοδο; Αν ναι, πώς εντοπίζεται αρχιτεκτονικά και πώς ερμηνεύονται;
2. Εντοπίζονται επιρροές της ταξικής διαφοροποίησης στο χώρο και τις λειτουργίες του υπνοδωματίου; Αν ναι, πού εντοπίζονται εντονότερα και πώς αυτό ερμηνεύεται;
3. Πώς εξελίσσεται η οργάνωση της κάτοψης αναφορικά με τη χωροθέτηση του υπνοδωματίου και πώς αυτό ερμηνεύεται;
4. Πώς εξελίσσεται η επίπλωση και η διακόσμηση στο χώρο του υπνοδωματίου, στα διαφορετικά κοινωνικά στρώματα και καθ' όλη την διάρκεια της εξεταζόμενης περιόδου;
5. Εντοπίζονται διαφορές μεταξύ μονοκατοικιών και διαμερισμάτων της ίδιας χρονικής περιόδου; Αν ναι, σε ποια εποχή εμφανίζονται εντονότερες και πώς αυτό ερμηνεύεται;
6. Η εμπορευματοποίηση της κατοικίας κατά την έντονη αστικοποίηση της Αθήνας του 20^{ου} και 21^{ου} αιώνα επέφερε διαφοροποιήσεις στο υπνοδωμάτιο; Αν ναι, ποιες είναι αυτές και πώς ερμηνεύονται;
7. Διακρίνονται διαφορές στο ρόλο του υπνοδωματίου για τον εκάστοτε χρήστη, ανάλογα με την ηλικία και το φύλο; Αν ναι ποιες είναι αυτές, πώς εντοπίζονται αρχιτεκτονικά και πώς ερμηνεύονται;

4. Bedroom in Arles, Vincent van Gogh, 1888

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1^ο

1834 – 1880

Το υπνοδωμάτιο στις κατοικίες της νεοσύστατης Ελληνικής πρωτεύουσας και των
περιχώρων της

Εισαγωγή

Η μετατροπή της Αθήνας από ημικατεστραμμένο οικισμό της τουρκοκρατίας σε πρωτεύουσα του νεοσύστατου ελληνικού κράτους, ήταν μία διαδικασία που δεν συνάντησε ευνοϊκές συνθήκες, κυρίως λόγω των άθλιων κοινωνικών, οικονομικών και οικιστικών δεδομένων της περιοχής.¹⁶ Παρ' όλα αυτά ορίστηκε επίσημα πρωτεύουσα του κράτους, μετά την Αίγινα και το Ναύπλιο, το 1834. Η πληθυσμιακή δομή της Αθήνας εκείνη την περίοδο χαρακτηρίζεται από μία ανισορροπία.¹⁷ Τα μεσαία και κατώτερα κοινωνικά στρώματα των γηγενών αποτελούσαν τον κύριο κοινωνικό κορμό της πόλης, ενώ οι Έλληνες των παροικιών, οι Βαυαροί της ξένης διοίκησης και κάποιοι Αθηναίοι προεστοί συνιστούσαν μία προνομιούχα μειονότητα, που ήταν πλήρως απομονωμένη από τον υπόλοιπο κοινωνικό χώρο της πόλης.¹⁸ Παρά τις δύσκολες συνθήκες η Αθήνα ενθάρρυνε τη συρροή πλήθους σε αυτήν, συγκεντρώνοντας στο Κέντρο της όλες τις αρχές, πλήθος υπηρεσιών και ποικίλα προνόμια από τον κρατικό μηχανισμό, καταφέροντας έτσι να δεκαπλασιάσει τον πληθυσμό της μέσα σε 15 χρόνια (1825: 4.000 κάτοικοι, 1840: 40.000 κάτοικοι).¹⁹

Στα περίχωρα της Αθήνας, η λαϊκή, αγροτική μορφή κατοίκησης επηρεάζεται από το ήπιο αττικό κλίμα και από τη σχέση των ανθρώπων με τα ζώα και την ενασχόλησή τους με τη γη. Έτσι σχηματίζεται μία απλή οικοδομική σύνθεση, με βασικές παραλλαγές το ισόγειο και το διώροφο σπίτι.

Ο τύπος κατοικίας που συναντάται στην περιοχή της Αθήνας, για τα λαϊκά στρώματα αποτελείται από τα σπίτια ανοιχτού τύπου κάτοψης (το οικοδόμημα οργανώνεται γύρω από μία αυλή) και τα σπίτια κλειστού τύπου κάτοψης (απλός κυβικός όγκος). Οι οικίες των ανώτερων κοινωνικών στρωμάτων ακολουθώντας τα Γερμανικά πρότυπα προτιμούν ένα βασικό τύπο μονοκατοικίας κυβικού και συμπαγούς χαρακτήρα, το αστικό μέγαρο.

5. Άποψη της πόλης των Αθηνών από τα Ανάκτορα προς τη πλατεία Συντάγματος το 1845 σε πίνακα του Ulrich Halbreiter.

¹⁶ Μπίρης Μάνος Γ., Αθηναϊκή Αρχιτεκτονική 1875-1925, εκδ. Μέλισσα, Αθήνα, 2003, σελ. 11

¹⁷ ο.π., σελ. 11

¹⁸ ο.π., 2003, σελ. 11

¹⁹ ο.π., 2003, σελ. 11

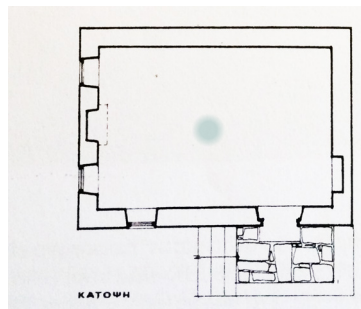
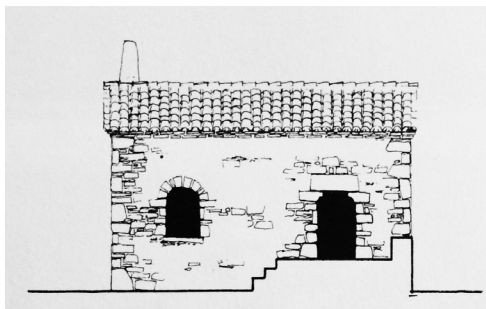
1 Α. Το υπνοδωμάτιο στην κατοικία των αγροτικών λαϊκών στρωμάτων

Οι βασικές αρχές που διέπουν την παραδοσιακή λαϊκή αρχιτεκτονική στην ύπαιθρο της Αττικής του πρώιμου 19^{ου} αιώνα είναι οι εξής: χαμηλά ή ψηλότερα ταπεινά κτίσματα, χωρίς επιβλητικό όγκο, κυρίως πέτρινα ή πλίνθινα, με κεραμοσκεπές ή χωμάτινα δώματα. Η αρχιτεκτονική του λαϊκού αγροτικού σπιτιού δεν αντιτίθενται στο ήρεμο τοπίο. Εξωτερικά δεν εμφανίζουν ιδιαίτερο αισθητικό ενδιαφέρον, αφού πρόκειται για φτωχά «καλυβόσπιτα», ενώ αντιθέτως στο εσωτερικό η εικόνα αλλάζει. Ο χώρος είναι άνετος, οι αναλογίες του ευχάριστες και στο καμαρόσπιτο ιδιαίτερα, το πέτρινο τόξο προσφέρει ενδιαφέρουσες χωρικές ποιότητες.²⁰

1 Α₁. Στα ισόγεια κτίσματα

Στο «μονόσπιτο»

Το μονόχωρο ισόγειο σπίτι των περίχωρων της Αθήνας αποτελούσε τη στοιχειώδη μορφή οργανωμένης κατοίκησης και αποσκοπούσε στην επίλυση πρωταρχικών αναγκών διαβίωσης.²¹ Η βασική αρχή που επικρατεί σε αυτά τα σπίτια είναι η τριμερής σύσταση, που δημιουργεί η συνύπαρξη των ανθρώπων, του στάβλου και της αποθήκης. Όλες οι λειτουργίες της κατοικίας και της παραγωγικής ζωής συντελούνταν στον ίδιο χώρο. Τα έπιπλα και τα σκεύη ήταν ελάχιστα. Έπιπλα όπως το κρεβάτι για τον ύπνο απουσίαζαν ενώ «άνδρες, γυναίκες, παιδιά κοιμόνταν καταγής ανάκατα, όλοι ντυμένοι, σκεπασμένοι με χοντρές κουβέρτες».²² Τα ανοίγματα της κατοικίας ήταν λιγοστά, μικρά σε μέγεθος και τοποθετούνταν συνήθως ασύμμετρα, κυρίως στην όψη της εισόδου, με αποτέλεσμα να μην εξασφαλίζεται ο απαραίτητος αερισμός και φωτισμός για το χώρο.

6.7. Όψη και κάτοψη ισόγειου μονόχωρου μονόσπιτου στην περιοχή της Αττικής.

²⁰ Δημητσάντου - Κρεμέζη, Αικατερίνη, Το καμαρόσπιτο της Αττικής, Μέρος Α-Β., Αθήνα, 1986, σελ. 18

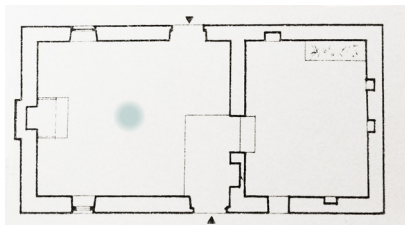
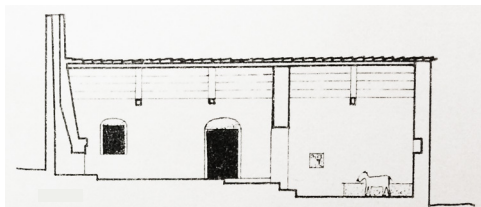
²¹ ο.π., σελ. 29

²² ο.π., σελ. 28

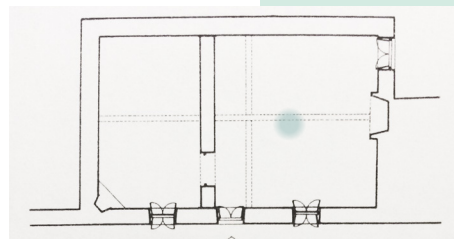
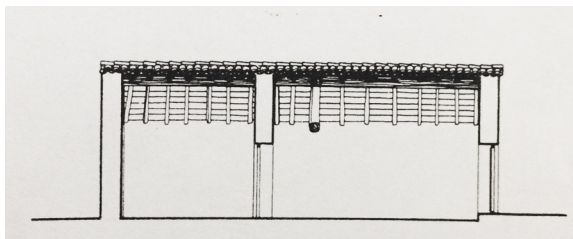
Στο δίχωρο σπιτί

Ο τύπος αυτός προέκυψε είτε από τη διαίρεση είτε από τον διπλασιασμό της αρχικής μονάδας. Η διαίρεση της κατοικίας οφείλεται στην ανάγκη διαχωρισμού του στάβλου από τον κατοικήσιμο χώρο, με σκοπό την επίλυση λειτουργικών προβλημάτων της συστέγασης ανθρώπων και ζώων. Στην εξέλιξη αυτή βοήθησε η επιμήκυνση της κάτοψης από τετράγωνη σε ορθογώνια και η τοποθέτηση της εισόδου στο μέσο της μεγάλης πλευράς. Έτσι έγινε ο πρώτος νοητός διαχωρισμός στο εσωτερικό, με το στάβλο να τοποθετείται από τη μία πλευρά και να διαχωρίζεται ολοένα και πιο έντονα (αρχικά με χαμηλό τοίχιο και έπειτα με πέτρινο τοίχο) και από την άλλη οι καθημερινές λειτουργίες της οικογένειας (φαγητό, ύπνος, συγκέντρωση οικογένειας), που πραγματοποιούνται σε έναν ενιαίο χώρο, όπως και στο ισόγειο μονόσπιτο.

Ο τύπος του σπιτιού που προκύπτει από το διπλασιασμό του χώρου κατοικίας, αφορά χρήστες που δεν είχαν σχέση με οικόσιτη κτηνοτροφία ή αγρότες που είχαν απομακρύνει την παραγωγική διαδικασία στην αυλή.²³ Συναντιέται σε περιοχές πιο κεντρικά των Αθηνών και αποτελείται από δύο δωμάτια. Το πιο «επίσημο» ήταν αυτό που στέγαζε την υποδοχή και τον χώρο του ύπνου και πολλές φορές διέθετε τζάκι. Το δεύτερο φιλοξενούσε το μαγειρείο και θεωρούνταν το πιο πρόχειρο και καθημερινό κομμάτι της κατοικίας.²⁴ Κάθε δωμάτιο είχε ατομική είσοδο και η επικοινωνία μεταξύ τους γινόταν εξωτερικά.²⁵

8,9,10. Τομή, κάτοψη και φωτογραφία εξωτερικής άποψης ισόγειου δίχωρου σπιτιού που προέκυψε από το διπλασιασμό της αρχικής μονάδας, στην περιοχή της Αττικής.

11,12. Τομή και κάτοψη ισόγειου δίχωρου σπιτιού που προέκυψε από το διαίρεση της αρχικής μονάδας, στην περιοχή της Αττικής.

²³ Δημητσάντου - Κρεμέζη, Αικατερίνη, Το καμαρόσπιτο της Αττικής, Μέρος Α-Β., Αθήνα, 1986, σελ. 41

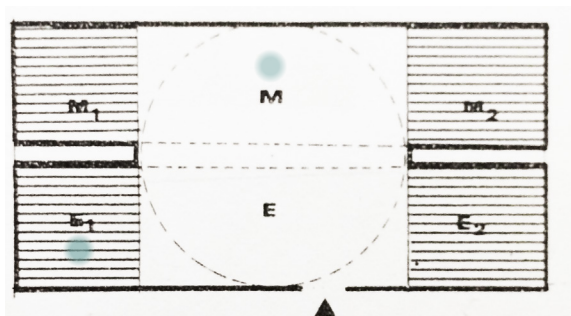
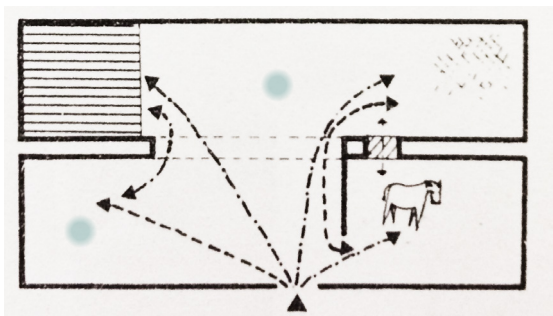
²⁴ ο.π. σελ. 41

²⁵ ο.π., 1986, σελ. 41

Στο καμαρόσπιτο

Το καμαρόσπιτο άνηκε στην κατηγορία των «πλουσιόσπιτων» της λαϊκής αγροτικής κοινωνίας και φανέρωνε την οικονομική άνεση του ιδιοκτήτη. Η βασική του μορφή ήταν ισόγεια και μονόχωρη, σε κτίσματα ορθοκανονικής κάτοψης. Το πέτρινο τόξο εφαρμόζεται με τρόπο τέτοιο ώστε να διαιρεί το εσωτερικό σε δύο επιμήκεις παράλληλους χώρους, ίσου μήκους και περίπου ίσου πλάτους. Ο αρχικός του ρόλος ήταν η στήριξη ενώ αργότερα απέκτησε και διακοσμητικό χαρακτήρα. Σε λίγες περιπτώσεις πολυμελών και πλούσιων οικογενειών η καμάρα επαναλαμβανόταν δύο και τρεις φορές δημιουργώντας περισσότερους όμοιους, παρατεταγμένους σε σειρά χώρους.²⁶ Το άνοιγμα του τόξου είναι συνήθως 4 μέτρα και οι εξωτερικοί, παράλληλοι προς το τόξο, τοίχοι 5,5 με 6,5 μέτρα.

Η παρεμβολή της καμάρας δημιουργεί επιμέρους, σχετικά αυτόνομους χώρους, διατηρώντας όμως παράλληλα τη συνολική ενότητα του εσωτερικού της κατοικίας. Το κεντρικό τμήμα του καμαρόσπιτου ήταν ο χώρος ζωής της οικογένειας και συγκέντρωνε τις λειτουργίες της υποδοχής, του καθιστικού, του φαγητού και του ύπνου. Στα δύο άκρα βρίσκονται τα φούντια²⁷. Στο φούντι αριστερά της εισόδου συναντούσαμε τη σοδειά και κάποιες φορές το μαγειρείο ή το χώρο ύπνου των ηλικιωμένων καθώς προσέφερε μεγαλύτερη απομόνωση, ενώ στο δεξιά το στάβλο και την αποθήκη ζωοτροφών. Όπως χωρίζει νοητά η κεντρική καμάρα το εσωτερικό δημιουργούνται ο «έξω» και «μέσα» χώρος. Ο πρώτος είχε ένα άνοιγμα και την είσοδο και ήταν ο πιο φωτεινός και συνήθως ο πιο πλατύς χώρος που φιλοξενούσε καθημερινές λειτουργίες όπως το μαγείρεμα και την είσοδο – έξοδο ανθρώπων και ζώων. Το εσωτερικό και σκοτεινότερο τμήμα φιλοξενούσε τον ύπνο και αποθηκευτικούς χώρους (σοδειάς και ζωοτροφών), λειτουργίες δηλαδή που πέραν του ύπνου δεν ήταν συχνής χρήσης. Στο τμήμα αυτό πάνω στο χωμάτινο πάτωμα έστρωναν ψάθες και χοντρές κουβέρτες από γιδόμαλλο και κοιμόταν όλη η οικογένεια στη σειρά ή ξεχωριστά το κάθε ανδρόγυνο με τα παιδιά του. Μόνο οι γεροντότεροι μπορεί να είχαν κάποιο πρόχειρο κρεβάτι από σανίδες.²⁸ Στον εσωτερικό τοίχο υπήρχαν μικρές εσοχές που χρησίμευαν στην αποθήκευση ρουχισμού και τα σκεπάσματα του ύπνου.

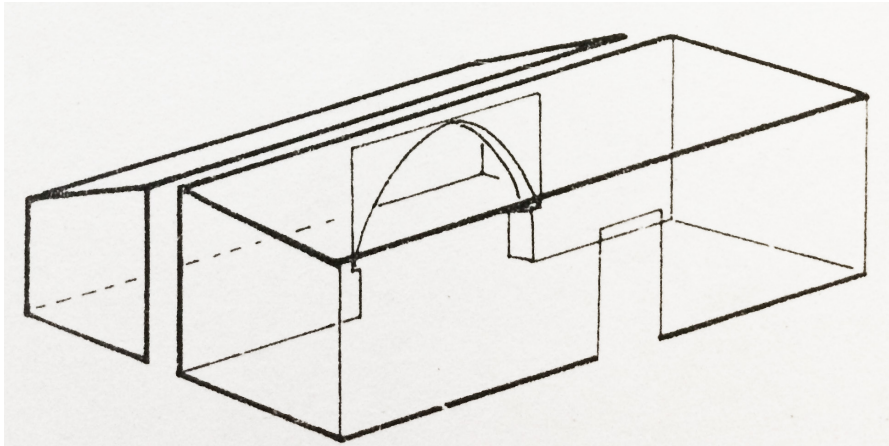

13,14. Διαγραμματικά σχέδια κάτοψης ισόγειου καμαρόσπιτου, όπου υποδεικνύονται η κατανομή των λειτουργιών και οι επιμέρους χώροι που δημιουργούνται εξαιτίας της καμάρας

²⁶ Δημητσάντου - Κρεμέζη, Αικατερίνη, Το καμαρόσπιτο της Αττικής, Μέρος Α-Β., Αθήνα, 1986, σελ. 75

²⁷ Προέρχεται από το ιταλικό *fonto* που σημαίνει γωνία δωματίου

²⁸ Δημητσάντου - Κρεμέζη, Αικατερίνη, Το καμαρόσπιτο της Αττικής, Μέρος Α-Β., Αθήνα, 1986, σελ. 77

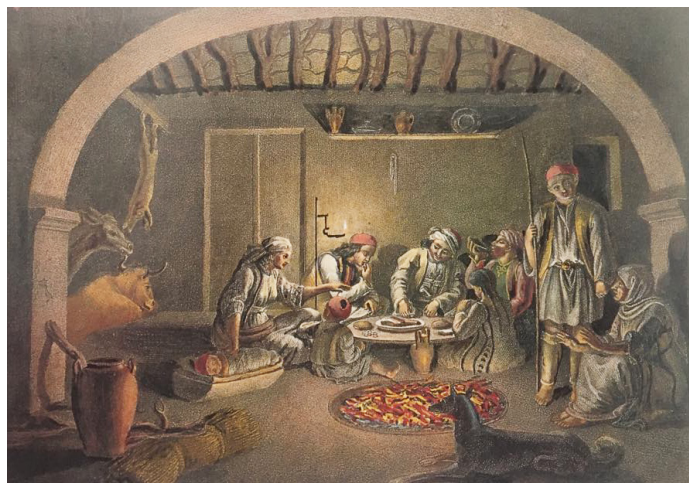

15. Διαγραμματικό τρισδιάστατο σχέδιο τυπικού ισόγειου καμαρόσπιτου, όπου υποδεικνύονται οι επιμέρους χώροι που δημιουργούνται εξαιτίας της καμάρας.

1 A₂. Στις διώροφες κατοικίες

Οι διώροφες κατοικίες στα περίχωρα της Αθήνας ήταν πλίνθινα ή πετρίνα κτίσματα πρισματικών όγκων και προέκυπταν με το διπλασιασμό του ισόγειου μονόσπιτου. Ο επάνω όροφος, που στην ύπαιθρο ονομαζόταν πύργος ή πυργάκι ενώ στις αθηναϊκές κατοικίες οντάς ή χειμερινό, φανέρωνε την οικονομική άνεση του ιδιοκτήτη και αποτελούσε μία εξελιγμένη μορφή κατοίκησης της περιοχής. Παρείχε ποιοτική διαφορά στη διαβίωση των κατοίκων, καθώς τα πολλά και μεγαλύτερα ανοίγματα του ορόφου εξασφάλιζαν καλύτερο αερισμό και φωτισμό.

Σε αυτό τον τύπο κατοικίας γίνεται κατακόρυφος και σαφής διαχωρισμός των βασικών λειτουργιών. Στο ισόγειο (κατώι) βρισκόταν κυρίως λειτουργίες σχετικές με την παραγωγή όπως ο στάβλος, άλλοτε το πατητήρι και οι αποθήκες, καθώς επίσης το μαγειρείο και το πλυσταριό. Ο επάνω και πιο ευνοϊκός όροφος (ανώι) αποτελεί την κύρια κατοικία και φιλοξενεί το χώρο της υποδοχής και του ύπνου και πολλές φορές διαθέτει τζάκι. Η επικοινωνία των δύο ορόφων γινόταν μόνο εξωτερικά, μέσω πέτρινης χτιστής σκάλας που κατέληγε στον όροφο σε πλατύσκαλο ή στο χαγιάτι.

16. "Η ώρα του δείπνου στο καλύβι του χωρικού", Λιθογραφία του Gille, βάση σχεδίου του Stackelberg.
 17. Το σπίτι του Στ. Γριζά, Παιανία.

1 Β. Το υπνοδωμάτιο στην κατοικία των χαμηλών και μεσαίων στρωμάτων της Αθήνας

Στην περιοχή της Αθήνας η πλειονότητα των νεόκτιστων σπιτιών αποσκοπούσε κυρίως στην εξασφάλιση μερικών δωματίων και υποτυπωδών κοινόχρηστων χώρων, όπου θα διαβίωσαν στοιχειωδώς οι νέοι κάτοικοι της πόλης.²⁹ Για τα χαμηλά και μεσαία κοινωνικά στρώματα, που αποτελούσαν και το μεγαλύτερο κομμάτι του πληθυσμού της πόλης, επικρατούν δύο τύποι κατοικίας: η ανοιχτού τύπου κάτοψης και η κλειστού τύπου κάτοψης. Κατά τα μέσα του 19^{ου} αιώνα θα παρατηρηθεί η εξέλιξη του παραδοσιακού τύπου κατοίκησης, με επιρροές από τα ευρωπαϊκά πρότυπα. Οι κατοικίες των πλουσιότερων διέφερε από των πιο φτωχών κυρίως στον αριθμό και το μέγεθος των δωματίων, το μέγεθος της αυλής και τα διακοσμητικά στοιχεία, όπως π.χ. ψηφιδωτά, τοιχογραφίες, αγάλματα.³⁰

18,19. Φωτογραφίες εξωτερικής άποψης της κατοικίας στην οδό Τριπόδων 32.

1 Β₁. Το υπνοδωμάτιο στις κατοικίες με κοινή εσωτερική αυλή

Αυτός ο τύπος κατοικίας ήταν ο επικρατέστερος και η βασική δομή του περιλαμβάνει μία πλακόστρωτη αυλή, που ήταν ο κεντρικός πυρήνας ζωής των κατοίκων και τους κλειστούς χώρους που αναπτύσσονταν γύρω από αυτήν σε σχήμα Γ ή Π. Πρόκειται για κτίρια χτισμένα από τούβλα ή πέτρα, με οροφή καλυμμένη από κεραμίδια, δώροφα ως επί των πλείστων στα οποία συνήθως κατοικούσαν δύο ή τρεις οικογένειες. Παρά τη στενότητα των οικοπέδων (5-7 μέτρα) τα αθηναϊκά σπίτια διέθεταν αυλή και τα δωμάτια των κλειστών χώρων τοποθετούνταν έτσι ώστε να φωτίζονται από την ανατολή ή τη μεσημβρία.

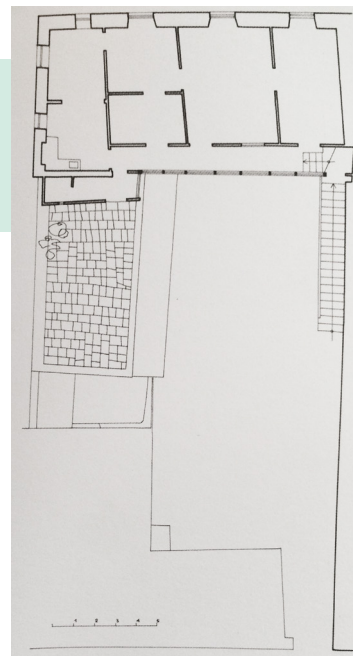
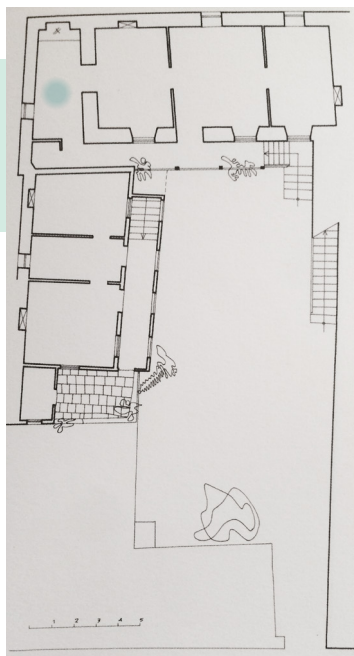
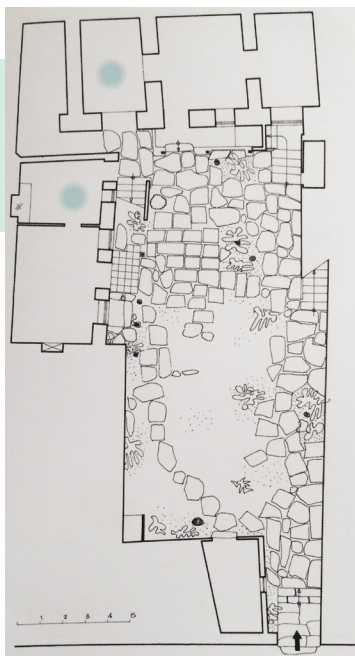
²⁹ Μπίρης Μάνος Γ., Αθηναϊκή Αρχιτεκτονική 1875-1925, εκδ. Μελίσσα, Αθήνα, 2003, σελ. 40

³⁰ Ιωακείμους Σ., Παπαγγελουπούλου Κ., Η αξία μελέτης της παράδοσης κατά τον Άρη Κωνσταντινίδη μέσα από το βιβλίο του «Τα παλιά Αθηναϊκά σπίτια, ΕΜΠ, Μάρτιος 2015, σελ. 39

Στο ισόγειο (κατώι) και στον όροφο (ανώι) τα δωμάτια είχαν γραμμική διάταξη και επικοινωνούσαν μεταξύ τους με εσωτερικά ανοίγματα ή μέσω στεγασμένων ημιυπαίθριων διαδρόμων. Στο ισόγειο ο χώρος αυτός ήταν η σκεπαστή στοά ή αλλιώς το «σκεπαστό» και στον όροφο το «χαγιάτι». Ο τελευταίος, ήταν ένας σκεπασμένος με στέγη διάδρομος, που πέρα από την κυκλοφορία εξασφάλιζε και την προστασία των πάνω δωματίων από τις έντονες ακτίνες του ήλιου.

Ο όροφος συνήθως διέθετε λιγότερα δωμάτια και συνδεόταν με το ισόγειο μέσω εξωτερικής πέτρινης ή μαρμαρίνης και αργότερα ξύλινης σκάλας. Το ανώι αποτελούσε το πιο επίσημο κομμάτι της κατοικίας. Περιελάμβανε το χώρο υποδοχής και ένα δωμάτιο που συνήθως διέθετε τζάκι, το λεγόμενο «χειμωνιάτικο», το οποίο χρησιμοποιούνταν άλλοτε ως ξενώνας και κάποιες φορές ως χώρος ύπνου των γονέων ή των ηλικιωμένων μελών της οικογένειας.

Στο κατώι διαδραματιζόταν η καθημερινή ζωή των κατοίκων. Εκεί βρισκόταν ο χώρος του ύπνου. Οι γονείς διέθεταν δικό τους δωμάτιο και οι κόρες μοιράζονταν κοινό χώρο ύπνου, χωριστά από τους γιους. Στο κατώι φιλοξενούνταν επίσης η τραπεζαρία, το μαγειρείο, καθώς και βοηθητικοί χώροι όπως το κελάρι, το κοτέτσι, το δωμάτιο του αργαλειού, οι χώροι αποθήκευσης και το αφοδευτήριο, η σημερινή τουαλέτα.

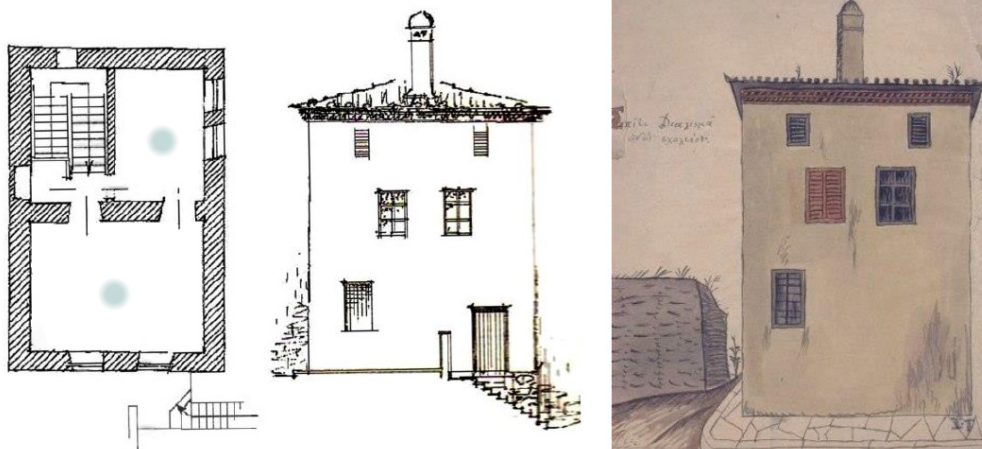

20,21,22. Κάτοψη ισόγειου, ορόφου 1, ορόφου 2 της οικίας στην οδό Τριπόδων 32.

1B₂. Το υπνοδωμάτιο στις κατοικίες κλειστού τύπου κάτοψης

Σε αυτόν τον τύπο κατοικίας ο κτιριακός όγκος είναι απλός, κυβικός και επικρατεί μία απλουστευμένη και συγκεντρωτική οργάνωση των λειτουργιών. Αποτελείται συνήθως από έναν ημιυπόγειο, ένα υπερυψωμένο ισόγειο και έναν ακόμα όροφο κατά περιπτώσεις. Η επικοινωνία ημιυπόγειου και ορόφου γίνεται με εξωτερική λίθινη σκάλα, και στην περίπτωση του ορόφου με εσωτερική σκάλα. Όταν στεγάζονταν δύο οικογένειες διαχωρίζονταν ανά όροφο.

Στη περίπτωση μία οικογένειας, στο κατώ (ημιυπόγειο ή ισόγειο) βρίσκονται οι βοηθητικοί χώροι και στο ισόγειο ο χώρος φαγητού και συγκέντρωσης της οικογένειας. Στον όροφο, ο οποίος αποτελεί το πιο επίσημο μέρος της κατοικίας, τοποθετείται ο χώρος υποδοχής των ξένων και τα δωμάτια του ύπνου.

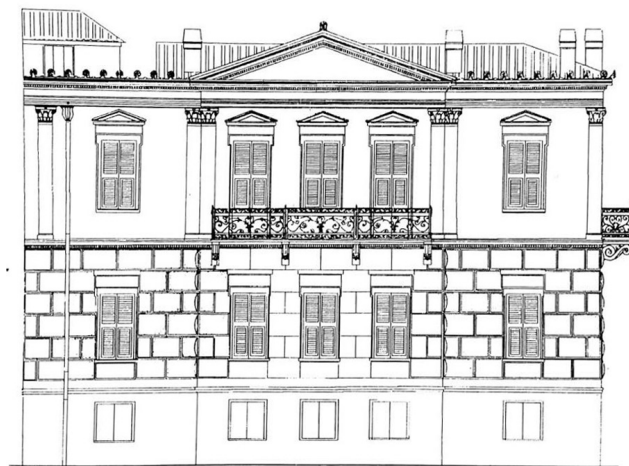
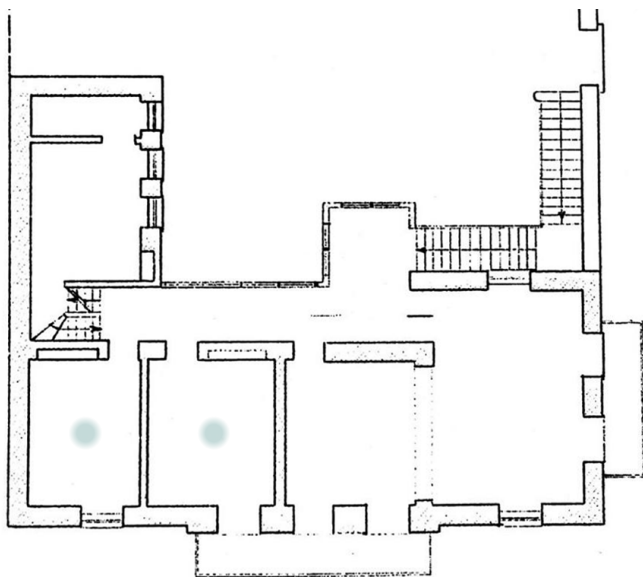

23, 24. Κάτοψη ορόφου και όψη της οικίας Richard Church, στη συμβολή των οδών Σχολείου και Επιχάρμου.
25. Πίνακας της οικίας από το Γιάννη Τσαρούχη.

1B₃. Το υπνοδωμάτιο σε κατοικίες με στοιχεία ευρωπαϊκών προτύπων

Στα μέσα του 19^{ου} αιώνα, ως εξέλιξη των παραπάνω τύπων, έρχεται η προσαρμογή τους στα Βαυαρικά αρχιτεκτονικά πρότυπα. Ο μεταβατικός αυτός τύπος που δεν διέφερε πολύ από τον παραδοσιακό είχε τα εξής βασικά χαρακτηριστικά: Συμμετρική χάραξη της όψης, στοιχειώδης συμμετρική οργάνωση της κάτοψης, δημιουργία εσωτερικών διαδρόμων και προθαλάμων επικοινωνίας δωματίων και μείωση του ακάλυπτου χώρου. Παρουσιάζεται πρόθεση για δημιουργία μίας πιο επίσημης πρόσοψης προς το δρόμο, που υπακούει στους κανόνες αστικού κλασικισμού, ενώ η κάτοψη συνεχίζει να ακολουθεί τον παραδοσιακό τύπο, με αποτέλεσμα σε πολλές περιπτώσεις να υπάρχει αναντιστοιχία της εξωτερικής όψης με την κάτοψη.

Ένα αντιπροσωπευτικό παράδειγμα κατοικίας μεταβατικού τύπου είναι η οικία Λαμπαθιώτη, κτισμένη γύρω στο 1870. Στο ημιτριόροφο κτίσμα με το υπερυψωμένο ισόγειο υπάρχουν στη σειρά ένα ευρύχωρο δωμάτιο υποδοχής, κοντά στην είσοδο και δύο δωμάτια ύπνου. Τα υπνοδωμάτια, όπως και όλα τα δωμάτια επικοινωνούν μεταξύ τους μέσω του εσωτερικού διαδρόμου. Κάθετα σε αυτά, τελευταία στη σειρά και υψομετρικά διαχωρισμένα βρίσκονται η κουζίνα και το μπάνιο.

26,27. Κάτοψη και όψη της οικίας Λαμπαθιώτη στη συμβολή των οδών Οικονόμου και Κουντουριώτη, περί του 1870.

1 Γ. Το υπνοδωμάτιο στην κατοικία των ανώτερων κοινωνικών στρωμάτων της Αθήνας.

Τις κατοικίες των ανώτερων κοινωνικών στρωμάτων αποτελούσαν πολυτελείς μονοκατοικίες, που ακολουθούσαν το γερμανικό κλασικισμό. Πρόκειται για διώροφα ή ημιτριώροφα κτίρια κυβικού και συμπαγούς όγκου, με κάτοψη τριμερούς δομής, κτισμένα ως επί των πλείστων στο κέντρο του νέου σχεδίου πόλης. Τα αστικά μέγαρα των πλουσίων λειτουργούσαν ως αρχιτεκτονικά πρότυπα για τους μεσοαστούς της εποχής, που επιχειρούσαν να προσαρμόσουν τις καθημερινές τους ανάγκες και τις παραδοσιακές τους συνήθειες στα νέα πρότυπα, δημιουργώντας «οικονομικές» παραλλαγές αυτών.

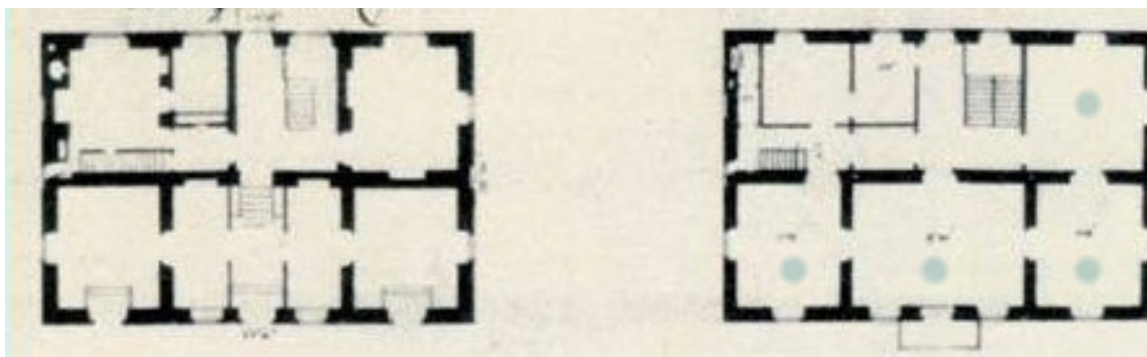
Κεντρικά στο ισόγειο μετά την είσοδο βρισκόταν η ευρύχωρη αίθουσα υποδοχής και συμμετρικά γύρω από αυτήν οι πλαϊνοί χώροι υποδοχής ή γραφεία. Η κάτοψη χαρακτηριζόταν από ορθολογική διάρθρωση και κατανομή των κύριων και δευτερευουσών στοιχείων. Το κύριο κλιμακοστάσιο τοποθετούνταν στον κεντρικό άξονα συμμετρίας του κτιρίου, είχε μνημειακό χαρακτήρα και οδηγούσε στον όροφο. Εκεί φιλοξενούνταν τα υπνοδωμάτια και οι βοηθητικοί χώροι υγιεινής. Στο υπόγειο και άλλοτε στο ισόγειο βρισκόντουσαν βοηθητικοί και αποθηκευτικοί χώροι, το μαγειρείο και τα δωμάτια υπηρεσίας.

28. Ο κοιτώνας της βασίλισσας Ολγας. Χαρακτικό βασισμένο σε φωτογραφία, 29 Οκτωβρίου 1892.

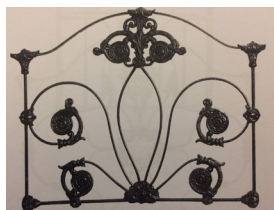
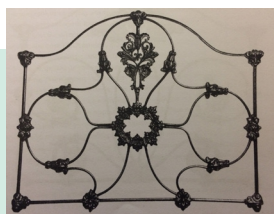
29. Ο κοιτώνας της βασίλισσας Μαρίας Αντουανέτας, στο παλάτι Fontainebleau, Γαλλία, 18ος αιώνας.

30,31. Κάτοψη ισογείου και ορόφου του Μεγάρου Βούρου, Αθήνα, 1834.

Σε αυτόν τον τύπο κατοικίας οι χώροι του ύπνου τοποθετούνται αυστηρά στον επάνω όροφο, απομακρυσμένοι και σαφώς διαχωρισμένοι από τον επίσημο και κοινόχρηστο χώρο της κατοικίας στο ισόγειο. Κάθε μέλος της οικογένειας είχε συνήθως το προσωπικό του υπνοδωμάτιο, εκτός από τους γονείς που μοιράζονταν κοινό. Στην περίπτωση των μεγαλοαστικών κατοικιών της Αθήνας το υπνοδωμάτιο έχει πολύ πιο πλούσια επίπλωση και διακόσμηση. Υφάσματα και κουρτίνες, πινάκες και τοιχογραφίες διακοσμούσαν τα δωμάτια και πολλές φορές μαρτυρούσαν τα ενδιαφέροντα κάθε μέλους. Ιδιαίτερα συνηθισμένος ήταν ο ζωγραφιστός διάκοσμος στην οροφή των δωματίων.

Όσον αφορά στην επίπλωση, ενώ στους επίσημους χώρους υποδοχής κυριαρχούσε αμιγώς ένας μορφολογικός τύπος, προχωρώντας στους πιο ιδιωτικούς χώρους υπήρχε σύμμιξη επίσημων ή και «λαϊκών» στοιχείων ή ακόμα και μεμονωμένα δείγματα Ανατολισμού³¹. Οι κλίνες ήταν κυρίως μεταλλικές, με τα προσκέφαλα και τα κάτω μέρη τους διακοσμημένα με καμπυλόγραμμους σωλήνες από χυτοσίδηρο ή ορείχαλκο. Στο δωμάτιο των γονέων υπήρχαν συνήθως δύο ξεχωριστά κρεβάτια. Άλλα έπιπλα που υπήρχαν στα υπνοδωμάτια ήταν κομοδίνα και τραπεζάκια με μαρμάρινες επιφάνειες, έπιπλα αποθήκευσης όπως ντουλάπες ή συρταριέρες, ξύλινα ερμάρια και καρέκλες. Ανά περιπτώσεις υπήρχαν ακόμα γραφείο και βιβλιοθήκες, δημιουργώντας χώρο μελέτης εντός του υπνοδωματίου, καθώς και κάποιο κάθισμα ή καναπές, με βελουτέ πολλές φορές επένδυση. Ένα βασικό έπιπλο στο δωμάτιο των γυναικών του σπιτιού ήταν οι τουαλέτες, που πολλές φορές διακοσμούσαν με δαντέλες. Χρησιμοποιούνταν για το λεπτομερή καλλωπισμό του προσώπου και της κεφαλής των γυναικών και αποκαλούνταν είτε κομμώτρια (από την ακριβή μετάφραση του γαλλικού όρου *coiffeuse*), είτε τράπεζα καλλυντηρίου (από το γαλλικό όρο *toilette*)³².

32. Φωτογραφία του Π. Μαργαρίτη με κυρία που ποζάρει φορώντας τη στολή της Αμαλίας μπροστά από τουαλέτα, 1855- 1860.

33,34. "Κλίνης εξαρτήματα": σφυρήλατος σίδηρος και διάκοσμος από χυτοσίδηρο.

35. Διακόσμηση τοίχου για το υπνοδωμάτιο της βασίλισσας, Μολύβι, ακουαρέλα και τέμπρα, 1840.

³¹ Παρμενίδης Γ., Ρούπα Ε. Χ., *Το αστικό έπιπλο στην Ελλάδα 1830-1940*, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις ΕΜΠ, 2003, σελ.

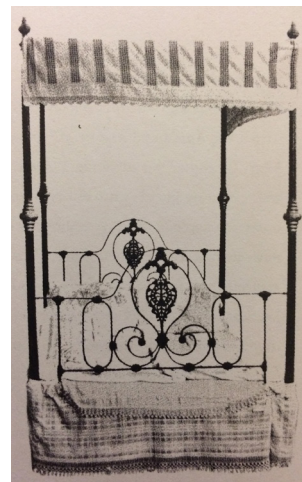

36,37,38,39,40. Υπνοδωμάτια της οικίας Σαριπόλου, Αθήνα, περί 1862.
Κατά σειρά από τα αριστερά: υπνοδωμάτιο γονέων, υπνοδωμάτιο κόρης,
υπνοδωμάτιο γιού, υπνοδωμάτιο κόρης, υπνοδωμάτιο γιού.

Ακολουθώντας την ροή του χρόνου και την ανοδική πορεία της κοινωνικής διαστρωμάτωσης, παρατηρούμε πως το υπνοδωμάτιο με σταδιακές εξελίξεις αυτονομείται χωρικά. Αρχικά ο χώρος του ύπνου μοιράζεται με άλλες καθημερινές λειτουργίες ή χωρίζεται νοητά από αυτές (αγροτικές λαϊκές κατοικίες), στη συνέχεια αποκτά δικό του δωμάτιο (αστικές λαϊκές κατοικίες) και τελικά διαχωρίζεται από τις λοιπές λειτουργίες ή την δημόσια σφαίρα της κατοικίας, με την τοποθέτησή του σε διαφορετικό όροφο. Παράλληλα εξειδικεύεται ανά μέλος, πέραν των γονέων, έτσι ώστε να μην κοιμούνται όλα τα αδέρφια ή τα μέλη στον ίδιο χώρο, γεγονός που ευνοεί τις συνθήκες διαβίωσης που αφορούν στην υγιεινή. Ακόμη και στα χαμηλά ή αγροτικά στρώματα δίνεται ιδιαίτερη προσοχή στον χώρο ύπνου των ηλικιωμένων, που συνήθως τοποθετείται σε ευνοϊκούς χώρους. Η σύνδεση των υπνοδωματίων ανά μεταξύ τους, και εφόσον υπάρχουν χωριστά, γίνεται ως επί των πλείστων μέσω διαδρόμων επικοινωνίας, είτε ημιυπαιθριών (κατοικίες χαμηλών κοινωνικών στρωμάτων) είτε κλειστών (κατοικίες με στοιχεία ευρωπαϊκών προτύπων και υψηλών κοινωνικών στρωμάτων). Η τοποθέτηση τους στην κάτοψη των κατοικιών χαμηλών και αγροτικών στρωμάτων γίνεται άλλοτε στο πιο «επίσημο» κομμάτι της κατοικίας μαζί με το χώρο υποδοχής και άλλοτε στο πιο καθημερινό - πρόχειρο. Η σχέση του με τους χώρους υγιεινής, εάν υπάρχουν, είναι κοντινή και γίνεται συνήθως στο ίδιο επίπεδο.

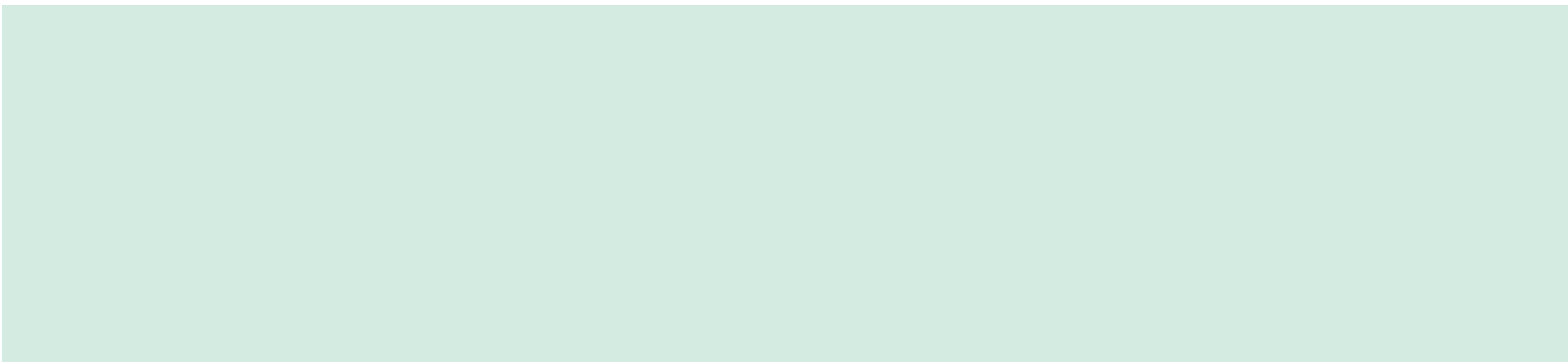
Η οικονομική ευμάρεια των μεγαλοαστών έχει ως αποτέλεσμα να μπορούν να επενδύσουν στο χώρο του υπνοδωματίου, τόσο στην επίπλωση όσο και τη διακόσμηση. Σε αντίθεση με τα αγροτόσπιτα, όπου δεν υπήρχε ξεχωριστός χώρος ύπνου ούτε κρεβάτι και οι κάτοικοι κοιμόντουσαν στο έδαφος πάνω σε κουβέρτες, στα αστικά μέγαρα συναντάμε κρεβάτια σχεδιασμένα και διακοσμημένα, καθώς και πληθώρα άλλων επίπλων. Αυτό σε συνδυασμό με τη χωρική άνεση έχουν ως αποτέλεσμα να αυξηθούν οι λειτουργίες που φιλοξενούνται στο υπνοδωμάτιο. Πέραν του ύπνου, υπάρχει η γωνία του καθιστικού, της μελέτης, κυρίως για τα νεαρά μέλη, καθώς και η γωνία καλλωπισμού. Η τελευταία, θα αποτελέσει αιτία το υπνοδωμάτιο να αρχίσει να παίζει ένα διαφορετικό ρόλο για τη γυναίκα, σε σχέση με τον άντρα, γεγονός που θα γίνει πιο ευδιάκριτο στις επόμενες ενότητες. Η διακόσμηση, όπως στους επίσημους χώρους αυτών των κατοικιών έτσι και στις κρεβατοκάμαρες, φαίνεται να παίζει ένα πολύ δυναμικό ρόλο και εκφράζεται με ποικίλους τρόπους.

41. Μεταλλικό κρεβάτι, μέσα 19ου αιώνα.

42. Ο Fr. Gaertner σχεδιάζει στο δωμάτιό του, Αθήνα, 1835-1836.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2^ο

1880 – 1910

Το υπνοδωμάτιο στις νεοκλασικές κατοικίες, τις πρώτες πολυκατοικίες της Αθήνας και τις
εξοχικές βίλλες των αθηναϊκών προαστίων

Εισαγωγή

Στα τέλη του 19^{ου} αιώνα σημειώνεται σημαντική επέκταση του οικισμού της Αθήνας, μεγάλη οικοδομική δραστηριότητα και ένα έντονο μεταναστευτικό ρεύμα προς αυτή. Αυτό οφείλεται στον οικονομικό μαρασμό του επαρχιακού εμπορίου, στις πρωτόγονες συνθήκες της υπαίθρου, στην εγκατάσταση πληθυσμού από τα νέα προσαρτημένα ελληνικά εδάφη καθώς και στην επιστροφή πλούσιων ομογενών, που ήταν για χρόνια εγκατεστημένοι σε χώρες της ανατολικής μεσογείου και της Ευρώπης.

Στην πρωτεύουσα διαμορφώνεται ένας αστικός τρόπος ζωής και κατοίκησης. Η κοινωνικό-οικονομική διαστρωμάτωση της αποτελείται από μία οικονομική ολιγαρχία στην κορυφή, μία σχετικά μικρή ανώτερη τάξη και ένα ευρύτατο στρώμα μεσοαστών, για τους οποίους επικρατεί μία ευνοϊκή οικονομική ισορροπία.³³ Αν και τα χαμηλά στρώματα αντιμετωπίζουν οικονομικές δυσκολίες, η στέγη για το μεγαλύτερο μέρος του πληθυσμού είναι εξασφαλισμένη.

Οι επικρατέστεροι τύποι κατοικίας στην Αθήνα αυτής της περιόδου είναι οι νεοκλασικές μονοκατοικίες ή διπλοκατοικίες και οι πρώτες πολυκατοικίες της αστικής τάξης, στις οποίες κατοικούσαν κατά μέσο όρο 3 οικογένειες³⁴. Μονώροφες οικοδομές κτίζονται κυρίως περιφερειακά ενώ στο κέντρο, λόγω των αυξημένων απαιτήσεων στέγασης, επικρατούν διώροφες κατοικίες. Τα τριώροφα κτίρια πληθαίνουν μετά το 1880. Τα χαμηλά κοινωνικά στρώματα κατοικούν είτε στα αθηναϊκά σπίτια της προηγούμενης περιόδου είτε σε ένα νεοεμφανιζόμενο τύπο κατοικίας, τα ενοικιαζόμενα δωμάτια. Τα δωμάτια αυτά βρίσκονταν σε πολυκατοικίες που είτε εξαρχής προοριζόνταν για αυτή τη χρήση, είτε μετατράπηκαν αργότερα για αυτόν τον σκοπό. Οι ένοικοι διέθεταν ένα προσωπικό χώρο – υπνοδωμάτιο και μοιράζονταν τους βοηθητικούς χώρους (κουζίνα, αποχωρητήριο). Τα ανώτερα στρώματα κατοικούν κυρίως σε πολυτελείς μονοκατοικίες και επαύλεις. Παράλληλα εμφανίζεται ένας ακόμα τύπος κατοικίας, οι μεγαλοαστικές βίλλες, που χτίζονται στα εξοχικά προάστια της Αθήνας.

Η εξέλιξη της αστικοποίησης της Αθηναϊκής κοινωνίας εκφράστηκε επίσης με καταναλωτικές διαδικασίες, που αφορούσαν στη διακόσμηση και την επίπλωση της κατοικίας. «Η σημειολογία των διακοσμητικών αντικειμένων, και ειδικότερα των επίπλων, αντικατόπτριζε την κοινωνική θέση της οικογένειας, το επάγγελμα και την οικονομική επιφάνεια του συζύγου και την ικανότητα της συζύγου να αναδεικνύει το κοινωνικό τους πρόσωπο με την αισθητική της».³⁵

43. Αριστερά σταθμευμένες σουσέτες και κάρο και δεξιά δύο ιππήλατα τραμ στην πλατεία Συντάγματος, Αθήνα 1882.

³³ Μπίρης Μάνος Γ., Αθηναϊκή Αρχιτεκτονική 1875-1925, εκδ. Μέλισσα, Αθήνα, 2003, σελ. 13

³⁴ ο.π., σελ. 36

³⁵ Παρμενίδης Γ., Ρούπα Ε. Χ., Το αστικό έπιπλο στην Ελλάδα 1830-1940, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις ΕΜΠ, 2003, σελ.

2Α. Το υπνοδωμάτιο στις αστικές κατοικίες της Αθήνας

2Α₁. Στις μονοκατοικίες

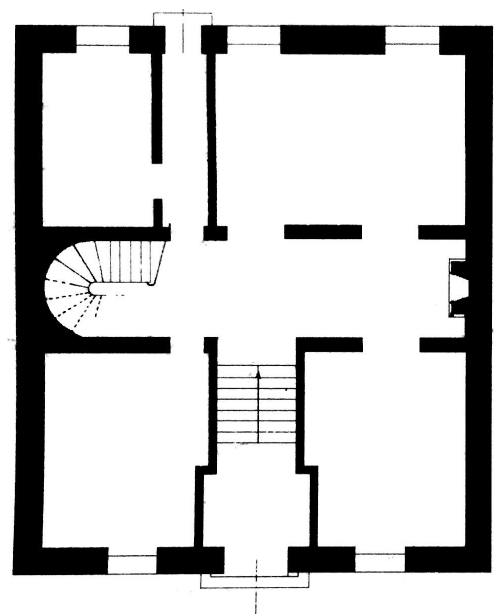
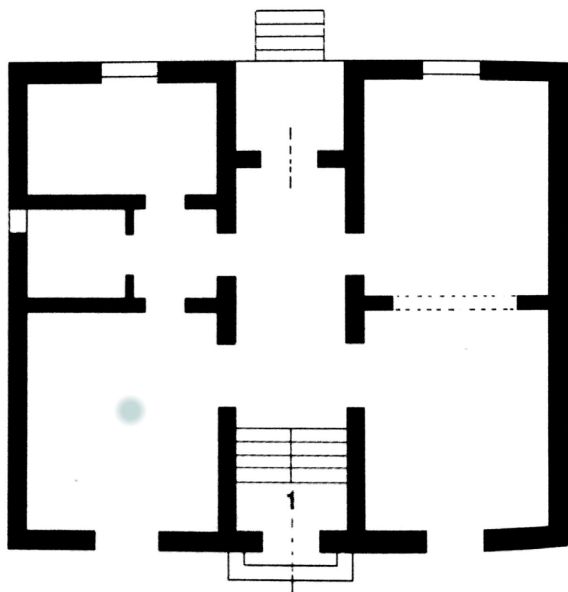
Η αστική μονοκατοικία της Αθήνας εμφανίζει κάποια «παραδοσιακά» στοιχεία αλλά κυρίως ακολουθεί το νεοκλασικό αρχιτεκτονικό ρεύμα. Επηρεασμένη από τα πρότυπα των αστικών μεγάρων της προηγούμενης περιόδου, αποτελεί μια «συνοπτική» παραλλαγή τους.³⁵ Είναι μονώροφη ή διώροφη, εντάσσεται συνήθως σε αξονικά συμμετρικά συστήματα και τόσο η όψη όσο και η κάτοψη υπακούουν σε γεωμετρικές αρχές.

Μία τυπική ισόγεια μονοκατοικία είχε συνήθως κάτοψη τετράγωνου σχήματος. Η είσοδος τοποθετούνταν κεντρικά της όψης από όπου ξεκινούσε ένα μακρόστενο χολ, που κατέληγε στην έξοδο της πίσω αυλής. Αυτό διαχωρίζει την οικία σε δύο ίσα μέρη, δημιουργώντας λειτουργικούς χώρους δεξιά και αριστερά, με τους επίσημους συνήθως από τη μία πλευρά και τους ιδιωτικούς από την άλλη.

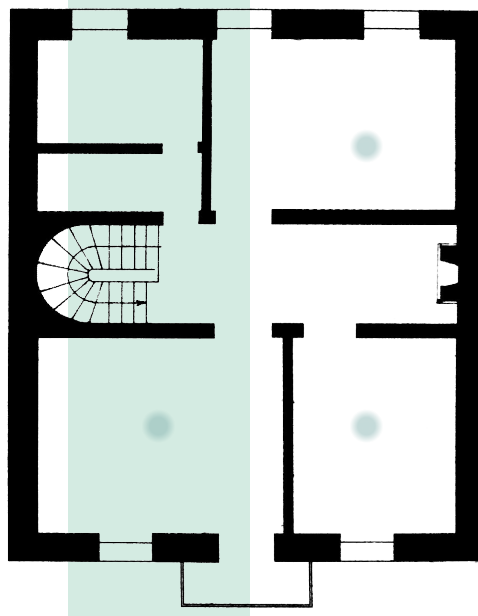
Όπως διαπιστώνουμε στο χαρακτηριστικό παράδειγμα της οικίας στην οδό Τήνου 56 (1900), το μοναδικό υπνοδωμάτιο της κατοικίας διαχωρίζεται από τους χώρους υποδοχής μέσω του κεντρικού χολ και τοποθετείται στο μπροστινό μέρος του κτιρίου με ένα παράθυρο στη μεριά του δρόμου. Βρίσκεται ταυτόχρονα σε άμεση επικοινωνία με την είσοδο της οικίας καθώς και με την ενότητα βοηθητικών χώρων (κουζίνα, λουτρό).

Η δομή της διώροφης μονοκατοικίας είναι απλή. Ακολουθεί τα βασικά χαρακτηριστικά της ισόγειας, προσθέτοντας ένα κλιμακοστάσιο, πλάγια στο κεντρικό προθάλαμο που προαναφέρθηκε. Στον όροφο τοποθετούνται αποκλειστικά οι ιδιωτικοί χώροι της κατοικίας, δηλαδή τα υπνοδωμάτια και οι αντίστοιχοι βοηθητικοί τους χώροι. Το γεγονός αυτό φανερώνει μία τάση της αστικής τάξης για τόνωση της ιδιωτικότητας, όπου αυτό είναι δυνατό. Οι κρεβατοκάμαρες συνήθως ήταν μία για κάθε μέλος και κάποιες φορές υπήρχαν κρεβατοκάμαρες για φιλοξενούμενους.

³⁵ Μπίρης Μάνος Γ., Αθηναϊκή Αρχιτεκτονική 1875-1925, εκδ. Μέλισσα, Αθήνα, 2003, σελ. 57

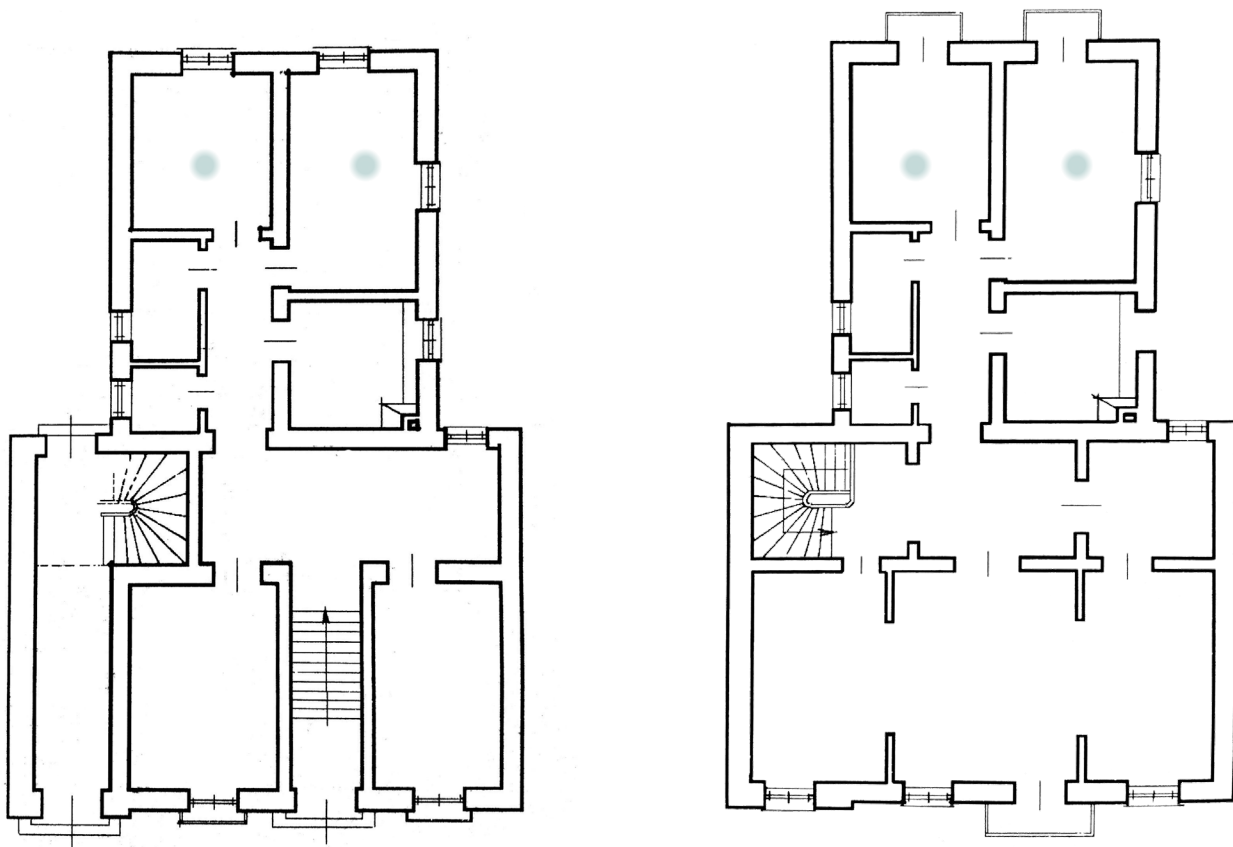
44. Κάτοψη ισόγειας μονοκατοικίας, Τήνου 56, κατασκευής περί το 1900.
45,46. Κάτοψη ισογείου και ορόφου της διώροφης μονοκατοικίας
Γεωργοπούλου, Ηπείρου 16, κατασκευής τη δεκαετία του 1880.

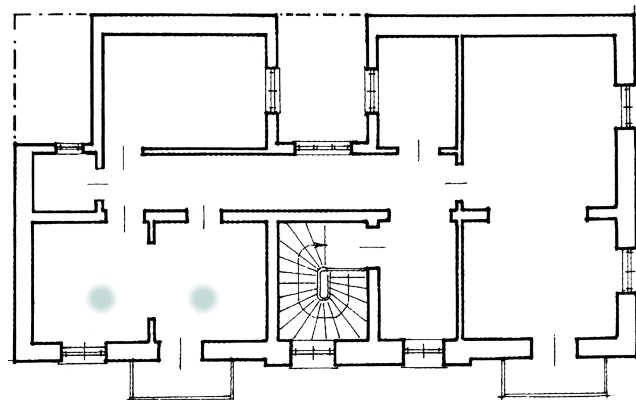
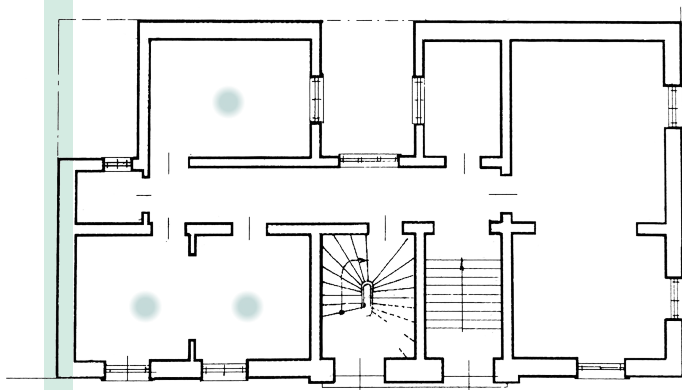
2Α₂. ΣΤΙΣ ΔΙΠΛΟΚΑΤΟΙΚΙΕΣ

Η διπλοκατοικία αποτελεί έναν αμιγή τύπο αθηναϊκού σπιτιού, τις τελευταίες δεκαετίες του 19^{ου} αιώνα. Απαρτίζεται από δύο διαμερίσματα, ένα ανά όροφο, με διαφορετικές συνήθως εισόδους το καθένα από το δρόμο.

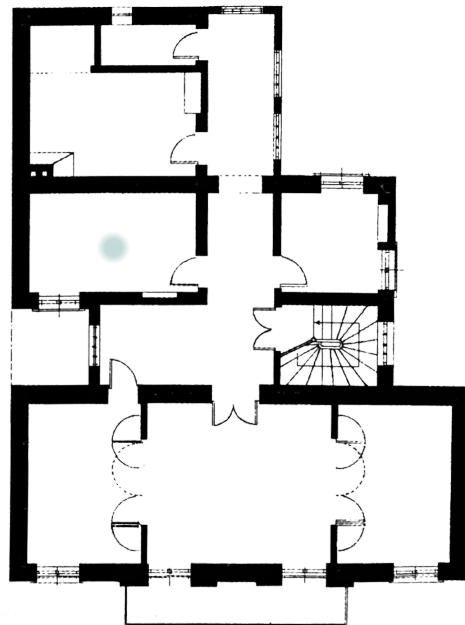
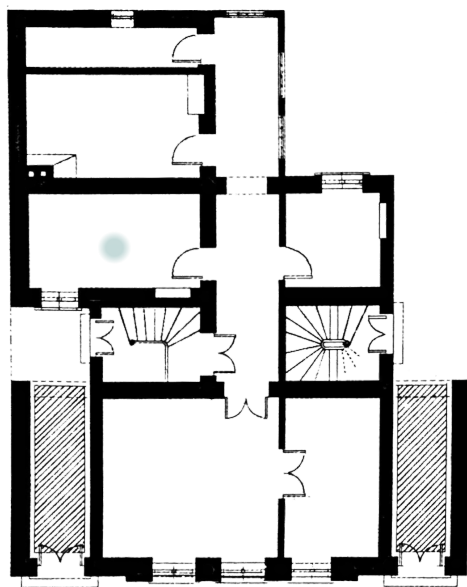
Η διάρθρωση της κάτοψης ακολουθεί λειτουργική συνέπεια και στους δύο ορόφους. Η σημασία που δίνεται στην ύπαρξη ακάλυπτου υπαίθριου χώρου έχει ως αποτέλεσμα την μείωση των τετραγωνικών της κατοικίας, η οποία αποτελείται από δύο ενότητες, που νοητά χωρίζονται από το χώρο εισόδου. Στο μπροστινό μέρος βρίσκονται οι επίσημοι χώροι υποδοχής και στο πίσω οι ιδιωτικοί μαζί με τους βοηθητικούς. Από το χολ εισόδου ξεκινάει ένας διάδρομος που οδηγεί στα υπνοδωμάτια, στην κουζίνα και το αποχωρητήριο. Τα υπνοδωμάτια τοποθετούνται στις πίσω ή πλαϊνές όψεις και διαθέτουν ενίοτε ατομικό εξώστη. Δεν έχουν άμεση επικοινωνία με την είσοδο και τους επίσημους χώρους, ενώ μεταξύ τους επικοινωνούν μέσω του διαδρόμου και σπανιότερα με εσωτερική πόρτα.

47.48. Κάτοψη ισογείου και ορόφου διπλοκατοικίας, Παλαιολόγου 25, περί το 1900. Σύμφωνα με τον Μπίρη Μάνο Γ. αποτελεί καθοριστικό τύπο για την εξέλιξη της αθηναϊκής διπλοκατοικίας.

49,50. Κάτοψη ισογείου και ορόφου διπλοκατοικίας, Μ. Προδρόμου & Ελπίδος, περί το 1900.

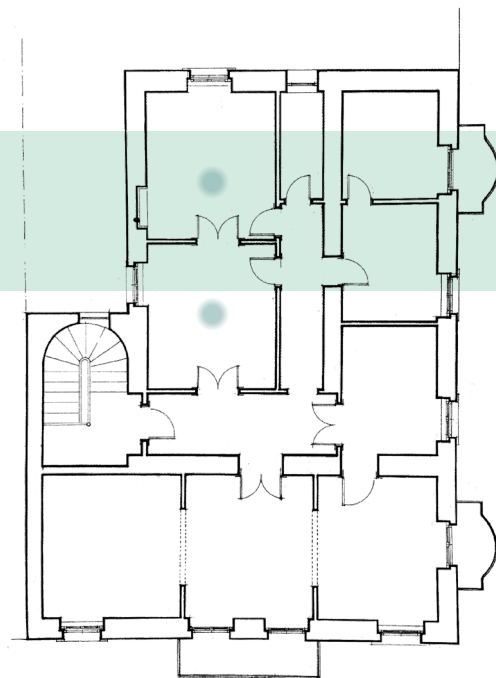
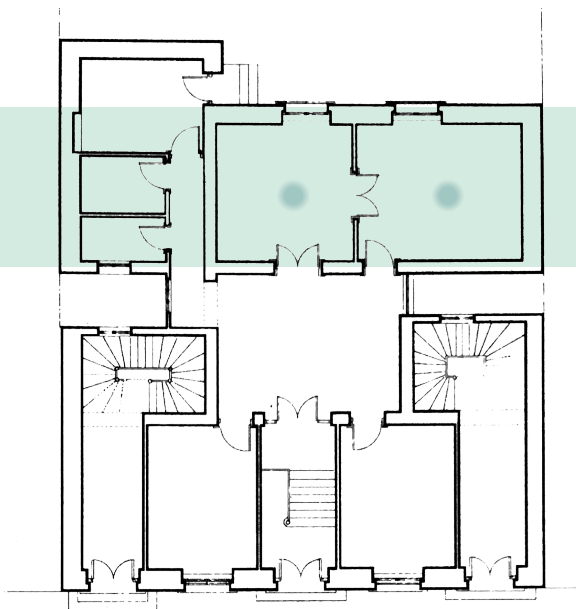

51,52. Κάτοψη ισογείου και ορόφου διπλοκατοικίας, Φύλης 48, 1885 - 1890.

2Α₃. ΣΤΙΣ ΠΟΛΥΚΑΤΟΙΚΙΕΣ

Οι πιεστικές απαιτήσεις στέγασης, η επιδίωξη βέλτιστης εκμετάλλευσης των εναπομεινάντων οικοδομήσιμων χώρων στο κέντρο της πόλης καθώς και η επιθυμία των μεσοαστών να κατοικήσουν σε «αξιοπρεπή» αστικά διαμερίσματα κατέστησαν, στο μεταίχμιο των δύο αιώνων, την διώροφη ή τριώροφη νεοκλασική πολυκατοικία τον πιο διαδεδομένο τύπο κατοικίας και επένδυσης κεφαλαίου. Η κατασκευή της ήταν ως επί των πλείστων τυποποιημένη και προσαρμοσμένη στις ανάγκες των μεσοαστών. Η ενοικίαση οροφοδιαμερισμάτων ήταν αρκετά διαδεδομένη, με τους ιδιοκτήτες να κρατούν το τελευταίο πάτωμα για ιδιοκατοίκηση.

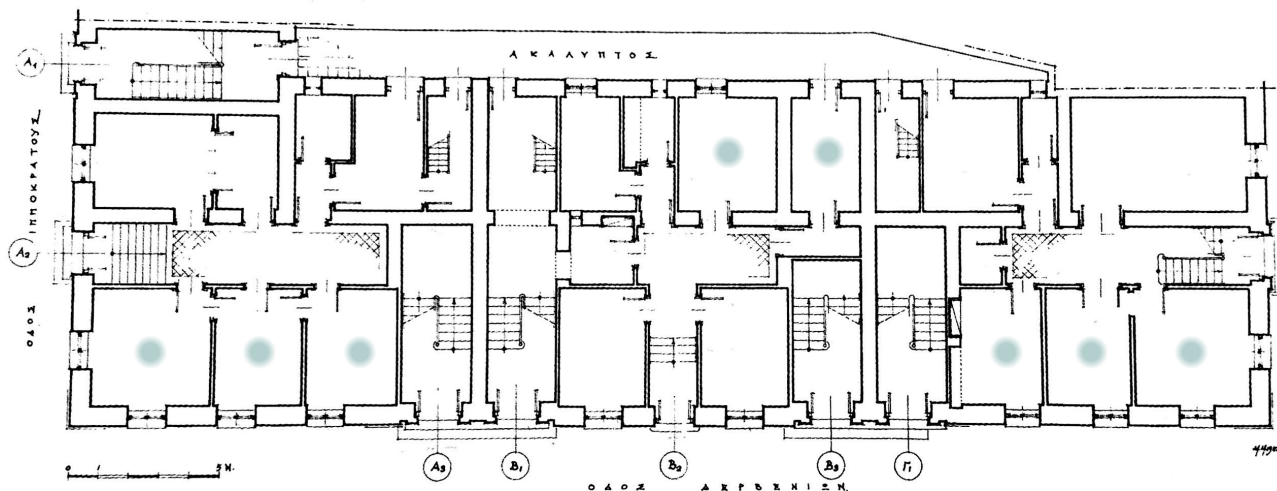
Παρομοίως με τις διπλοκατοικίες, στα διαμερίσματα έχουμε και πάλι την οργάνωση των υπνοδωματίων πάνω σε ένα διάδρομο και τοποθετημένα στο βάθος του οικοπέδου να κοιτούν συνήθως προς τον ακάλυπτο που έχει μειωθεί ή το φωταγωγό. Η διαφορά έγκειται στο γεγονός πως σε πολλές περιπτώσεις ο διάδρομος δίνει τη θέση του σε ένα ευρύχωρο χολ υποδοχής, με το οποίο τα υπνοδωμάτια έχουν άμεση επικοινωνία. Επιπλέον πληθαίνουν οι περιπτώσεις όπου επικοινωνούν μεταξύ τους μέσω εσωτερικής πόρτας. Η συνηθισμένη για τις εύπορες οικογένειες της εποχής, ύπαρξη υπηρετικού προσωπικού αντανakλάται στις κατόψεις με τα δωμάτια διαμονής αυτού. Τα δωμάτια αυτά είναι μικροί, απομακρυσμένοι χώροι τοποθετημένοι δίπλα στην κουζίνα, με την πρόσβασή τους πολλές φορές να γίνεται μόνο μέσω αυτής.

53. Κάτοψη ισογείου πολυκατοικίας τριών οροφοδιαμερισμάτων, Ασκληπείου 22, 1905.

54. Κάτοψη τυπικού ορόφου πολυκατοικίας τριών οροφοδιαμερισμάτων, Γ' Σεπτεμβρίου & Ηπείρου, 1890.

Συνηθισμένα την περίοδο κοντά στο 1900 είναι επίσης τα συγκροτήματα κατοικιών, μεγάλες δηλαδή οικοδομές, τριώροφης διάταξης με πολλά μικρότερα διαμερίσματα, μεταπρατικού συνήθως χαρακτήρα³⁶. Όπως παρατηρούμε στο παράδειγμα των οδών Δερβενίων, Ιπποκράτους και Ασκληπιοῦ δεν υπάρχει επαρκής διαχωρισμός ιδιωτικής και «κοινόχρηστης» ζώνης. Τα διαμερίσματα διαρθρώνονται με μεγάλη οικονομία χώρου με τα δωμάτια να διαμορφώνονται γύρω από το χολ υποδοχής. Πέρα από μία ομάδα βοηθητικών χώρων, ο ρόλος των περισσότερων δωματίων δεν είναι προκαθορισμένος. Συνήθως τα πιο απομακρυσμένα από την είσοδο δωμάτια προσφέρονται για τον ύπνο ενώ τα υπόλοιπα για το καθιστικό και την υποδοχή των ξένων.

55. Κάτοψη πρώτου επιπέδου συγκροτήματος κατοικιών τριών επιπέδων, Δερβενίων & Ιπποκράτους & Ασκληπιοῦ, περί το 1890.

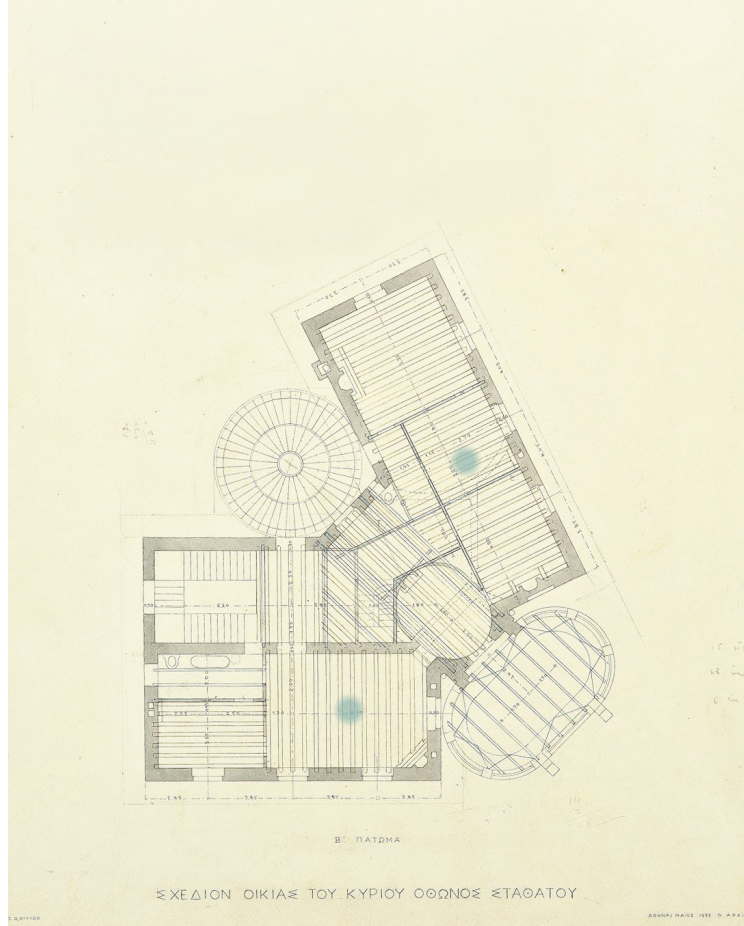
2B. Το υπνοδωμάτιο στις κατοικίες των ανώτερων κοινωνικών στρωμάτων

2B₁. Στα αστικά Μέγαρα

Τις κατοικίες των ευκατάστατων κοινωνικών ομάδων της πόλης αποτελούσαν τα αστικά μέγαρα. Πρόκειται για πολυτελείς μονοκατοικίες, που ακολουθούν τη λογική των προγενέστερών τους, αλλά με διασπασμένο πολλές φορές το συνολικό στιβαρό κυβικό όγκο και με επιρροές από τα γαλλικά πρότυπα και την τριμερή οργάνωση της κατοικίας.

³⁶ Κατοικίες ή οικοδομές που ο μεταπωλητής - έμπορος αγόραζε σε χοντρική τιμή και πουλούσε σε λιανική για την αποκόμιση κέρδους

Με βάση αυτήν ο διαχωρισμός κοινόχρηστων και ιδιωτικών χώρων είναι σαφής και γίνεται ανά όροφο. Έτσι τα ευρύχωρα υπνοδωμάτια τοποθετούνται στον όροφο μαζί με τους χώρους υγιεινής και ένα καθημερινό καθιστικό. Λόγω του αυξημένου αριθμού των υπνοδωματίων παρουσιάζονται παραπάνω από ένα λουτρό. Οι κρεβατοκάμαρες τις περισσότερες φορές είχαν επιπλέον εσωτερικές πόρτες επικοινωνίας, που εξασφάλιζαν μεγαλύτερη ιδιωτικότητα κατά την κίνηση μεταξύ αυτών. Το boudoir, το ξεχωριστό δωμάτιο καλλωπισμού των γυναικών της οικίας, εμφανιζόταν συχνά σε αυτόν τον τύπο κατοικίας και ήταν πάντα σε άμεση επικοινωνία με την κρεβατοκάμαρα μέσω εσωτερικής πόρτας, αφού είχε για αυτήν συμπληρωματικό χαρακτήρα.

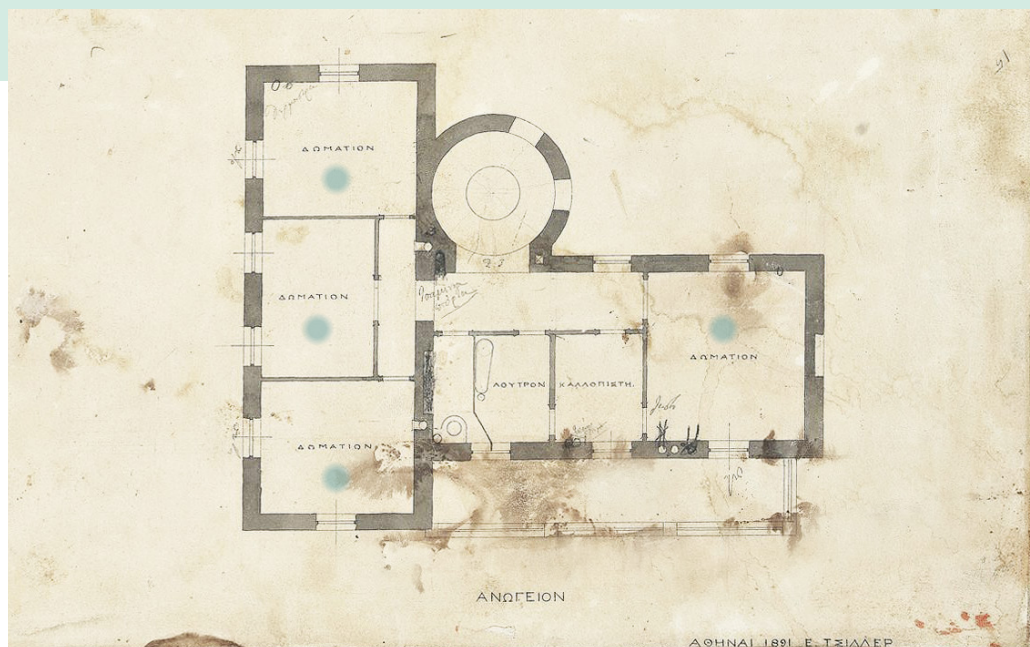
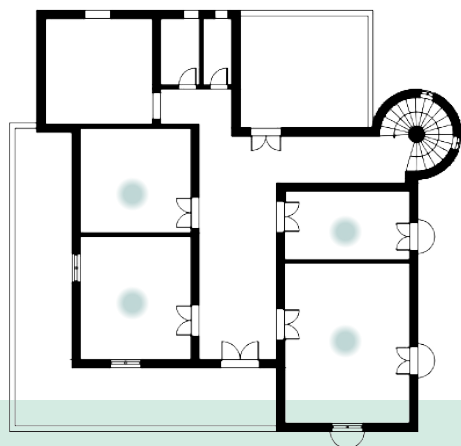
56. Κάτοψη οροφου του Μεγάρου Σταθάτου, 1895.

2B₂. ΣΤΙΣ ΕΞΟΧΙΚΕΣ ΕΠΑΥΛΕΙΣ

Από το 1880 και έπειτα η μεγαλοαστική τάξη, και ιδιαίτερα οι πλούσιοι ομογενείς που επέστρεψαν στην Ελλάδα, καθιερώνουν την ιδέα της δεύτερης κατοικίας τύπου «villa». Οι εξοχικές αυτές, διώροφες κυρίως, κατοικίες χτίζονται στα προάστια της Αθήνας και συνδυάζουν ποικιλία αρχιτεκτονικών ρυθμών και επιρροών, όπως παραδοσιακά με εκλεκτικιστικά στοιχεία, νέοκλασικά, νεογοθτικά και άλλα. Φέρουν πλούσιο διακοσμητικό χαρακτήρα και η δομή τους δεν υπακούει σε αυστηρές δομές όπως τα αστικά μέγαρα της προηγούμενης περιόδου.

Τα δωμάτια του ύπνου τοποθετούνται στον όροφο μαζί με το ή τα λουτρά, κάποιους βοηθητικούς χώρους και ανά περιπτώσεις ένα χολ – καθιστικό ή κάποιο διάδρομο που διοχετεύει την κίνηση στους διάφορους χώρους. Τις περισσότερες φορές οι κρεβατοκάμαρες επικοινωνούν μεταξύ τους και ο αριθμός τους ποικίλει ανάλογα με το μέγεθος της κατοικίας. Συνήθως διαθέτουν μικρό ατομικό εξώστη ή έχουν πρόσβαση σε μεγάλη βεράντα. Μιας και οι κατοικίες αυτές είναι επηρεασμένες από

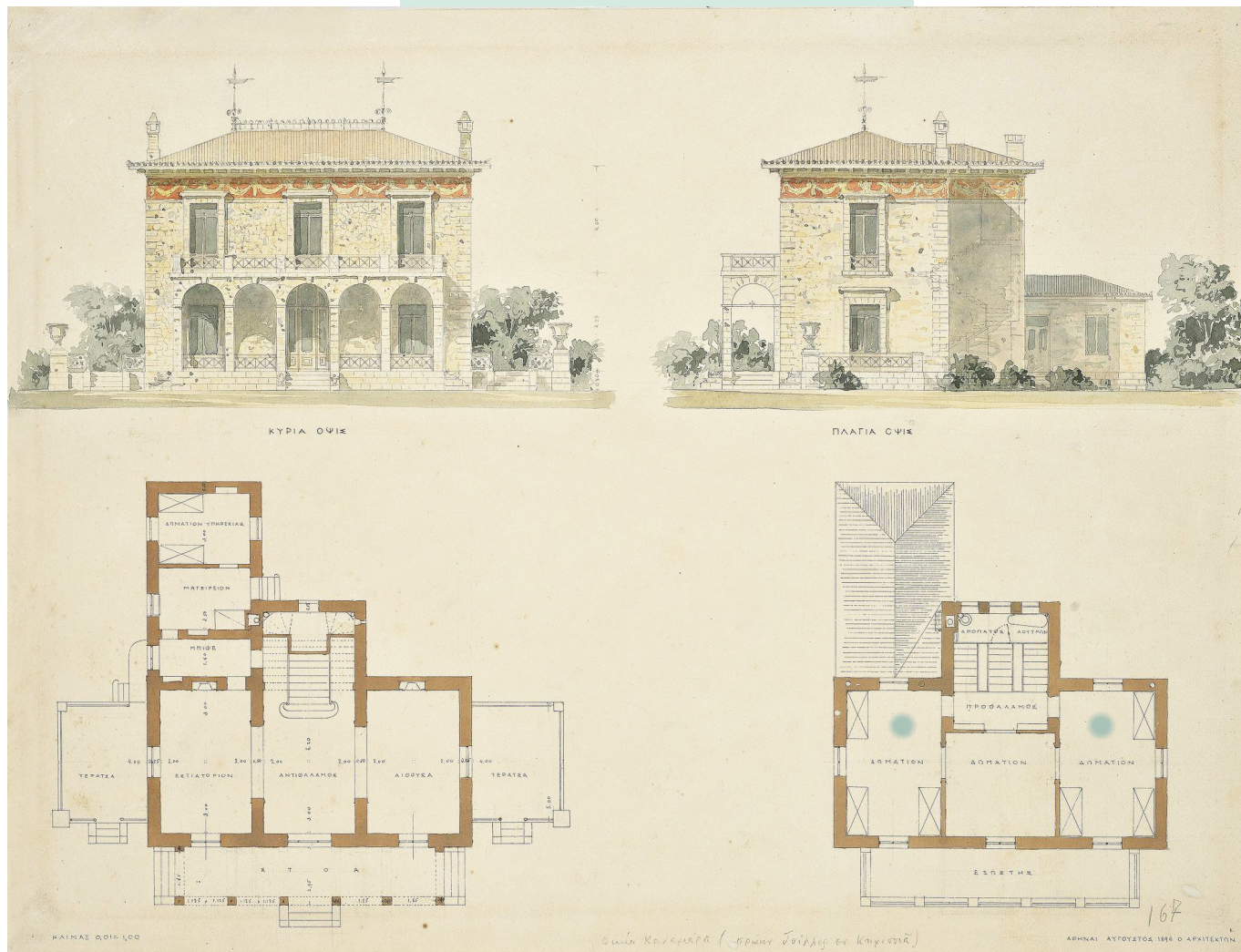
διάφορα ευρωπαϊκά πρότυπα, δεν λείπει από πολλές περιπτώσεις το ξεχωριστό δωμάτιο boudoir, που έχει άμεση επαφή με το κύριο υπνοδωμάτιο μέσω εσωτερικής πόρτας.

57. Κάτοψη οροφου της βίλας Κουτούπη, Κηφισιά, 1910.

58. Κάτοψη οροφου βίλας Νο 2.

59. Κάτοψη οροφου της έπαυλης Ν. Θων, λεωφόρος Κηφισίας, 1891.

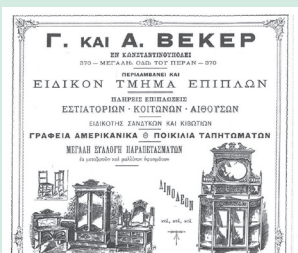
60. Έπαυλη Καλαμάρη, πρώην Θερινή κατοικία του Τσίλλερ στην Κηφισιά. Κύρια και πλάγια όψη, κάτοψη ισογείου και ορόφου με τη στέγη, 1896.

2Γ. Η επίπλωση και η διακόσμηση του υπνοδωματίου των μεσαίων κοινωνικών στρωμάτων

Τα ιδιωτικά δωμάτια της αστικής κατοικίας, που δεν αποτελούσαν χώρους κοινωνικής προβολής, διέθεταν μία πιο λιτή εμφάνιση. Το βασικό στοιχείο διακόσμησης των υπνοδωματίων αποτελούσαν τα ζωγραφιστά ταβάνια. Όπως περιγράφει ο Μ. Γ. Μπίρης «Επίσης μία αρκετά συνηθισμένη διακόσμηση σε απλά δωμάτια, ήταν η ροζέτα που περιβάλλεται από συμμετρικές διατάξεις από λεπτές ανθεμωτές γιρλάντες. Στα περιθώρια διαμορφώνονταν παρόμοια σχήματα με ελικοειδείς μίσχους και άνθη, που είχαν συγκεκριμένη αξονική σχέση με την κεντρική ροζέτα». ³⁷ Αργότερα, στις αρχές του 20^{ου} αιώνα, αυτή η τεχνική σταδιακά εγκαταλείπεται και διαδίδεται η χρήση επίπλαστων γύψινων διακοσμήσεων. ³⁸

Στα τέλη του 19^{ου} αιώνα αναπτύσσεται σημαντικά ο κλάδος της επιπλοποιίας και η συμβολική αξία του επίπλου διαδίδεται τόσο στα μεγαλοαστικά όσο και στα μικροαστικά στρώματα. Αυτό φαίνεται από το μεγάλο πλήθος των επίπλων στις κατοικίες, ανεξάρτητα της άνεσης του χώρου, καθώς και οι συχνές αναφορές σε θέματα διακόσμησης στα γυναικεία περιοδικά και στα βιβλία οικιακής οικονομίας της εποχής. Στην παρακάτω περιγραφή η συγγραφέας Αικ. Βαρουζάκη μεταφέρει στο ευρύτερο κοινό τα πρότυπα των ανώτερων αστικών στρωμάτων, σχετικά με τον εξοπλισμό του υπνοδωματίου, μέσα από το τεύχος του 1905 «Περί οικιακής οικονομίας»:

Ο κοιτόν περιέχει την κλίνην μετά των επ' αυτή στρωμνών,... τον νιπτήρα μετά των επ' αυτού δοχείων ...ωσαύτως ιματιοθήκη, μικρά τραπέζια καλλωπισμού, κάτοπτρον επ' αυτής, ανάκλιντρον και τινά καθίσματα ...*Εις τον κοιτώνα πρέπει να υπάρχει ακόμη αναρτητήρ διὰ τα της καθημερινής χρήσεως φορέματα.*³⁹

61. Διαφημιστική καταχώρηση του κλινοποιού Γ. Λαμπρόπουλου στον 'Οδηγό του Πειραιώς' του Γ. Βώκου, 1902.

62. Διαφημιστική καταχώρηση των επιπλοποιών-επιπλωπών Γ. και Α. Βέκερ από την Κων/πόλη σε αθηναϊκή έκδοση που απευθυνόταν στο ελληνικό καταναλωτικό κοινό.

63. Γραφιστική σύνθεση σύνθεση στις αποδείξεις παραγγελιών του Ν. Κ. Αλεβιζόπουλου.

64. Γραφιστική σύνθεση σύνθεση στις αποδείξεις παραγγελιών του επιπλοποιού Δ. Κουκάκη, Αθήνα, 1897.

65. Διαφημιστική καταχώρηση στο Annuaire du Commerce (Paris: Didot-Boffin, 1889), το οποίο ανήκει στη βιβλιοθήκη της "Ελληνικής Βιοτεχνικής Εταιρείας".

³⁷ Μπίρης Μάνος Γ., Αθηναϊκή Αρχιτεκτονική 1875-1925, εκδ. Μέλισσα, Αθήνα, 2003, σελ. 153

³⁸ ο.π., σελ. 102

³⁹ Παρμενίδης Γ., Ρούπα Ε. Χ., Το αστικό έπιπλο στην Ελλάδα 1830-1940, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις ΕΜΠ, 2003, σελ.

Στο μεταίχμιο των δύο αιώνων προτιμούνταν τα έπιπλα ευρωπαϊκών προτύπων. Στις κρεβατοκάμαρες όμως συνέχιζαν να χρησιμοποιούνται και εκείνα που είχαν πιο κλασικό ύφος, παρότι στους χώρους υποδοχής είχαν αρχίσει να αφαιρούνται.

Η βασική επίπλωση ενός αστικού υπνοδωματίου περιελάμβανε κρεβάτι, ιματιοθήκη ή ντουλάπα, τουαλέτα, κομοδίνο, καρέκλες και ένα τραπέζι. Ιδιαίτερη σημασία για το γυναικείο φύλλο είχαν η τουαλέτα και το κομοδίνο, που αποτελούσαν εξαρτήματα του γυναικείου καλλωπισμού. Φωτογράφοι και καλλιτέχνες της εποχής τα χρησιμοποιούσαν συχνά ως σκηνικό στα γυναικεία πορτρέτα. Τα κρεβάτια είναι κυρίως μεταλλικά, βαμμένα μαύρα ή μιμούμενα το ξύλο και ακολουθούν κατά κόρον τα αγγλικά πρότυπα. Στα υπνοδωμάτια υπάρχει έντονη η παρουσία υφασμάτων, που εμφανίζονται κυρίως στις κουρτίνες, στο ντύσιμο καθισμάτων αλλά και στα κρεβάτια, που συνοδεύονταν από κουνουπιέρες και βολάν. Επιπλέον εξαρτήματα ήταν το ερμάριο, το κόμο (μικρό κομοδίνο) και το λαβομάνο ή νιπτήρας. Ο τελευταίος αποτελούσε σημαντικό έπιπλο της κρεβατοκάμαρας, μιας και με την ανάπτυξη της αστικής τάξης δόθηκε ιδιαίτερη σημασία στο θέμα της υγιεινής. Διέθετε αναγεννησιακά μορφολογικά στοιχεία, ήταν συνήθως συνδυασμένο με μία ξύλινη συρταριέρα και η επιφάνεια του ήταν καλυμμένη με μάρμαρο ώστε να είναι ανθεκτική στη φθορά του νερού και του σαπουνιού. Στις τρεις πλευρές του υψωνόταν επίσης μάρμαρο για να προφυλάσσει το δωμάτιο από τις σταγόνες του νερού. Οι πιο εύπορες οικογένειες συνόδευαν το λαβομάνο με ειδικά απλωτήρια πετσετών και ένα τετράγωνο κάθισμα χωρίς πλάτη ή μπράτσα.⁴⁰ Διέθεταν επίσης ανάκλιντρο, με καπιτονέ επένδυση, σεζλόνγκ ή δορμέζες, για σύντομη ανάπαυση μέσα στη μέρα. Στις κατοικίες των ανώτερων στρωμάτων, όταν υπήρχε ξεχωριστός χώρος Boudoir σε αυτόν τοποθετούνταν πάντα η γωνία καλλωπισμού με την τουαλέτα και συχνά κάποιο ανάκλιντρο.

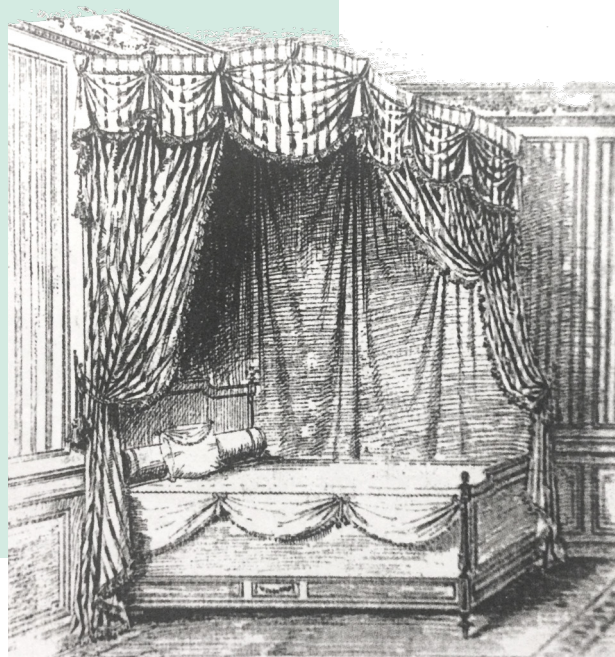
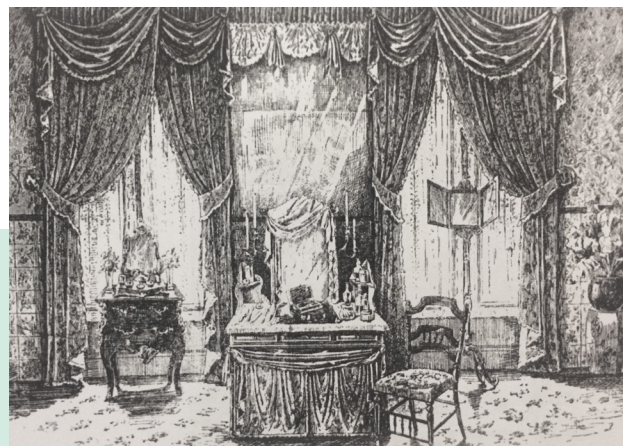
66. Ξύλινη ντουλάπα από τις αρχές του 20ού αιώνα σε κλασικό ύφος και αναγεννησιακά στοιχεία.

67. Ξύλινο έπιπλο συρταριέρα - νιπτήρας κρεβατοκάμαρας.

68. Ξύλινη τουαλέτα κρεβατοκάμαρας με καθρέφτη του τελευταίου τέταρτου του 19ου αιώνα, με στοιχεία αναγεννησιακού μορφολογικού τύπου.

69. Αναδημοσίευση από το περιοδικό "Ημερολόγιον" της Φιλοκάλου Π., 1898

ΚΑΤΑΣΚΕΥΑΣΤΗΣ	ΕΙΔΟΣ ΕΠΙΠΛΟΥ: ΕΠΙΠΛΩΣΗ ΔΩΜΑΤΙΟΥ ΤΟΥ ΥΠΝΟΥ	ΤΙΜΗ
Δ. Αθηναίος- Θ. Βαράγκης	1 δουλάπα με δύο καθρέπτες, εις το μέσον σιφωνιέρα (2,10 x 2,15),	(1914) 850 δρχ.
	1 δουλάπα β' με έναν καθρέπτιν (1,40 x 2,15),	450 δρχ.
	1 τουαλέττα,	325 δρχ.
	1 νιπτήρα με μάρμαρο (1,30 πλ.),	320 δρχ.
	2 κρεβάτια,	300 δρχ.
	1 σεζλόνγκ ταπετσαρισμένη λευκή [δηλ. χωρίς ταπετσαρία],	120 δρχ.
	2 καθέκλαι με ψάθα,	50 δρχ.
	μία παγγέτα τουαλέττας,	22 δρχ.
	ένα τραπέζιον στρογγυλόν (0,55 διαμ.) με χρύσταλλον,	60 δρχ.
	2 κομοδίνα,	120 δρχ.
	μπιντές και πεστετοκρεμάστρα, από δρυ και εσωτερικά από καστανιά,	50 δρχ.
	Σύν.	2.577 δρχ.
Ν. Δημητριάδης	1 ερμάριον, 1 σιφωνιέρα, 1 νιπτήρ, 1 τουαλέττα,	(1915) 2.500 δρχ.
	1 κομοδίνον και 3 καθέκλαι.	
Ι. Σ. Λέπουρας	2 κλίνες μιας θέσεως μετά συρματοπλεκτου σπρωμνίου.	(1907) 130 δρχ.

70. Ενδεικτικές τιμές επίπλων που αγοράστηκαν από μεγαλοαστικές οικογένειες της Αθήνας κατά την περίοδο από το 1895 ως τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο, από χειρόγραφες προσφορές ή παραγγελίες των επιχειρήσεων.

71. Αναδημοσίευση από το περιοδικό "Ημερολόγιον" της Φιλοκάλου Π., 1898

72. Πίνακας του Π. Λεμπέση, Μαρία Δραγούμη, 1880-1890.

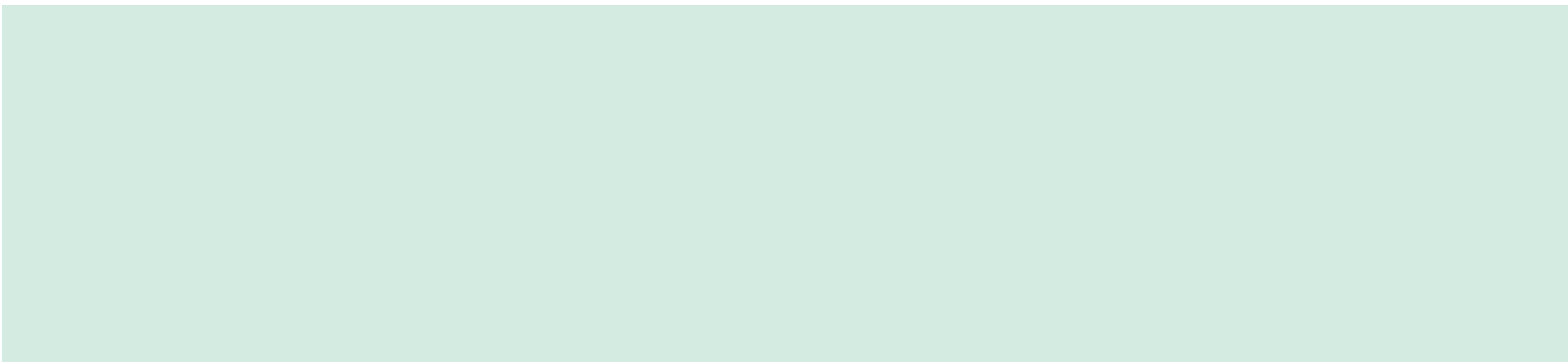
73. Αναδημοσίευση από το περιοδικό "Ημερολόγιον" της Φιλοκάλου Π., 1898

Συμπεράσματα

Κατά το μεταίχμιο των δύο αιώνων τα υπνοδωμάτια των ανώτερων κοινωνικών στρωμάτων συνεχίζουν να τοποθετούνται στον όροφο των αστικών μεγάρων ή των εξοχικών κατοικιών, χωρίς σημαντικές αλλαγές. Παρομοίως, δεν παρατηρούνται σημαντικές αλλαγές στο χώρο του ύπνου των κατώτερων κοινωνικών στρωμάτων. Εξαιρέση αποτελεί ο νέος τύπος κατοικίας αυτών, τα ενοικιαζόμενα δωμάτια. Σε αυτά, ο χώρος του ύπνου παραμένει ιδιωτικός και δεν μοιράζεται με αγνώστους, όπως η κουζίνα ή το λουτρό που ήταν κοινόχρηστα, γεγονός που δηλώνει την αναγνώριση της σημασίας της ιδιωτικότητας αυτού του χώρου.

Παράλληλα, σχηματίζεται η αθηναϊκή αστική τάξη, η αρχιτεκτονική της οποίας επηρεάζεται βαθιά από το νεοκλασικισμό. Εμφανίζονται τα πρώτα αθηναϊκά αστικά διαμερίσματα στις νεοκλασικές διπλοκατοικίες και πολυκατοικίες, στα οποία παρατηρείται μία προσπάθεια για τόνωση της ιδιωτικότητας. Αυτό πραγματοποιείται είτε με διαχωρισμό των υπνοδωματίων από τους δημόσιους χώρους της οικίας με την τοποθέτησή τους σε διαφορετικό όροφο (στις μονοκατοικίες), είτε απομακρύνοντας τα από το χώρο εισόδου (στις διπλοκατοικίες και σπανιότερα στις πολυκατοικίες). Σε περιπτώσεις όπου επιθυμείται να γίνει μέγιστη αξιοποίηση των τετραγωνικών, με όσο γίνεται περισσότερα διαμερίσματα (μεγάλες οικοδομές), παρατηρείται αδυναμία εξασφάλισης της ιδιωτικότητας των υπνοδωματίων. Στις περισσότερες περιπτώσεις οι κρεβατοκάμαρες τοποθετούνται στο πίσω μέρος της οικίας, κοντά σε κάποιο μικρό λουτρό και γειτονικά με την κουζίνα. Παράλληλα, η τάση για διακόσμηση και η αξία του επίπλου διαδίδεται και στα μεσοαστικά στρώματα. Έτσι, δίνεται ιδιαίτερη σημασία στην επίπλωση και τη διακόσμηση του υπνοδωματίου, αν και παραμένει πολύ πιο λιτή από εκείνη των επίσημων χώρων της κατοικίας. Με βάση τις επιρροές των ευρωπαϊκών προτύπων, ενισχύεται επίσης με νέα αξεσουάρ και έπιπλα, όπως το ανάκλιντρο και το λαβομάνο.

Συγκρίνοντας το χώρο του ύπνου των διάφορων κοινωνικών στρωμάτων αυτής της περιόδου, παρατηρούνται διαφορές κυρίως στο μέγεθος και τον εξοπλισμό τους. Τα εύπορα κοινωνικά στρώματα διαθέτουν μεγάλα υπνοδωμάτια με πλήθος επίπλων και διακοσμητικών στοιχείων, καθώς και ξεχωριστό δωμάτιο για το γυναικείο καλλωπισμό, το *boudoir*. Τα μεσαία στρώματα δεν διαθέτουν *boudoir*, έχουν αναπτύξει όμως ιδιαίτερα την επίπλωση και τη διακόσμηση του υπνοδωματίου, σε μικρότερο βέβαια βαθμό από τα ανώτερα. Τέλος, τα σπίτια των κατώτερων κοινωνικών στρωμάτων, όταν διαθέτουν ξεχωριστό χώρο ύπνου, αυτός αποτελείται από τον απολύτως απαραίτητο εξοπλισμό, ενώ τα ελάχιστα «διακοσμητικά» στοιχειά αρκούνται σε αυτοσχέδιες προσωπικές επεμβάσεις.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3^ο

1910 – 1940

Το υπνοδωμάτιο στις αθηναϊκές κατοικίες του Μεσοπολέμου. Εισαγωγή ευρωπαϊκών και νεωτερικών προτύπων διαβίωσης στην αρχιτεκτονική

Εισαγωγή

Κατά τις πρώτες δεκαετίες του 20^{ου} αιώνα παρουσιάζεται στην Αθήνα συνεχής πληθυσμιακή εισροή, τόσο με την επιστροφή Ελλήνων ομογενών από τις παροικίες της διασποράς όσο και με την έντονη αστυφιλία του επαρχιακού πληθυσμού. Αποκορύφωμα του φαινομένου ήταν η Μικρασιατική καταστροφή, που αποτέλεσε κορυφαία δημογραφική ανατροπή για την ελληνική πρωτεύουσα, που τη δεκαετία του 1920 δέχτηκε 225.000 πρόσφυγες.⁴¹ Η Αθήνα έρχεται αντιμέτωπη με τη στέγαση ενός πολύ μεγάλου πληθυσμιακού όγκου.

Παράλληλα, παρατηρείται αύξηση των μεσαίων και χαμηλών εργατικών στρωμάτων, ενώ ο αριθμός των μεγάλων αρχοντικών οικογενειών της προηγούμενης περιόδου φθίνει. Σταδιακά συγκροτείται μία ισχυρή αστική τάξη στην Μεσοπολεμική Αθήνα, η οποία αναζητά την κοινωνική της άνοδο και την βελτίωση του τρόπου ζωής της, υπό την επίδραση των ευρωπαϊκών προτύπων.

Στις αρχές του 20^{ου} αιώνα πραγματοποιείται η επέκταση του σχεδίου πόλεως, που χαρακτηρίζεται από μεγαλύτερα οικοπέδα και κατά συνεπεία ανετότερους εσωτερικούς χώρους στις κατοικίες. Επιπλέον, το 1929 θεσπίζεται ο νόμος 3741 περί οριζόντιας ιδιοκτησίας⁴², που εμφανίστηκε υπό διάφορες μορφές από τα τέλη του 1800.⁴³

Η ανάγκη αξιοποίησης του εδάφους για τη στέγαση του συνεχώς εισερχόμενου πληθυσμού, ο νόμος περί οριζόντιας ιδιοκτησίας, η άνοδος του βιοτικού επιπέδου και ο εκσυγχρονισμός της ελληνικής αστικής κοινωνίας οδήγησαν στην καθιέρωση ενός νέου μοντέλου κατοίκησης. Ο κτιριακός τύπος της αστικής πολυκατοικίας, που εμφανίστηκε σε μία πρώιμη μορφή στα τέλη της προηγούμενης περιόδου, εξαπλώθηκε σταδιακά κατά τις δεκαετίες του 1920 και 1930 και τελικά επικράτησε, ως βασικός τρόπος κατοίκησης, για τα μεσαία και ανώτερα κοινωνικά στρώματα.

74. Ξύλινη επίπλωση κρεβατοκάμαρας για κουκλόσπιτο, πιθανότατα Γαλλία, τέλη 19ου - αρχές 20ού αιώνα.

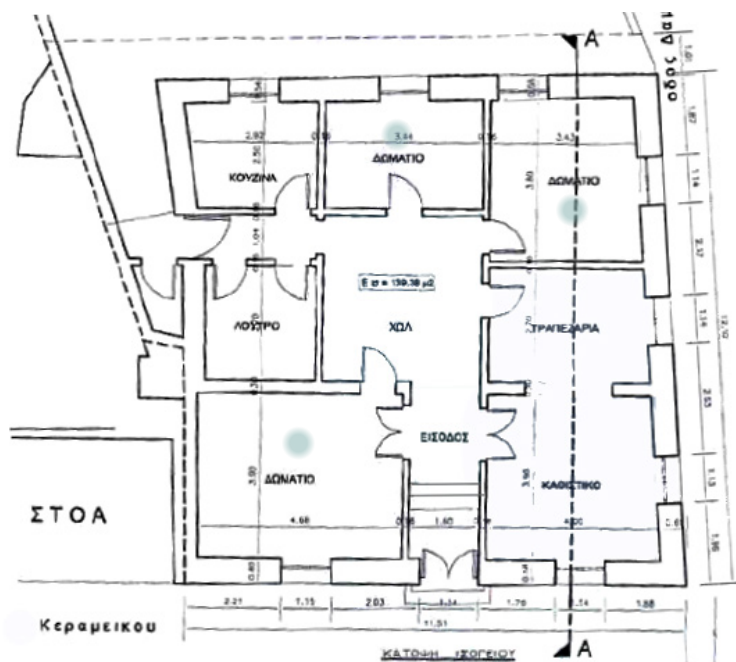
⁴¹ Μαρμαράς Β. Μανόλης, Η αστική πολυκατοικία της μεσοπολεμικής Αθήνας, Πολιτιστικό Τεχνολογικό Ίδρυμα ΕΤΒΑ, 1991, σελ., 83

⁴² ο.π., σελ. 39

⁴³ Παρμενίδης Γ., Ρούπα Ε. Χ., Το αστικό έπιπλο στην Ελλάδα 1830-1940, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις ΕΜΠ, 2003, σελ.

3Α. Το υπνοδωμάτιο στις κατοικίες των κατώτερων κοινωνικών στρωμάτων

Κατά την περίοδο που εξετάζεται δεν σημειώνονται σημαντικές αλλαγές στον τρόπο κατοίκησης των χαμηλών κοινωνικών στρωμάτων της Αθήνας, και κατ'επέκταση ούτε στο χώρο του ύπνου. Παρότι τα μεσαία και ανώτερα κοινωνικά στρώματα εμφανίζουν εξέλιξη και σημαντικές αλλαγές, όπως θα αναλυθεί παρακάτω, τα λαϊκότερα στρώματα δεν καταφέρνουν να αφομοιώσουν τα νεωτερικά στοιχεία των γαλλικών προτύπων και μετέπειτα του μοντέρνου κινήματος. Όπως και την προηγούμενη περίοδο συνεχίζουν να κατοικούν σε σπίτια της ανώνυμης αρχιτεκτονικής στο κέντρο της Αθήνας, σε ενοικιαζόμενα δωμάτια και ενίοτε σε μονοκατοικίες που παρέμεναν στον νεοκλασικό απόηχο.

75. Κάτοψη κατοικίας λαϊκών στρωμάτων στις οδούς Κεραμεικού και Δαμίου, 1930.

Η έντονη πληθυσμιακή μετανάστευση προς την πρωτεύουσα, λόγω της αγροτικής οικονομικής κρίσης, που είχε ήδη ξεκινήσει από το 1903, καθώς και ο μεγάλος αριθμός των προσφύγων που εγκαταστάθηκε σε αυτήν μεταξύ του 1920-1925, τροφοδότησαν τις παραγωγικές δραστηριότητες της Αθήνας με φθινό ανθρώπινο δυναμικό και δημιούργησαν μία πραγματική εργατική τάξη. Τα εργατικά λαϊκά στρώματα επέλεξαν να ζήσουν μέσα στην πόλη, σε άθλιους οικίσκους (τρώγλες) κυρίως στα δυτικά αλλά και σε θύλακες στο κέντρο της Αθήνας, όπως το Ψυρρή και το Γκάζι.⁴⁴

⁴⁴ Γεωργακοπούλου Φωτεινή, «Προσφυγικοί Συνοικισμοί στην Αθήνα και τον Πειραιά», Εγκυκλοπαίδεια Μείζονος Ελληνισμού, Μ.Ασία, Ίδρυμα Μείζονος Ελληνισμού, 12/1/2002, τόμος 1ος

Οι συνθήκες διαβίωσης αυτού του πληθυσμού ήταν εξαιρετικά δυσμενείς. Ανέσεις που για τα ανώτερα κοινωνικά στρώματα ήταν αυτονόητες έλλειπαν παντελώς από τις κατοικίες της εργατικής τάξης, που στο μεγαλύτερο ποσοστό τους ήταν μονόχωρα δωμάτια σε πρόχειρες κατασκευές. Συγκεκριμένα από έρευνα που έγινε για τις εργατικές κατοικίες το 1921 από την Επιτροπή Εργασίας του υπουργείου Εθνικής Οικονομίας σε 2000 σπίτια της Αθήνας και του Πειραιά, προέκυψε ότι η πλειοψηφία αυτών κατά 80% ήταν μονοδωμάτιες κατοικίες και μόνο το 18% ήταν με δύο δωμάτια και το 2% με τρία.⁴⁵ Σύμφωνα με την ίδια έρευνα, που έγινε σε 1000 εργατικές κατοικίες της Αθήνας, τα δωμάτια ήταν μικρά, κατ' ανώτατο όριο 4x4 μέτρων. Η επίπλωση αυτών ήταν α) ευπρόσωπη σε 217 κατοικίες, β) στοιχειώδης σε 244 (δηλαδή δύο κρεβάτια, από τα οποία στο ένα κοιμούνταν τα παιδιά όλα μαζί, κομό και σε μερικές περιπτώσεις καναπέ), γ) εντελώς στοιχειώδης σε 416 (ένα κρεβάτι, μικρό τραπέζι και δύο – τρία καθίσματα) και δ) άθλια σε 123.⁴⁶

Στην Ευρώπη ήδη από τον περασμένο αιώνα έχει κατοχυρωθεί η σημαντικότητα του υπνοδωματίου για την εργατική τάξη, τόσο για λόγους υγιεινής όσο και για λόγους ηθικούς. Όπως αναφέρει η Άννη Βρυχέα, η μετάβαση από το δίπτυχο «μια καμάρα - μια οικογένεια» στο μοντέλο κατοίκησης της εργατικής τάξης με περισσότερα δωμάτια, ξεκίνησε αποκλειστικά με την ανάγκη διαχωρισμού του χώρου του ύπνου.⁴⁷ Η έννοια του πολυλειτουργικού δωματίου δηλαδή καταργείται αρχικά μόνο όσον αφορά τον ύπνο, ενώ διατηρείται για τις υπόλοιπες λειτουργίες. Τα διακριτά υπνοδωμάτια είναι τα πρώτα δωμάτια με εξειδικευμένη μονοσήμαντη λειτουργία.⁴⁸ «Είναι απόλυτα λογικό εξάλλου, καθώς ο ύπνος για τον εργάτη θα εξασφαλίσει την αναπαραγωγή της εργατικής του δύναμης αλλά και την αναπαραγωγή της οικογένειας.»⁴⁹ Πιο συγκεκριμένα, όπως παρουσιάζεται ως καινοτομία στην Έκθεση του 1851, το πρώτο μοντέλο εργατικής κατοικίας αποτελείται από τρία υπνοδωμάτια. Ξεχωριστά υπνοδωμάτια για τα παιδιά διαφορετικού φύλου και χωριστό για τους γονείς. Επιπλέον, στους ηθικούς κανόνες σχεδιασμού της κατοικίας θα προστεθεί και η ανάγκη για επιτήρηση των παιδιών. Έτσι τα υπνοδωμάτια τους τοποθετούνται δίπλα στο καθιστικό, με την πόρτα τους να ανοίγει στο χώρο συγκέντρωσης της οικογένειας ώστε να ελέγχεται η έξοδος τους από την οικία.⁵⁰

⁴⁵ Μπαμπανάνης Σ., Η κατοικία στην Ελλάδα, Ίδρ. Μεσογειακών Μελετών, Θεσσαλονίκη, 1993, σελ. 11-15

⁴⁶ ο.π., σελ. 11-15

⁴⁷ Βρυχέα Άννη, Κατοικία και κατοίκηση: Διερευνώντας τα όρια της αρχιτεκτονικής, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 2003, σελ. 295, 296

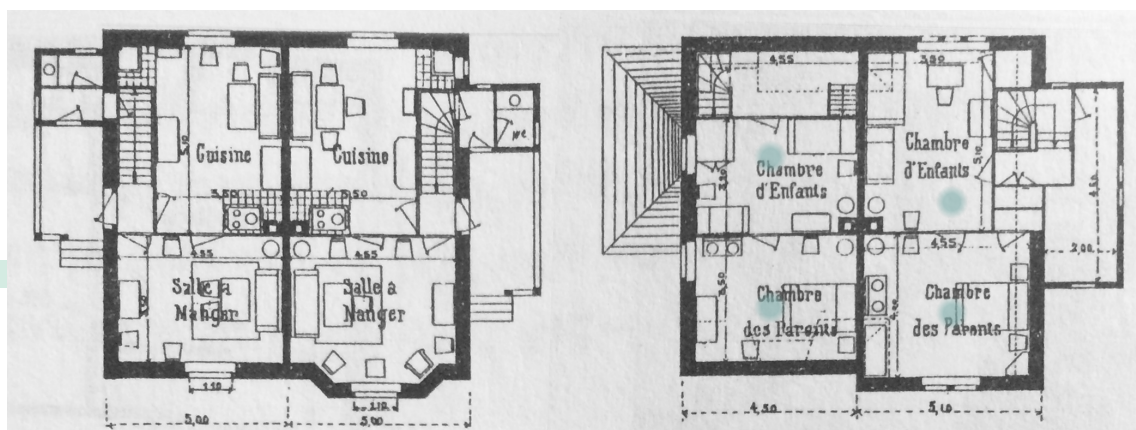
⁴⁸ ο.π., σελ. 298

⁴⁹ ο.π. σελ. 297

⁵⁰ ο.π., σελ. 297

Παρ' όλα αυτά, στην Ελληνική πρωτεύουσα ως επί των πλείστων ο χώρος του ύπνου για αυτήν την κοινωνική ομάδα δεν υφίσταται ως ξεχωριστό δωμάτιο. Όλα τα μέλη της οικογένειας κοιμούνται στον ίδιο χώρο, μοιραζόμενοι ακόμα και το ίδιο κρεβάτι, αν υπάρχει, καθώς πολλές είναι οι περιπτώσεις που δεν υπάρχει καν η στοιχειώδης επίπλωση για τον ύπνο και χρησιμοποιούνται αυτοσχέδιες κατασκευές. Ειδικά για την περίοδο που εξετάζεται κατά την οποία κυριαρχεί η φυματίωση, πέρα από τις στοιχειώδεις συνθήκες αερισμού και φωτισμού, η ύπαρξη πολλών δωματίων ήταν αναγκαία, παρότι δεν υπήρχε, για τον περιορισμό της νόσου. Όπως προκύπτει από έρευνες της εποχής, που αφορούν και σε άλλες ευρωπαϊκές χώρες με μεγάλο εργατικό πληθυσμό, όσα περισσότερα δωμάτια έχει η κάθε κατοικία τόσο φθίνει το ποσοστό θνησιμότητας των ενοίκων της.⁵¹

«Υπάρχουν οικογένειαι αι οποίαι κυριολεκτικώς στοιβάζονται δια να κοιμηθούν. Εις τινάς κατοικίας μικρά παιδιά κοιμούνται υπό την κλίνην των γονέων των δι' έλλειψιν χώρου. Εις άλλας περιπτώσεις μικρότερα δωμάτια μεταβάλλονται ολόκληρα εις κλίνην δι' αραιών σανίδων στηριζομένων εις κιβώτια πετρελαίου. Εις το αυτό δωμάτιον κοιμούνται δύο και περισσότεραι οικογένειαι. Το φρικοδέστερον είναι ότι εις μερικά οικήματα εύρομεν ασθενείς προσβεβλημένους από την απάισιαν νόσο της φυματίωσης, κοιμωμένους, διημερεύοντας και τρώγοντας εντός του αυτού δωματίου, εις το οποίον διαιπώνται υγιείς και πολλάκις τρυφεραί υπάρξεις»⁵²

76. Κάτοψη ισογείου και ορόφου εργατικής κατοικίας, στην Έκθεση του 1900, αρχιτέκτονας: Schmohl.

⁵¹ Βασιλείου Ι., Η λαϊκή κατοικία, εκδ. Π.Α., Αθήνα 1944, σελ. 28

⁵² Μπαμπανάνσης Σ., Η κατοικία στην Ελλάδα, Ίδρυμα Μεσογειακών Μελετών, Θεσσαλονίκη, 1993, σελ. 11-15

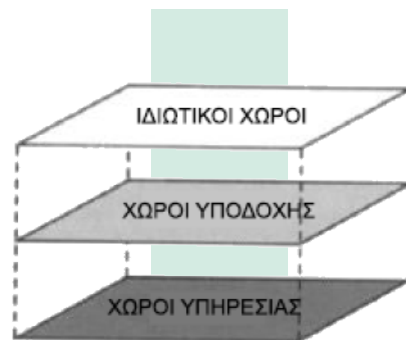
3B. Το υπνοδωμάτιο στις κατοικίες των μεσαίων και ανώτερων κοινωνικών στρωμάτων

Οι ένοικοι μεσοστρωματικής και ανώτερης κοινωνικής προέλευσης προτιμούν μονοκατοικίες, διπλοκατοικίες και μετά τη δεκαετία του 1920 κυρίως διαμερίσματα πολυκατοικιών για τη διαμονή τους. Τις κατοικίες των ανώτερων κυρίως κοινωνικών στρωμάτων επιμελούνται γνωστοί αρχιτέκτονες της εποχής, με τους περισσότερους να κατέχουν ευρωπαϊκές σπουδές.

3B₁. Στη μονοκατοικία

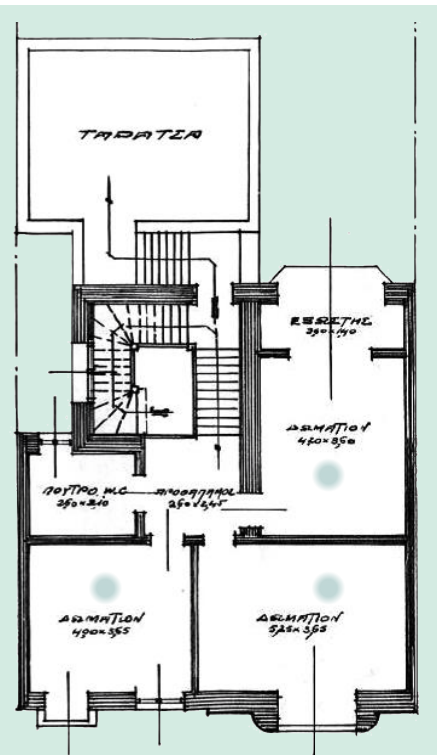
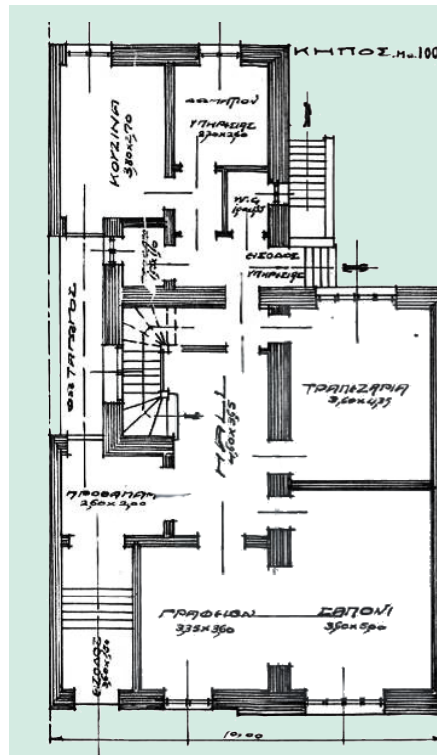
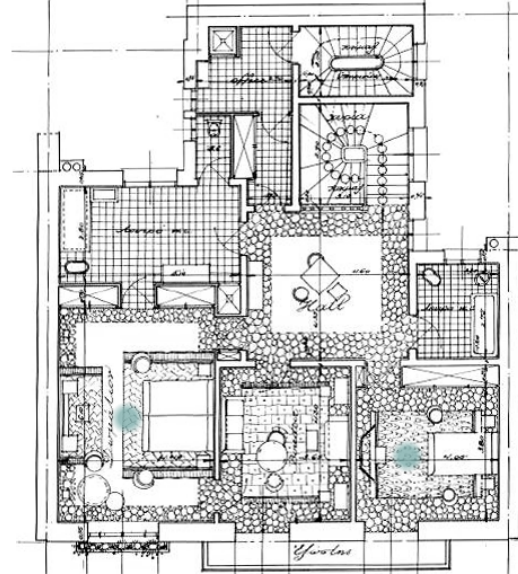
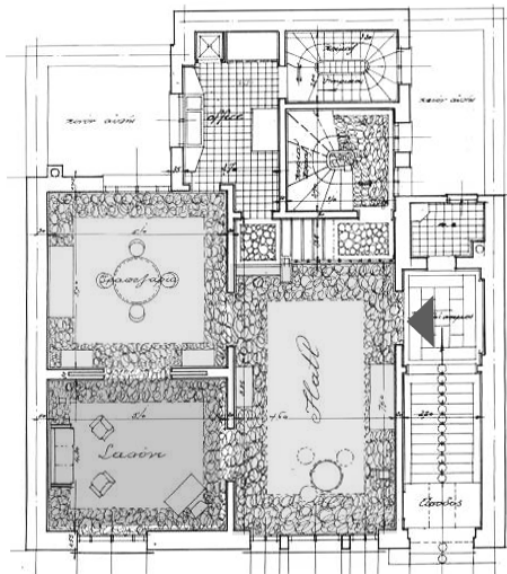
Κατά τις δεκαετίες του 1910 και 1920 η μονοκατοικία εμφανίζεται ήδη περιορισμένη, λόγω της ανάγκης εξοικονόμησης χώρου. Βασισμένη στην τριμερή διάταξη του *hotel particulier*, σχεδιάζεται σε μία πιο οικονομικά προσιτή εκδοχή της για τα μεσαία στρώματα, τη διμερή. Με βάση αυτή ο χώρος του ύπνου τοποθετείται στον όροφο και διαχωρίζεται με σαφήνεια από τους κοινόχρηστους χώρους του ισόγειου. Μαζί με τα υπνοδωμάτια τοποθετούνται επίσης το μπάνιο και σε κάποιες πιο εξελιγμένες περιπτώσεις το *boudoir*. Το *boudoir* ήταν ένα δωμάτιο που αφορούσε στο γυναικείο καλλωπισμό και ενίοτε διέθετε επίπλωση καθιστικού ή ανάπαυσης και η χρήση του ήταν διαδεδομένη σε ευρωπαϊκές χώρες, ήδη από τον προηγούμενο αιώνα. Στην Ελλάδα εμφανιζόταν κυρίως στα αστικά μέγαρα, αλλά με το πέρασμα του χρόνου άρχισε να διαδίδεται και στα μεσαία στρώματα. Όπως αναφέρει η Ε. Φέσσα Εμμανουήλ «Τα γαλλικά πρότυπα της μοντέρνας λειτουργικής κατοικίας αξιοποιούνται δημιουργικά για τον εκσυγχρονισμό της στέγης των μεσοαστικών στρωμάτων».⁵³

Όπως φαίνεται στο παράδειγμα της οικίας Σεβαστοπούλου στο Κολωνάκι, που σχεδίασε ο Δ. Φωτιάδης το 1928, στον όροφο βρίσκονται τα δύο υπνοδωμάτια, το *boudoir*, ένα μεγάλο και ένα μικρό λουτρό και ένας βοηθητικός χώρος, τοποθετημένα γύρω από ένα κεντρικό χολ – καθιστικό. Το κύριο υπνοδωμάτιο του ζευγαριού διαθέτει δύο ενωμένα μονά κρεβάτια, όπως συνηθίζεται εκείνη την εποχή, κομοδίνα, ντουλάπες, βασική επίπλωση καθιστικού χώρου και μικρή γωνία ομορφιάς. Παρομοίως και το δεύτερο υπνοδωμάτιο, αλλά με μονό κρεβάτι και χωρίς καθιστικό χώρο. Το κύριο υπνοδωμάτιο συνδέεται με εσωτερική πόρτα τόσο με το μεγάλο λουτρό όσο και με το *boudoir*, χώροι που διαθέτουν και ξεχωριστή είσοδο από το κεντρικό χολ. Η εσωτερική σύνδεση του υπνοδωματίου με αυτούς τους δύο χώρους εξασφάλιζε την ιδιωτικότητα του ζευγαριού.

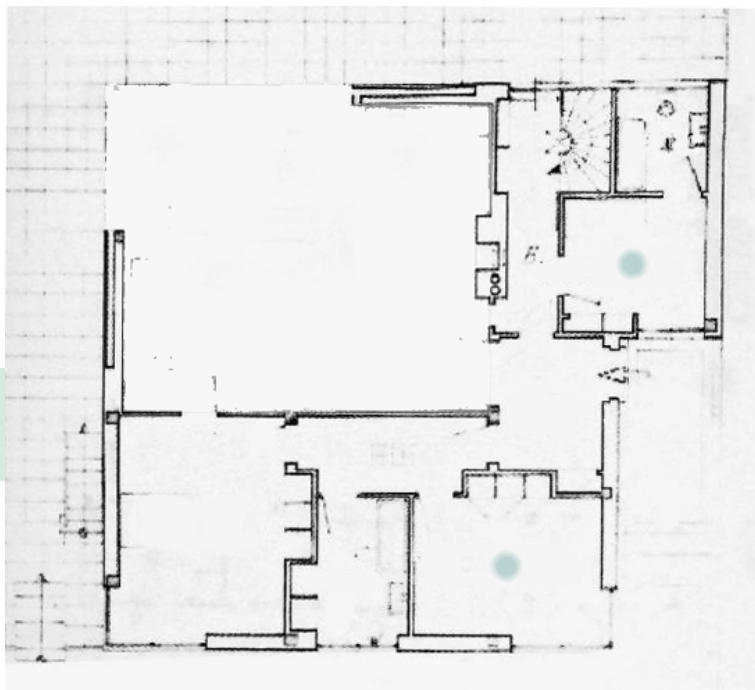
77. Διάγραμμα εσωτερικής οργάνωσης του *hotel Particulier*.

⁵³ Ρούσση Βασιλική, Τα σπίτια του μεσοπολέμου στην Αττική: αστική, προαστιακή, εξοχική κατοικία, ΕΜΠ, 2011 Κεφάλαιο 3Α,σελ. 187

78. Κάτοψη ισογείου και ορόφου διώροφης μονοκατοικίας, Κολωνάκι, 1928.
79. Κάτοψη ισογείου και ορόφου διώροφης μονοκατοικίας, Κολωνός, 1924.

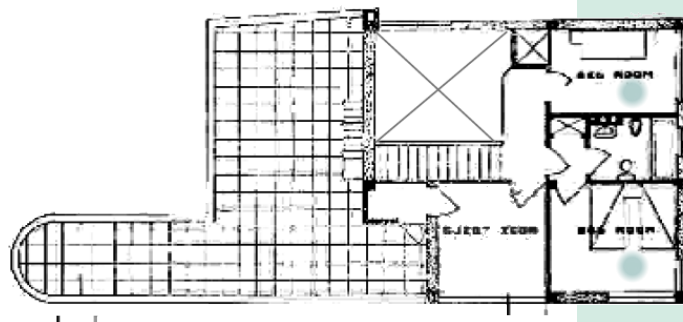
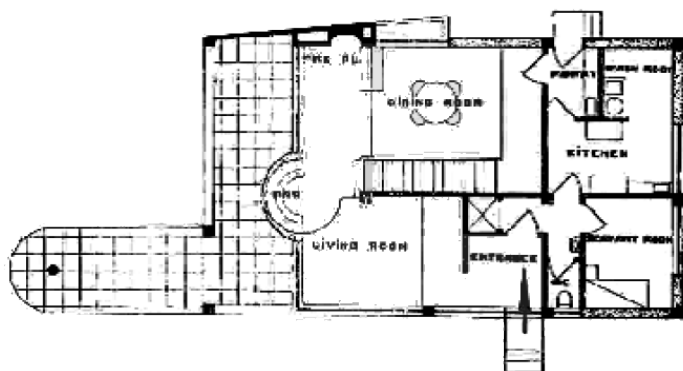
Κατά τη δεύτερη δεκαετία του μεσοπολέμου οι μονοκατοικίες ακολουθούν τα μοτίβα της προηγούμενης περιόδου, με το χώρο του ύπνου να τοποθετείται στον όροφο. Η είσοδος του μοντέρνου κινήματος στον ελλαδικό χώρο όμως φέρνει κάποιες διαφοροποιήσεις. Στο παράδειγμα της οικίας Αγρίνης Μπενάκη στη Γλυφάδα που σχεδίασε ο Γ. Κοντολέων το 1932 δεν κρίνεται απαραίτητη η συγκέντρωση των υπνοδωματίων σε μία πλευρά αλλά διασπώνται εκατέρωθεν του χολ εισόδου. Επιπλέον, το ένα υπνοδωμάτιο διαθέτει ατομικό λουτρό κάτι που δεν συνηθιζόταν μέχρι τότε. Η οικία Φακίδη (Σ. Παπαδάκης, 1933, Γλυφάδα) και η οικία Κυριακοπούλου (Θ. Βαλέντης και Π. Μιχαηλίδης, 1934, Νέα Σμύρνη) παρουσιάζουν σχεδιαστικές καινοτομίες εμπνευσμένες από το μοντερνισμό. Αναφορικά με τα υπνοδωμάτια, τα οποία βρίσκονται στον όροφο μαζί με το λουτρό παρουσιάζουν τα εξής ιδιαίτερα χαρακτηριστικά: (α) διαθέτουν περισσότερα και μεγαλύτερα ανοίγματα και (β) έχουν πρόσβαση σε μεγάλη βεράντα. Τα παραπάνω στοιχεία εκφράζουν τις τάσεις του μοντερνισμού σχετικά με τον σύγχρονο άνθρωπο και την επαφή του με τη φύση, τις σχέσεις του εσωτερικού με το εξωτερικό χώρο και την προαγωγή μιας υγιεινής ζωής προσανατολισμένη στην ύπαιθρο. Παραπέμπουν επίσης σε ένα από τα «Πέντε Σημεία μιας Νέας Αρχιτεκτονικής» του Le Corbusier⁵⁴, το "Roof Garden" η αλλιώς μια μεγάλη ταράτσα που σκοπό έχει να φέρει την φύση μέσα στο σπίτι.

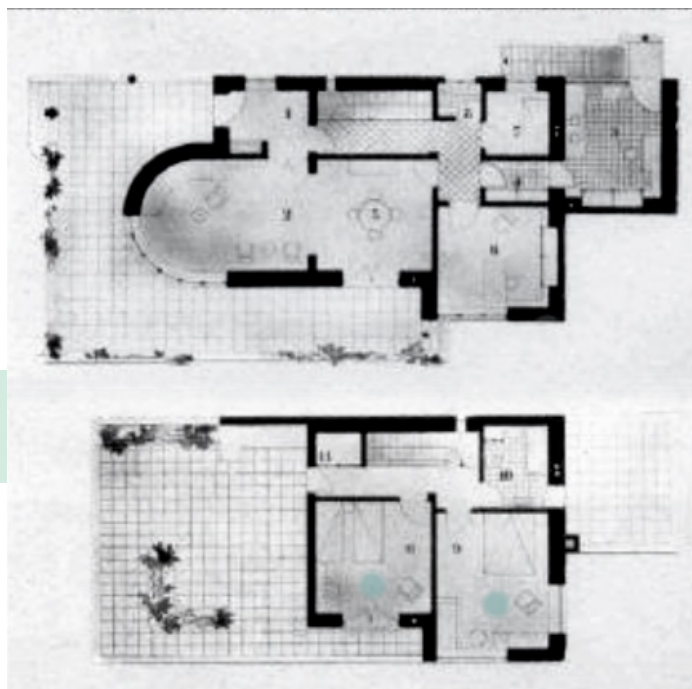
80. Κάτοψη της οικίας Αγρίνης Μπενάκη, Γλυφάδα, 1932.

⁵⁴

Τα 5 σημεία της σύγχρονης αρχιτεκτονικής του Le Corbusier είναι ο κατάλογος των στοιχείων που ο αρχιτέκτονας θεωρούσε ουσιώδη για την δημιουργία σύγχρονων κατοικιών. Ξεκίνησε να τα αναπτύσσει από τις αρχές της δεκαετίας του '20 και τα είχε εκθέσει ο ίδιος στο περιοδικό Νέο Πνεύμα (γαλλικά: L'Esprit Nouveau). Πηγή: en.wikipedia.org, morpho.gr

81. Κάτοψη ισογείου και ορόφου Οικίας Φακίδη, Γλυφάδα, 1933.

82. Κάτοψη ισογείου και ορόφου Οικίας Κυριακοπούλου, Νέα Σμύρνη, 1934.

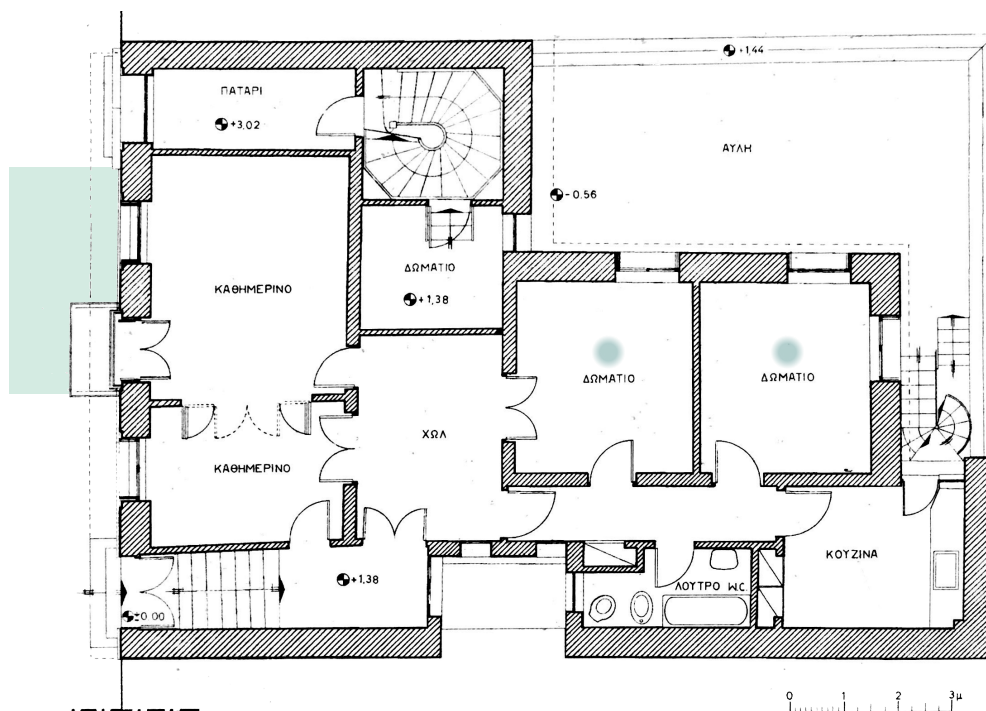
Τα ανώτερα κοινωνικά στρώματα, εκτός από τα διαμερίσματα των πολυκατοικιών που θα αναφερθούν παρακάτω, επιλέγουν για τη διαμονή τους την περίοδο αυτή και τα αστικά μέγαρα. Στις πολυτελείς μονοκατοικίες που βασίζονται στα γαλλικά πρότυπα και την τριμερή διάταξη της κάτοψης, τα υπνοδωμάτια τοποθετούνται αυστηρά στον όροφο επιτυγχάνοντας έτσι την απαραίτητη ιδιωτικότητα. Σε σχέση με τις κατοικίες των μεσαίων στρωμάτων, οι κατοικίες αυτές εμφανίζουν κρεβατοκάμαρες μεγάλων διαστάσεων και αυξημένες σε αριθμό. Χαρακτηριστική είναι επίσης η σύνδεση των υπνοδωματίων αναμεταξύ τους με εσωτερική πόρτα. Τέλος, η παρουσία δωματίου *boudoir* ήταν πολύ συνηθισμένη σε τέτοιου είδους κατοικίες, μίας και η ύπαρξη αυτού του ξεχωριστού αλλά συγγενικού με την κρεβατοκάμαρα δωματίου για τον καλλωπισμό της γυναίκας ή την ανάπαυσης της, θεωρούνταν μία επιπλέον πολυτέλεια.

83. Κάτοψη ορόφου του Μεγάρου Λιβερτάτου, 1908 -1909.

3B₂. Στη διπλοκατοικία & την πολυκατοικία

Η ανάγκη εκμετάλλευσης το αστικού εδάφους οδηγεί στην αύξηση της διπλοκατοικίας τις πρώτες δεκαετίες του 20^{ου} αιώνα. Ένα τυπικό παράδειγμα αθηναϊκής διπλοκατοικίας των μεσοαστικών στρωμάτων αυτής της περιόδου είναι η κατεδαφισμένη σήμερα οικία Καπιτσάλα χτισμένη περί το 1920-1925. Ακολουθώντας τη λογική της προηγούμενης περιόδου αποτελείται από το χολ εισόδου, το οποίο από τη μια πλευρά επικοινωνεί με τους επίσημους χώρους της κατοικίας και από την άλλη ξεκινάει ο διάδρομος που οδηγεί στα δύο υπνοδωμάτια, στην κουζίνα και το λουτρό. Τα υπνοδωμάτια τοποθετούνται στην πίσω πλευρά του οικοπέδου, με τα ανοίγματά τους να κοιτούν στην πίσω αυλή. Η διαφορά που εντοπίζεται σε σχέση με την προηγούμενη περίοδο είναι η άμεση επικοινωνία του υπνοδωματίου με το διευρυμένο πλέον χολ εισόδου.

84. Κάτοψη ισόγειου διπλοκατοικίας (οικία Καππασάλα), 1920-1925.

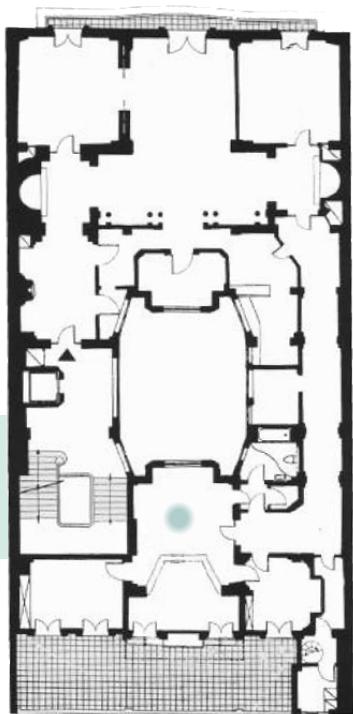
Ο κτιριακός τύπος της αστικής πολυκατοικίας που είχε ήδη εμφανιστεί από την προηγούμενη περίοδο σε τριώροφες συνήθως κατασκευές, διαδίδεται έντονα αυτό το διάστημα. Η διευρυμένη χρήση του μπετόν αρμέ, η εισαγωγή νέων προτύπων διαβίωσης και η κοινωνική άνοδος των μεσοστρωμάτων της πόλης, η έλλειψη στέγης με επαρκείς ανέσεις και ευκολίες και η ανάγκη για διαμονή κοντά στο κέντρο της πόλης ήταν μερικοί από τους λόγους που τον καθιέρωσαν τελικά ως νέο πρότυπο διαβίωσης.⁵⁵ Τα διαμερίσματα των πολυώροφων κτιρίων της μεσοπολεμικής Αθήνας κατοικήθηκαν από ενοίκους ανώτερης και μεσαίας εισοδηματικής κατάστασης, με τους πρώτους να προηγούνται χρονικά.⁵⁶ Κάθε κοινωνικό στρώμα έχτιζε τα νέα αυτά οικοδομήματα ανάλογα με την οικονομική του δυνατότητα και τις καθημερινές του συνήθειες αλλά κοινή παράμετρος παρέμενε η αναζήτηση καλύτερων οικιστικών συνθηκών, κυρίως σε θέματα υγιεινής.⁵⁷ Χαρακτηριστικό της δεκαετίας του

⁵⁵ Μαρμαράς Β. Μανόλης, *Η αστική πολυκατοικία της μεσοπολεμικής Αθήνας*, Πολιτιστικό Τεχνολογικό Ίδρυμα ΕΤΒΑ, 1991, σελ. 183

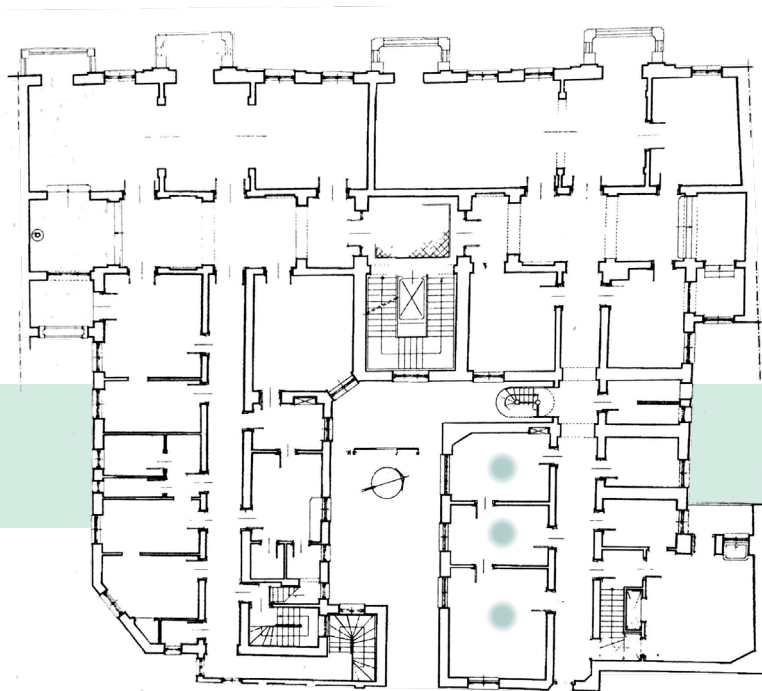
⁵⁶ ο.π., σελ. 141

⁵⁷ Παρμενίδης Γ., Ρούπα Ε. Χ., *Το αστικό έπιπλο στην Ελλάδα 1830-1940*, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις ΕΜΠ, 2003, σελ.

1920 ήταν οι πολυκατοικίες μεγάλων και πολυτελών διαμερισμάτων που απευθύνονταν στα ανώτερα κοινωνικά στρώματα και ακολουθούσαν τα γαλλικά πρότυπα. Σε αυτά παρατηρείται μια προσπάθεια απόδοσης μνημειακότητας, που αφορά κυρίως τους επίσημους χώρους υποδοχής, που φορτώνονται με πλούσιο διάκοσμο. Αντιθέτως στα ευρύχωρα υπνοδωμάτια, που τοποθετούνται στο βάθος του οικοπέδου απομονωμένα από τους χώρους υποδοχής, δίνεται μια πιο πρακτική εμφάνιση. Επικοινωνούν μέσω εσωτερικών πορτών τόσο ανά μεταξύ τους όσο και με μικρότερα δωμάτια συμπληρωματικού χαρακτήρα. Ένα από αυτά είναι το *boudoir*, που μέσα στο κλίμα νεοτερισμού και ανέσεων, δεν λείπει από αυτές τις υψηλού επιπέδου κατασκευές.

85. Κάτοψη οικίας Νικολούδη, 1935.

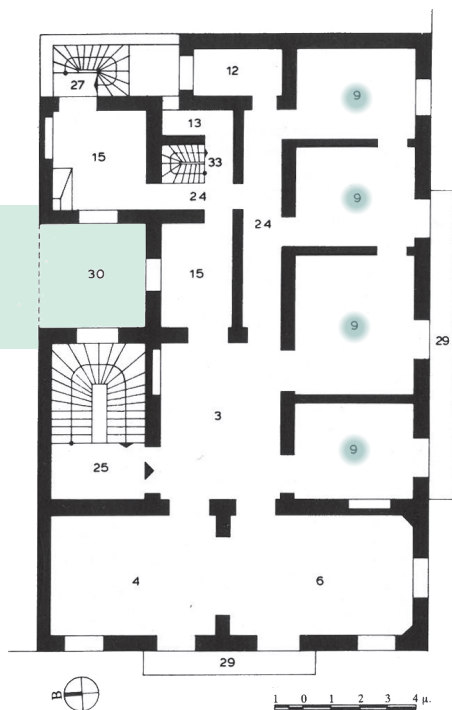

86. Κάτοψη Μεγάρου Σαμαρά, 1924

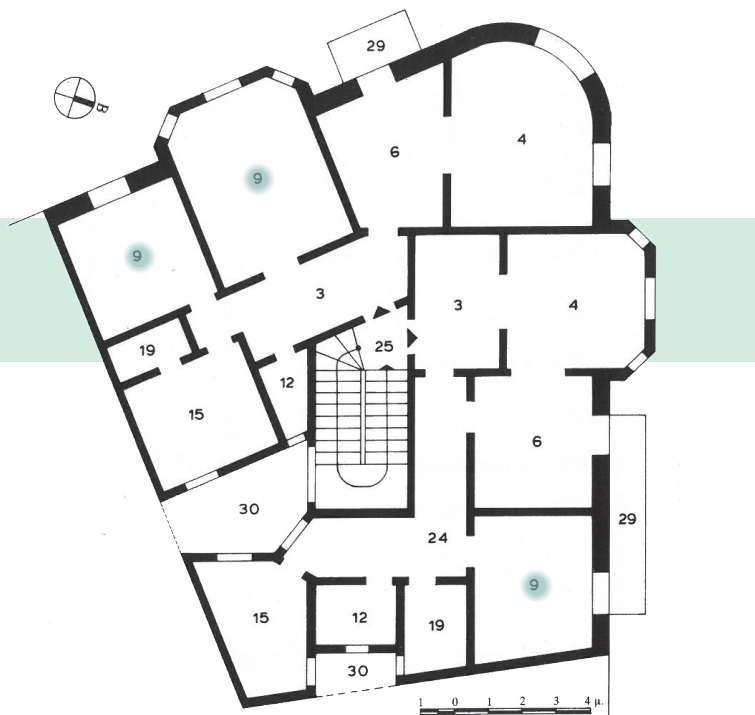
Κατά το διάστημα που μελετάται η αστική πολυκατοικία εμφανίζει εξέλιξη στην οργάνωση της κάτοψης, προσεγγίζοντας συνεχώς μια πιο λειτουργική και ορθολογική δομή. Μελετώντας τις επιμέρους φάσεις ανάπτυξης της μεσοπολεμικής αθηναϊκής πολυκατοικίας, όπως σημειώνει ο Ε. Μαρμαράς⁵⁸, διακρίνονται τρεις υποπερίοδοι: α) 1919-1927, β) 1928-1931, γ) 1932-1941.

⁵⁸ Μαρμαράς Β. Μανόλης, Η αστική πολυκατοικία της μεσοπολεμικής Αθήνας, Πολιτιστικό Τεχνολογικό Ίδρυμα ΕΤΒΑ, 1991, σελ. 186-190

Κατά την πρώτη υποπερίοδο παρατηρείται η αύξηση του μέσου όρου μεγέθους των οικοπέδων, που επέφεραν οι επεκτάσεις του σχεδίου πόλεως. Το γεγονός αυτό είχε ως αποτέλεσμα πιο άνετους εσωτερικούς χώρους και κατ' επέκταση την δυνατότητα αύξησης των υπνοδωματίων. Η λειτουργική διάρθρωση των διαμερισμάτων χαρακτηριζόταν από την άμεση επικοινωνία των επιμέρους λειτουργικών ενοτήτων (χώροι υποδοχής, χώροι ανάπαυσης, και χώροι προετοιμασίας φαγητού) ανεξάρτητα από τη χρήση τους και την τοποθέτηση αυτών με βάση τη σχέση του χώρου υποδοχής με την κύρια όψη του κτιρίου, έναντι του κατάλληλου προσανατολισμού. Τα αυξημένα σε αριθμό υπνοδωμάτια τοποθετούνται γύρω από το χώρο υποδοχής και στη δευτερεύουσα όψη του κτιρίου ή στον ακάλυπτο χώρο του οικοπέδου. Ο χώρος του ύπνου δεν εμφανίζει κάποια απομόνωση και η πρόσβαση σε αυτόν, ή έστω στο κύριο υπνοδωμάτιο, γίνεται συνήθως άμεσα από το χώρο υποδοχής. Πολλές είναι οι περιπτώσεις που κάποιοι κοιτώνες επικοινωνούν μεταξύ τους ξεχωριστά μέσω εσωτερικής πόρτας, ενώ η τοποθέτηση του λουτρού κοντά σε αυτούς δεν είναι απαραίτητη.

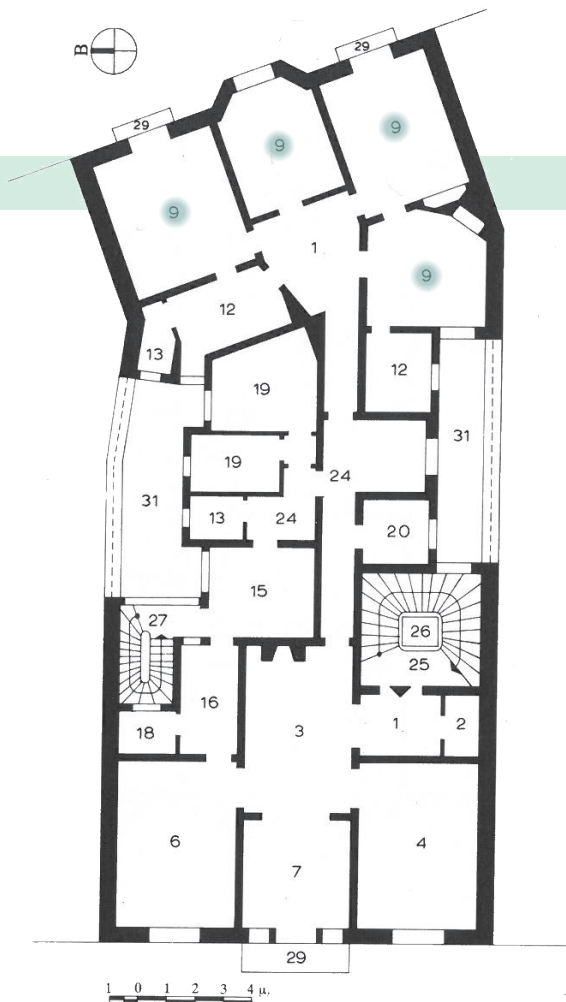

87. Κάτοψη ορόφου πολυκατοικίας, Γ' Σεπτεμβρίου 130 & Κορδιγκτώνος 28, 1925

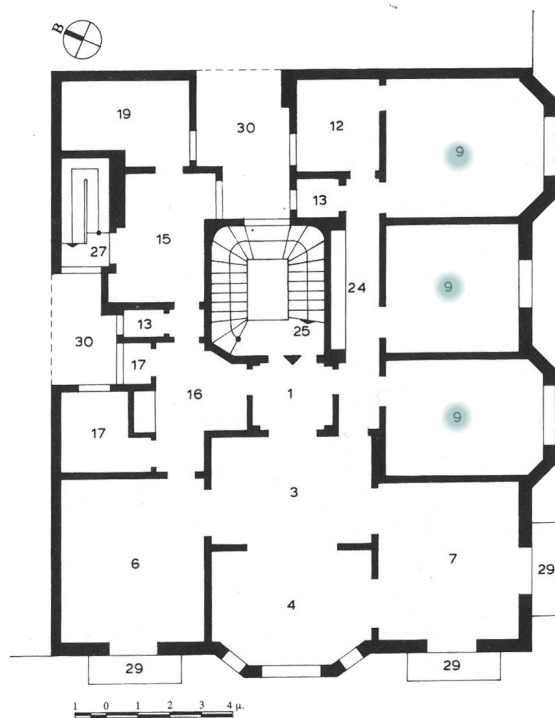

88. Κάτοψη ορόφου πολυκατοικίας Πλαπούτα 2 & Καλλιδρόμιου, μελέτη του αρχιτέκτονα Νικολαΐδη Ν., 1926.

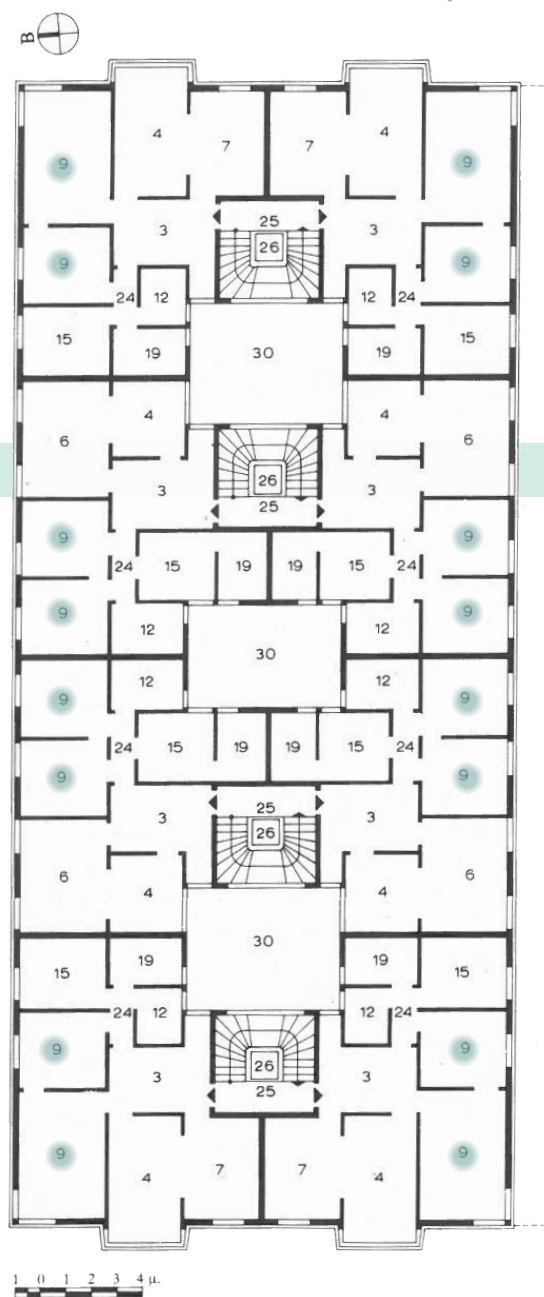
Αν και ο χώρος του ύπνου χαρακτηρίζεται από παρόμοια λογική, η δεύτερη υποπερίοδος αποτελεί μια μεταβατική φάση αναφορικά με τη κτιριολογική διάρθρωση των διαμερισμάτων, καθώς αρχίζει να αλλάζει η αντίληψη για τον τρόπο συσχετισμού και επικοινωνίας των κύριων λειτουργικών ενότητων. Έτσι παρατηρείται μια προσπάθεια απομόνωσης των ιδιωτικών χώρων της κατοικίας. Τα υπνοδωμάτια δεν έχουν άμεση επαφή με το χώρο εισόδου, αλλά επικοινωνούν συνήθως μαζί του μέσω βοηθητικού διαδρόμου. Παρατηρείται επίσης η γειτονική τοποθέτηση της κουζίνας με τους κοιτώνες.

89. Κάτοψη ορόφου πολυκατοικίας, Φωτιάδης Δ., 1929.

90. Κάτοψη ορόφου πολυκατοικίας, Φωτιάδης Δ., 1928.

91. Κάτοψη ορόφου πολυκατοικίας, Μπίρης Κ., 1930.

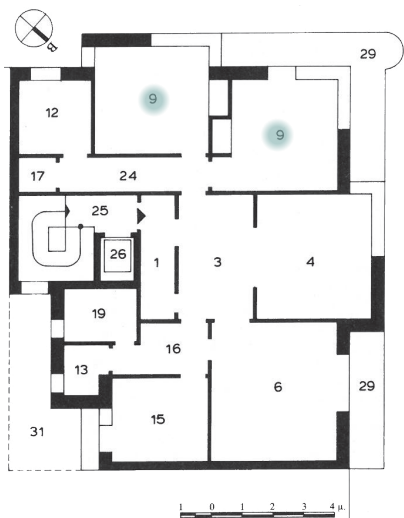
Η ομαδοποίηση των δωματίων με συγγενή ή συμπληρωματική χρήση και η προσοχή στον τρόπο που οι λειτουργικές ενότητες επικοινωνούν μεταξύ τους γίνεται εμφανέστερη κατά την είσοδο της δεκαετίας του 1930, υπό την έντονη επίδραση της Μοντέρνα Αρχιτεκτονικής. Παράλληλα, αυξάνονται οι μεγάλες κτιριακές κατασκευές πολυκατοικίας, με πλήθος διαμερισμάτων ανά όροφο. Σε διαμερίσματα που κατοικούσαν κυρίως ένοικοι μεσαίας κοινωνικής τάξης ο χώρος του ύπνου εμφανίζεται ομαδοποιημένος με την κουζίνα και απομακρυσμένος ή διαχωρισμένος από το χώρο εισόδου. Η τοποθέτηση του λουτρού ή του wc δίπλα ή ανάμεσα από τα υπνοδωμάτια ήταν καθιερωμένη. Σε διαμερίσματα όπου υπήρχε ανάμειξη των δύο κοινωνικών τάξεων η λειτουργική ενότητα της ανάπαυσης βρισκόταν πλήρως απομονωμένη με την μπαταρία βοηθητικών χώρων υγιεινής, και επικοινωνούσε κυρίως με το χώρο εισόδου με διάδρομο - χολ ή χωρίς. Επιπλέον, σε κάποιες περιπτώσεις παρατηρείται η χρήση περισσότερων, ατομικών ή μη, χώρων υγιεινής ανά υπνοδωμάτιο. Σε διαμερίσματα που προτιμούσαν τα ανώτερα κοινωνικά στρώματα ο χώρος του ύπνου ήταν και πάλι απομονωμένος μαζί με κάποιο λουτρό, αλλά ταυτόχρονα ενοποιείται σε ένα μικρό βαθμό με το χώρο προετοιμασίας φαγητού. Σε αυτά τα διαμερίσματα συναντώνται επίσης ο χώρος του boudoir και μεγαλώνει ο αριθμός των ατομικών λουτρών ή wc ανά υπνοδωμάτιο.

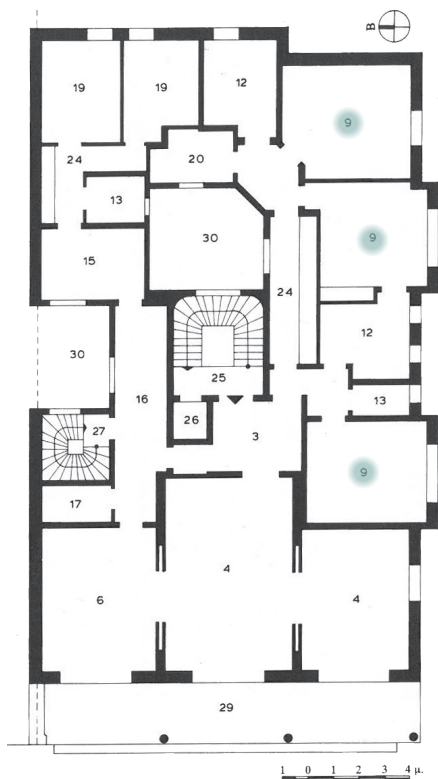
92. Κάτοψη ορόφου πολυκατοικίας, Λάσκαρης Θ., 1936.

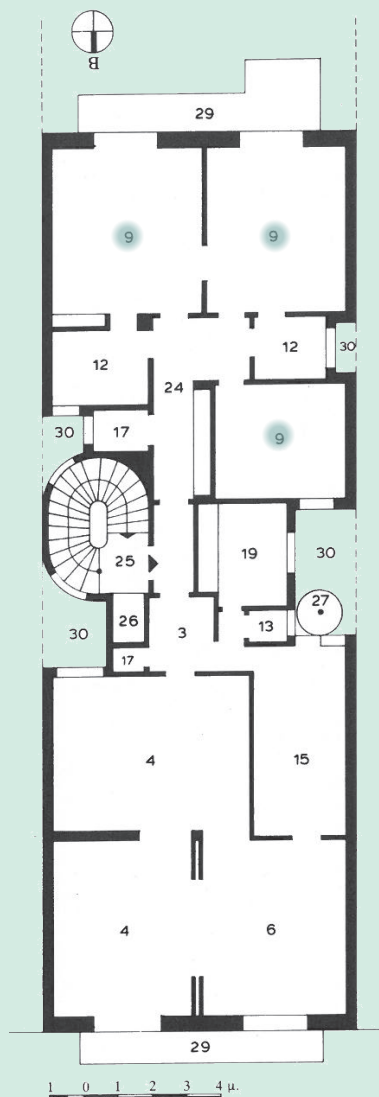
93. Κάτοψη ορόφου πολυκατοικίας γνωστή ως η "Μπλε Πολυκατοικία", Παναγιωτάκος Κ., 1933.

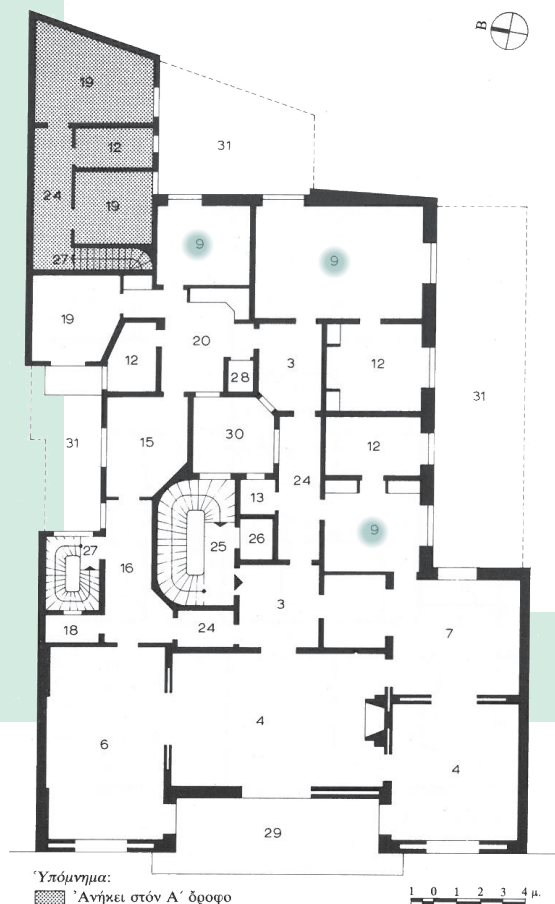
94. Κάτοψη ορόφου πολυκατοικίας, Παπαθεοδώρου, 1935.

95. Κάτοψη ορόφου πολυκατοικίας, Φωτιάδης Δ., 1934.

96. Κάτοψη ορόφου πολυκατοικίας, Μπονάκος Σ., 1935

97. Κάτοψη ορόφου πολυκατοικίας, Φωτιάδης Δ., 1937.

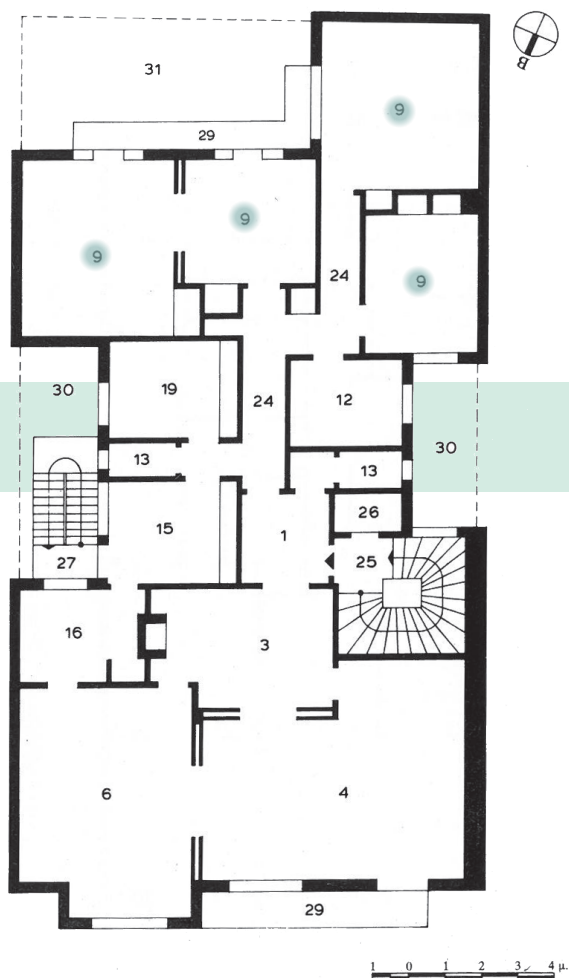

98. Κάτοψη ορόφου πολυκατοικίας, Φωτιάδης Δ., 1937.

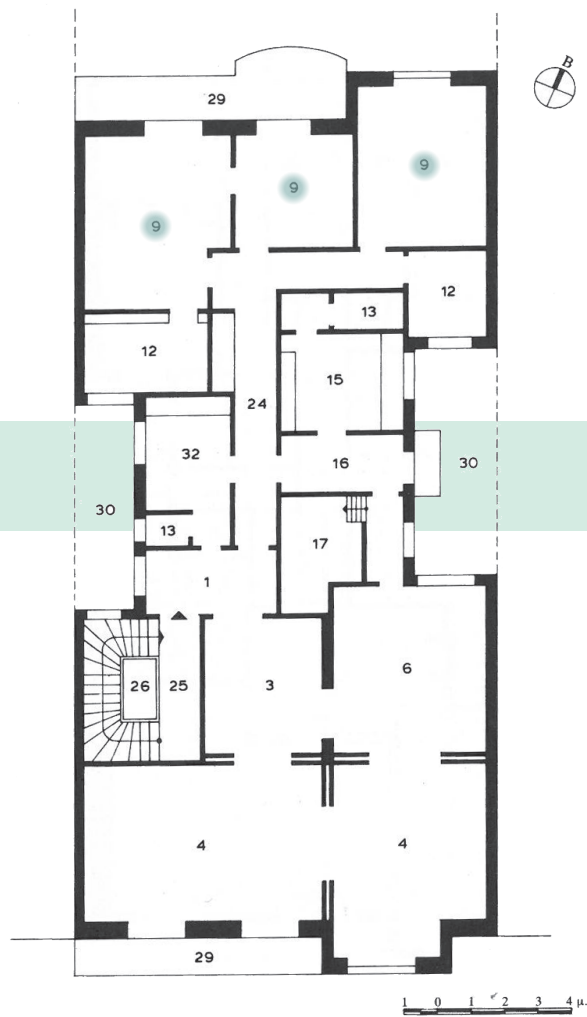
Συνολικά κατά την εξεταζόμενη περίοδο παρατηρείται μικρή αλλά συνεχής αύξηση του αριθμού των υπνοδωματίων στα διαμερίσματα της αστικής πολυκατοικίας. Πιο συγκεκριμένα, στις αρχές του 1920 σημειώνεται μέσος όρος 2 υπνοδωμάτια ανά διαμέρισμα ενώ μέχρι το 1940 2,43 υπνοδωμάτια ανά διαμέρισμα.⁵⁹ Παράλληλα παρατηρείται μείωση του μεγέθους των διαμερισμάτων. Τα παραπάνω οδηγούν στο συμπέρασμα μιας βαθμιαίας ελάττωσης των γενικών προδιαγραφών διαβίωσης στα αστικά διαμερίσματα, γεγονός που ερμηνεύεται από την αυξανόμενη τάση των νοικοκυριών μεσοστρωματικής προέλευσης να κατοικήσουν σε αυτά.

⁵⁹ Μαρμαράς Β. Μανόλης, Η αστική πολυκατοικία της μεσοπολεμικής Αθήνας, Πολιτιστικό Τεχνολογικό Ίδρυμα ΕΤΒΑ, 1991, σελ. 193

Αναφορικά με τα δωμάτια υπηρεσίας παρατηρείται όλα σχεδόν τα νοικοκυριά αυτής της περιόδου να κατέχουν, σε ποσοστό περίπου 89,55%.⁶⁰ Τα δωμάτια διαμονής του υπηρετικού προσωπικού, ήταν συνήθως μικρά δωμάτια ύπνου, τοποθετημένα ως επί των πλείστων δίπλα στην κουζίνα, με την είσοδό τους να γίνεται πολλές φορές μόνο μέσω αυτής. Αποκομμένα από οπτική επαφή με τους χώρους υποδοχής, τα δωμάτια αυτά διέθεταν πολλές φορές ξεχωριστό wc.

99. Κάτοψη ορόφου πολυκατοικίας, Μανουηλίδης Π., 1936.

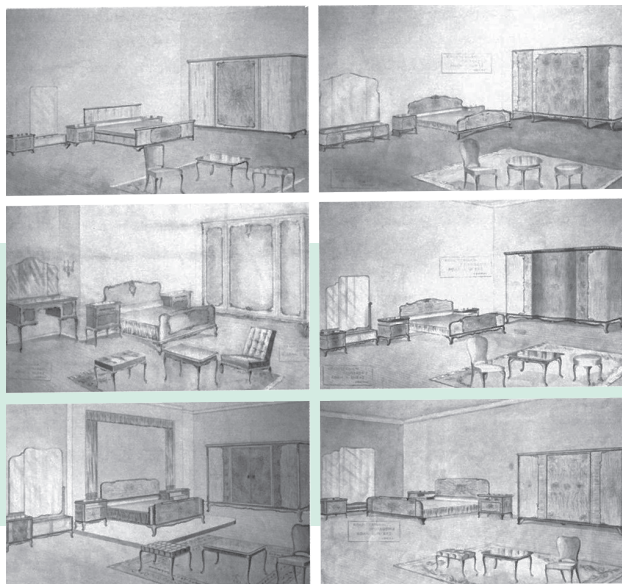

100. Κάτοψη ορόφου πολυκατοικίας, Γκίνης Κ., 1936.

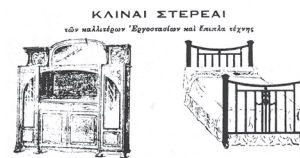
⁶⁰ Μαρμαράς Β. Μανόλης, Η αστική πολυκατοικία της μεσοπολεμικής Αθήνας, Πολιτιστικό Τεχνολογικό Ίδρυμα ΕΤΒΑ, 1991, σελ. 192

3Γ. Η επίπλωση του υπνοδωματίου των αστικών κατοικιών της Αθήνας

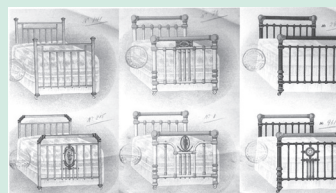
Η επίπλωση της αστικής ελληνικής κατοικίας του μεσοπολέμου χαρακτηρίζεται από νέους δυτικούς μορφολογικούς τύπους, που αφομοιώνει μέσα από τους διεθνείς διαύλους του μαζικού πολιτισμού και τα μέσα μαζικής ενημέρωσης. Κυρίως μέσα από τα περιοδικά ευρείας κυκλοφορίας σημαντικό μέρος του πληθυσμού ενημερώνεται σε θέματα αισθητικής και εσωτερικής διακόσμησης. Η ελληνική επιπλοποιία συγκρατεί παράλληλα κάποιους παλαιότερους ευρωπαϊκούς τύπους ενώ ταυτόχρονα αναζητά μία ελληνική σχεδιαστική ιδεολογία. Σύμφωνα με την περιγραφή του επιπλοποιού Γκουμάση⁶¹, ο εξοπλισμός μιας τυπικής μεγαλοαστικής κρεβατοκάμαρας αποτελούνταν από περίπου δέκα κομμάτια: την βασική ντουλάπα που ανάλογα το χώρο ήταν τρίφυλλη ή τετράφυλλη, το κρεβάτι που όταν το ζευγάρι επιθυμούσε αποτελούνταν από δύο μονά, την τουαλέτα με το κάθισμά της, δύο κομοδίνα, μία σιφονιέρα⁶², ένα τραπεζάκι μαζί με δύο καρέκλες και σε κάποιες περιπτώσεις που το επέτρεπε ο χώρος υπήρχε και ένα καλόγερος για να κρεμιέται το μπουρνούζι, τη ρόμπα ή το σακάκι. Όταν υπήρχε ξεχωριστό δωμάτιο βουδοίρ αυτό διέθετε την τουαλέτα της κυρίας και ένα είδος καναπέ, το ανάκλιτρο. Στις περισσότερες περιπτώσεις οι ντουλάπες κατασκευάζονταν από ξύλο και συχνά διέθεταν καθρέφτη στην εξωτερική πλευρά ενός φύλλου τους, ενώ τα κρεβάτια συνεχίζουν, κυρίως για τα μεσαία και χαμηλά στρώματα, να γίνονται μεταλλικά για οικονομικούς και πρακτικούς λόγους.

101. Σχέδια με προοπτική απόδοση του χώρου και παραλλαγές συγκεκριμένων τύπων επίπλων του Α. Μίχα στα μέσα της δεκαετίας του 1930.

102. Αναδημοσίευση διαφημιστικής καταχώρησης του περιοδικού Μόδα και Τέχνη, τεύχ. 3, Μάρτιος, 1925.

103. Μέρος από τον κατάλογο της επιχείρησης του Ι. Κουγιούλη.

⁶¹ Παρμενίδης Γ., Ρούπα Ε. Χ., Το αστικό έπιπλο στην Ελλάδα 1830-1940, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις ΕΜΠ, 2003, σελ.

463

⁶² Είδος επίπλου κομό, ψηλό με συρτάρια ή με πόρτες και τα συρτάρια από μέσα για τα σεντόνια και άλλα. Έπιπλο

σελ 463

68

Κατασκευαστής	Είδος επίπλου	Τιμή σε δραχμές
Απέργης	Buffet εκ μαονίου	(1925) 8.000
	10 καθίσματα εις χρώμα μαονίου με μουσαμά grenat	4.000
	2 πολυθρόναι	5.000
	1 τραπεζάκι ουλε εις χρώμα μαονίου	390
	1 τραπεζάκι carée	800
Απέργης	Επίπλωση μίας κρεβατοκάμαρης «εκ Πέρομπα»: Δουλάπα κοντρ-πλακέ με μπρονζ και marqueterie incrustations ουαχ	(1926) 49.000
	1 τουαλέττα ασορτί άνευ υφάσματος	
	1 σιφονιέρα με λευκόν μάρμαρον επί του καπακίου	
	2 κομποδία με χρύσταλλα άνευ υφάσματος	
	2 καθίσματα εις ίδιον χρωματισμόν άνευ επενδύσεως	
	1 τραπεζάκι εις ιδ. χρ. μετά ξυλίνου καπακίου	
	1 πολυθρόνα τουαλέττας εις ιδ. χρ. άνευ επενδύσεως	
	1 πετσετοθήκη εις ίδιον χρωματισμόν	
Απέργης	Επίπλωση σαλονιού	(1926) 37.727
	1 καναπές, 2 πολυθρόνες, 4 καρέκλες, 2 σκαμπό,	
	2 ανθοστήλες, 2 τραπεζία, 1 παραβάν	
Απέργης	2 κλίνας Αγγλίας, ορειχάλκιναι	(1926) £ 25.16.0
	2 sommiers σιδηρά rouleaux	+ 5.780 δρχ.
Αθηναίος-Βαράγκης	Επίπλωση μίας τραπεζαρίας:	
	1 μπουφέ, 1 σερβάντ, 1 τραπεζί,	
	8 καρέκλες, 1 καναπές, 2 πολυθρόνες άνευ δέρματος,	
	2 ανθοστήλες, 1 τραπεζί τείου,	
	1 βιτρίνα.	(1926) 55.000
Δεσύπρης	Βάση τηλεφώνου	(1931) 80
Γκίλλης	Πολύφωτο εκ οξιάς φουρνιστής (και τοποθετήσεως)	(1940) 800

105. Ενδεικτικές τιμές επίπλων που αγοράστηκαν από μεγαλοαστικές οικογένειες της Αθήνας κατά την περίοδο του Μεσοπολέμου. Το ακριβό κόστος για την επίπλωση της κρεβατοκάμαρας υποδεικνύει την σημασία της.

104. Σχέδια για ντουλάπες κρεβατοκάμαρας. Σπουδαστικές εργασίες των μαθητών της "Ελληνικής Βιοτεχνικής Εταιρίας - Διπλωματικού Σχολής" 1934-1935.

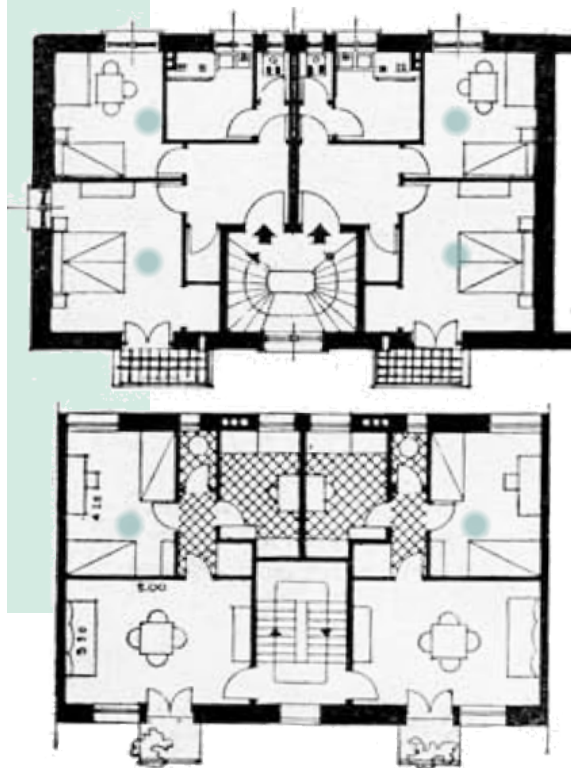
106. Επίπλωση κρεβατοκάμαρας σε στιλ Louis XV του Α. Μίχα, δεκαετία 1930.

3Δ. Το υπνοδωμάτιο στις προσφυγικές πολυκατοικίες

Παρόλο που η αποκατάσταση των προσφύγων της Μ. Ασίας ήταν μείζον ζήτημα για το ελληνικό κράτος, οι προσπάθειες για οργανωμένη στέγαση άργησαν να ξεκινήσουν. Ο τύπος της προσφυγικής πολυκατοικίας παρουσιάστηκε στα μέσα της δεκαετίας του 1930 και κατασκευάστηκε από το δημόσιο τομέα.

Σύμφωνα με το Δ. Φιλιππίδη, τα πιο ενδιαφέροντα κτίσματα που χτίστηκαν για αυτόν τον σκοπό είναι εκείνα στο προσφυγικό συγκρότημα της λεωφόρου Αλεξάνδρας.⁶³ Οι μοντέρνες πολυκατοικίες σχεδιασμένες από το Κ. Λάσκαρι και Δ. Κυριακό κατασκευάστηκαν μεταξύ 1933–1935 από το Υπουργείο Πρόνοιας. Σε ύψος γερμανικού φονξιοναλισμού και με ωφελιμιστικό χαρακτήρα, κατασκευάστηκαν από πλάκες οπλισμένου σκυροδέματος και επιχρισμένη λιθοδομή και αποτελούνταν από 228 συνολικά διαμερισμάτων, κατανεμημένα σε οκτώ πολυκατοικίες που διατάσσονταν επάλληλα μεταξύ τους και παράλληλα προς τον άξονα της λεωφόρου.

Ο ένας τύπος κατοικίας 34,8 τ.μ., αποτελούνταν από μικρό χολ εισόδου, κουζίνα, μικρό αποχωρητήριο, αποθήκη και δύο υπνοδωμάτια. Το ένα προοριζόταν για τους γονείς, ήταν άνετο σε μέγεθος και είχε μικρό εξώστη ενώ το δεύτερο ήταν για το ή τα παιδιά και είχε ένα άνοιγμα. Η πρόσβαση στα υπνοδωμάτια γίνεται άμεσα μέσω του χολ εισόδου, που έχει επικοινωνιακό ρόλο για όλα τα δωμάτια. Ο δεύτερος τύπος 30,2 τ.μ. αποτελείται από το σαλόνι, την κουζίνα, το μικρό wc και ένα δωμάτιο ύπνου. Σε αυτήν την περίπτωση η κατοικία παρουσιάζει διαβάθμιση της ιδιωτικότητας. Η είσοδος στο υπνοδωμάτιο δεν έχει οπτική επαφή με την είσοδο της οικίας, αλλά γίνεται σταδιακά μέσω του διαδρόμου, ο οποίος ενώνει την κουζίνα, το wc και τον κοιτώνα. Το ένα υπνοδωμάτιο αυτού του τύπου, σε περίπτωση που κατοικούνταν από οικογένεια με παιδιά, παραχωρούνταν σε εκείνα και οι γονείς χρησιμοποιούσαν το σαλόνι για τον ύπνο. Τα υπνοδωμάτια και των δύο τύπων διέθεταν ξύλινο δάπεδο και η επίπλωσή τους διέθετε τα απολύτως απαραίτητα: κρεβάτι, κομοδίνο, ξύλινη ντουλάπα και κάποιες φορές κάποιο τραπέζι.¹

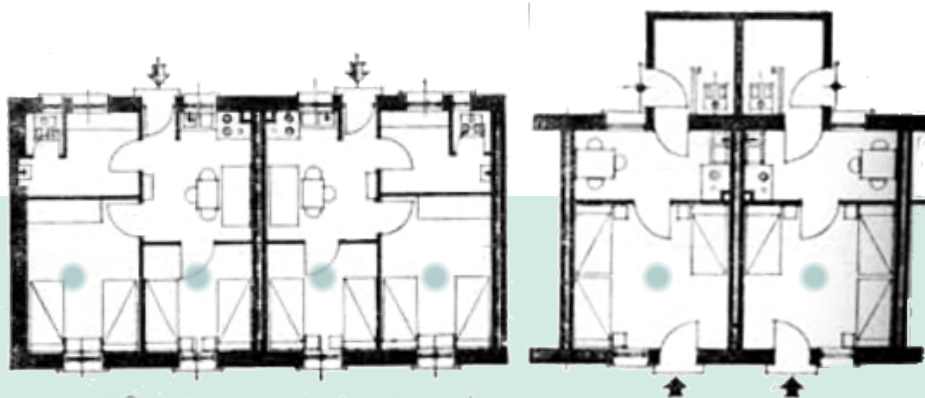

107. Κατόψεις προσφυγικών κατοικιών του συγκροτήματος στην λεωφόρο Αλεξάνδρας, των αρχιτεκτόνων Κυριακού Δ. (πάνω) και Λάσκαρι Κ. (κάτω), 1933-1935.

⁶³ Φιλιππίδης Δ., Νεοελληνική Αρχιτεκτονική, εκδ. Μέλισσα, Αθήνα, 1984, σελ. 225

⁶⁴ Λόγια από συνάντηση με το Δημήτρη Ευταξιόπουλου, αρχιτέκτονα και κάτοικο των προσφυγικών από όταν γεννήθηκε

Παρατηρώντας τις κατόψεις διάφορων τύπων προσφυγικών πολυκατοικιών του Υπουργείου Πρόνοιας (1938-1940), γίνεται αντιληπτή η σημαντικότητα του χώρου του ύπνου, ακόμα και σε περιπτώσεις λιγοστών τετραγωνικών μέτρων. Κάθε διαμέρισμα διαθέτει τουλάχιστον ένα υπνοδωμάτιο ενώ σε κάποιες περιπτώσεις εμφανίζονται έως και τρία ξεχωριστά. Η πρόσβαση σε αυτά γίνεται συνήθως διάμεσου του χώρου φαγητού ή μέσω κάποιου επικοινωνιακού χολ – διαδρόμου. Σε ελάχιστες περιπτώσεις ο χώρος του ύπνου μοιράζεται με το χώρο φαγητού ή εισόδου. (εικόνες λαϊκή κατοικία

108. Κατόψεις προσφυγικών κατοικιών του Υπουργείου Πρόνοιας, 1938 - 1940.

109. Κατόψεις προσφυγικών κατοικιών του Υπουργείου Πρόνοιας, 1938 - 1940.

Συμπεράσματα

Για τα χαμηλά κοινωνικά στρώματα ο χώρος του ύπνου ως ξεχωριστό ιδιωτικό δωμάτιο συνεχίζει να μην είναι κατοχυρωμένος. Πολλές οικογένειες ζουν σε μονόχωρες κατοικίες όπου δεν υφίσταται το υπνοδωμάτιο και όλα τα μέλη κοιμούνται σε ένα χώρο, ο οποίος αποτελεί και χώρο διημέρευσης, ενώ στις περιπτώσεις που υπάρχει κρεβατοκάμαρα ο διαχωρισμός της από τα υπόλοιπα δωμάτια είναι στοιχειώδης. Το γεγονός αυτό δυσχεραίνει σημαντικά τις συνθήκες υγιεινής, ειδικά την περίοδο που η νόσος της φυματίωσης βρίσκεται σε έξαρση.

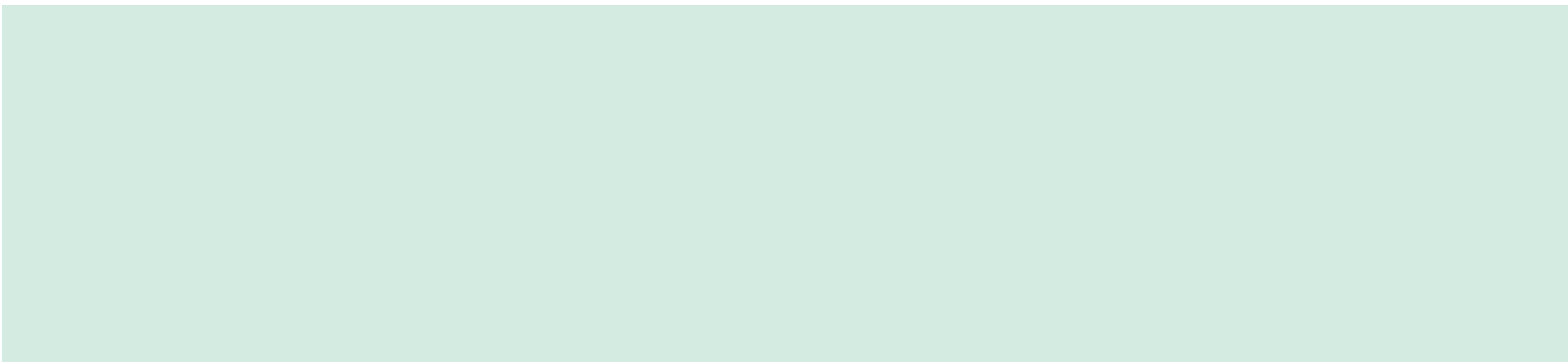
Στις μονοκατοικίες των μεσαίων και ανώτερων κοινωνικών στρωμάτων, που επηρεάζονται από τα γαλλικά πρότυπα και την τριμερή διάταξη κάτοψης, το υπνοδωμάτιο διαχωρίζεται πλήρως από τη δημόσια σφαίρα της κατοικίας και τοποθετείται στον όροφο. Σε σύγκριση με την προηγούμενη περίοδο συναντάται πιο συχνά πλέον το συμπληρωματικό της κρεβατοκάμαρας δωμάτιο για το γυναικείο καλλωπισμό, το *boudoir*. Επιπλέον, ιδιαίτερα στις κατοικίες των μεσοαστών της δεκαετίας του 1930, παρατηρείται αύξηση των χώρων υγιεινής ανά δωμάτιο και πρόσβαση σε μεγάλη βεράντα, στοιχεία που σχετίζονται άμεσα με τον μοντερνισμό.

Η διαδικασία μετάβασης από ένα παλιότερο και παραδοσιακότερο τρόπο διαβίωσης προς ένα νεότερο και πιο εκσυγχρονισμένο, εκφράστηκε με την καθιέρωση της αστικής μεσοπολεμικής πολυκατοικίας ως νέο πρότυπο διαβίωσης, τόσο για τα μεσαία όσο και για τα ανώτερα κοινωνικά στρώματα. Στα διαμερίσματα αυτών των κτιρίων παρατηρείται μία εξελικτική πορεία προς την ορθολογική και λειτουργική οργάνωση της κάτοψης που αντανακλάται στην αρχή διαχωρισμού της κατοικίας σε λειτουργικές ζώνες χρήσεων. Έτσι το υπνοδωμάτιο, που στην αρχή της εξεταζόμενης περιόδου τοποθετείται δίπλα στο χολ εισόδου και έχει συνήθως άμεση επικοινωνία μαζί του, σταδιακά απομακρύνεται από αυτό και η επικοινωνία τους γίνεται μέσω συνδετικού διαδρόμου. Έτσι επιτυγχάνεται μεγαλύτερη ιδιωτικότητα, καθώς διαχωρίζεται πιο έντονα από τη δημόσια λειτουργική ζώνη της οικίας. Παράλληλα αυξάνεται ο αριθμός των υπνοδωματίων ανά διαμέρισμα και ταυτόχρονα ο αριθμός των χώρων υγιεινής που αντιστοιχούν σε αυτά. Παρότι στις αρχές της περιόδου το λουτρό δεν τοποθετούνταν πάντα κοντά στις κρεβατοκάμαρες, μέχρι το 1940 καθιερώνεται το αντίθετο. Επιπλέον, το υπνοδωμάτιο ενίοτε τοποθετείται γειτονικά με το χώρο προετοιμασίας φαγητού. Με το πέρασμα του χρόνου το υπνοδωμάτιο αρχίζει και αποκτά όλο και μεγαλύτερη σημασία για τη γυναίκα, αφού αποτελεί χώρο έκφρασης της φιλαρέσκειά της καθώς και χώρο διαφυγής από την καθημερινή της «εργασία», την ενασχόληση της δηλαδή με το νοικοκυριό, κάτι που δεν ισχύει για τον άντρα ο οποίος εργάζεται εκτός της οικίας.

Παρότι εντοπίζονται σημαντικές διαφορές μεταξύ των κοινωνικών στρωμάτων, η σημαντικότητα του εξεταζόμενου χώρου διαπιστώνεται μέσα από διάφορα στοιχεία. Η προσοχή που δίνεται κατά τον σχεδιασμό των αστικών διαμερισμάτων ώστε να του αποδοθεί η απαραίτητη ιδιωτικότητα, η αύξηση των υπνοδωματίων ανά διαμέρισμα καθώς και η ύπαρξη ενός η παραπάνω υπνοδωματίων ακόμα και στις προσφυγικές κατοικίες, όπου τα τετραγωνικά είναι περιορισμένα, μαρτυρούν τη σημασία του χώρου του ύπνου και την εξέλιξη που σημειώνεται στο σχεδιασμό του.

110. Ξύλινο κουκλόσπιτο, Κατασκευή του Μιλτιάδη Απέργη, Ελλάδα, δεκαετία 1930.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4^ο

1940 – 1980

Το υπνοδωμάτιο σε κατοικίες της Αθήνας και των προαστίων της, κατά την περίοδο της έντονης μεταπολεμικής αστικοποίησης

Εισαγωγή

Ύστερα από το τέλος της γερμανικής κατοχής(1941-1944) και του εμφυλίου πολέμου(1946-1949), η Ελλάδα περνά σε περίοδο ανασυγκρότησης. Στην πρωτεύουσα παρατηρείται μεγάλο κύμα αστυφιλίας, με τον πληθυσμό της να αυξάνεται ιλιγγιωδώς κατά 220% από το 1950 έως το 1980.⁶⁵ Αυτό είχε ως αποτέλεσμα την επέκταση της πόλης και τεράστιες στεγαστικές ανάγκες. Καθώς το κράτος αδυνατούσε να ανταπεξέλθει σε μεγάλα προγράμματα ανοικοδόμησης η οικοδομική δραστηριότητα πέρασε στα χέρια ιδιωτών εργολάβων. Το μοντέλο κατοίκησης που επικράτησε ήταν η πολυώροφη πολυκατοικία, το σύμβολο εκσυγχρονισμού του μεσοπολέμου που πλέον ήταν επιτακτική αναγκαιότητα. Στην πολυκατοικία αυτής της περιόδου οι αρχιτέκτονες της εποχής έχουν δευτερεύοντα ρόλο, ενώ επικρατεί το σύστημα της αντιπαροχής⁶⁶. Οι νέοι οικοδομικοί συντελεστές και οι παραχωρήσεις υψών κατά τα χρόνια της δικτατορίας, που οδήγησαν στην άνθηση και τη διόγκωση της οικοδομικής δραστηριότητας καθώς και η απουσία της μονοκατοικίας, που πλέον χτίζεται κατ' εξοχήν στα προάστια, καθόρισαν την εικόνα της πόλης.

Την περίοδο 1950 - 1960 άλλαξε μορφή η δημογραφική σύνθεση της Αθήνας. Οι περισσότερες οικογένειες της παλαιάς καλής κοινωνικής τάξης εξέπεσαν οικονομικά, αποδεκατίστηκαν από την πείνα⁶⁷ και απαλείφθηκαν, τα μεσαία στρώματα ενισχύθηκαν και σταθεροποιήθηκαν με την υποστήριξη των μεταπολεμικών κυβερνήσεων, η άνοδος των αγροτικών και χαμηλότερων στρωμάτων προς τα μεσαία στρώματα διευκολύνθηκε και ταυτόχρονα βρέθηκε στην επιφάνεια της νέας αθηναϊκής κοινωνίας η γενιά των κεφαλαιούχων-κερδοσκόπων.

Η μεταπολεμική πολυκατοικία θα αποτελέσει το σπίτι τόσο των μικροαστών και μεσοαστών όσο και των μεγαλοαστών και πλούσιων οικογενειών της πρωτεύουσας, με την κοινωνική διαστρωμάτωση να αποτυπώνεται στον κατακόρυφο άξονα της. Οι μικροαστικές οικογένειες και τα χαμηλά κοινωνικά στρώματα κατοικούν επίσης στα παλιά αθηναϊκά σπίτια του προηγούμενου αιώνα, ενώ μεγάλο μέρος των χαμηλότερων κοινωνικών στρωμάτων και της εργατικής τάξης ζουν σε αυτοσχέδια παράνομα κτίσματα. Για τη στέγαση του εργατικού πληθυσμού έγιναν κάποιες προσπάθειες από τον Οργανισμό Εργατικής Κατοικίας, και κατασκευάστηκαν συγκροτήματα κατοικιών που επιχείρησαν να προσαρμόσουν τις αρχές της μοντέρνας πολεοδομίας στη μεταπολεμική Ελλάδα. Ο πληθυσμός της ανώτερης κοινωνικής προέλευσης, εκτός από τα μεγάλα διαμερίσματα των πολυκατοικιών, κατέχει επαύλεις σε περιοχές εκτός του κέντρου είτε για μόνιμη είτε για παραθεριστική κατοικία. Η διακόσμηση και το έπιπλο αποκτούν νέο χαρακτήρα και παίζουν καθοριστικό ρόλο στην καταναλωτική μεταπολεμική ελληνική κοινωνία.

⁶⁵ Ελένης Φεσσά - Εμμανουήλ, «Η Αθήνα στο δεύτερο ήμισυ του 20ού αιώνα, Πολεοδομική μεταμόρφωση & αρχιτεκτονική δημιουργία», Αρχιτεκτονικές ματιές, 2010

⁶⁶ Ως νομικός όρος, σημαίνει την παροχή ενός οικοπέδου σε εργολάβο ή κατασκευαστή, με αντάλλαγμα την απόκτηση μιας ή περισσότερων ιδιοκτησιών στο οικοδόμημα που θα ανεγερθεί. (πηγή: Βικιπαίδεια)

⁶⁷ Μπίρης Κώστας Η., Αι Αθήναι, από τον 19ο εις τον 20ο αιώνα, εκδ. Μέλισσα, 1999, σελ. 338

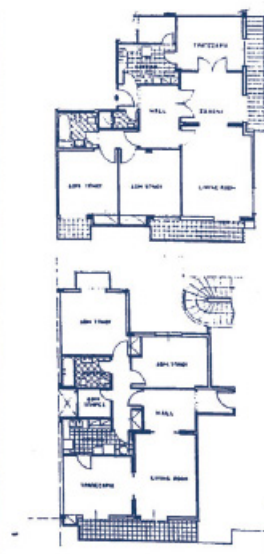
4Α. Το υπνοδωμάτιο στις μεταπολεμικές αθηναϊκές πολυκατοικίες

Στην καθ' ύψος ανάπτυξη της πολυώροφης αθηναϊκής πολυκατοικίας του '50, του '60 και του '70 αποτυπώνεται η κοινωνική διαστρωμάτωση του πληθυσμού, αφού όπως αναφέρθηκε προηγουμένως στεγάζει όλο το κοινωνικοοικονομικό φάσμα. Στις περισσότερες περιπτώσεις οι κατόψεις διαφοροποιούνταν ανά όροφο. Ανεβαίνοντας από το ισόγειο προς το ρετιρέ μειωνόταν ο αριθμός των διαμερισμάτων ανά όροφο και αυξάνονταν τα τετραγωνικά μέτρα ανά διαμέρισμα. Έτσι στις πολυκατοικίες εκείνης της εποχής συνυπήρχαν μικρά διαμερίσματα του ενός δωματίου με πολυτελή διαμερίσματα που θύμιζαν μονοκατοικίες. Τα ανώτερα κοινωνικά στρώματα κατείχαν πάντα τους τελευταίους ανετότερους ορόφους με την προνομιακή θέα.

Στις ανώνυμες πολυκατοικίες εργολάβων

Στις εμπορικές τυποποιημένες πολυκατοικίες των εργολάβων της εποχής, δε δίνεται ιδιαίτερη σημασία στον αρχιτεκτονικό σχεδιασμό. Αν και παρατηρείται μία προσπάθεια για τη βασική οργάνωση της κάτοψης πολλές φορές γίνεται με τρόπο τυχαίο. Το ή τα υπνοδωμάτια παρουσιάζουν μία στοιχειώδη απομόνωση ως ιδιωτικοί χώροι, χωρίς να επιτυγχάνεται πάντα ο επαρκής διαχωρισμός τους από τη δημόσια σφαίρα της οικίας. Σε ένα τυπικό διαμέρισμα αυτής της κατηγορίας η πρόσβαση στο χώρο του ύπνου γίνεται συνήθως μέσω του κεντρικού хол εισόδου και σε μερικές περιπτώσεις ενός ελαχίστων διαστάσεων δευτερεύοντος хол που διαχωρίζει λουτρό και κοιτώνες από το υπόλοιπο διαμέρισμα. Δεν δίνεται σημασία στην ποιότητα κίνησης εντός του διαμερίσματος, παρά τοποθετούνται κόμβοι που πετυχαίνουν τον απαραίτητο διαχωρισμό λειτουργιών. Ενδιαφέρον παρουσιάζει επίσης η επιδίωξη των εργολάβων – επιχειρηματιών για την αύξηση του αριθμού των δωματίων, καθώς η τιμή καθοριζόταν τότε με μέτρο το δωμάτιο (δυάρι, τριάρι κλπ).¹

ΣΕ ΤΙΜΗ ΜΕΓΑΛΗΣ ΕΥΚΑΙΡΙΑΣ
ΠΡΑΟΥΝΤΑΙ 4 (ΤΕΣΣΕΡΑ) ΔΙΑΜΕΡΙΣΜΑΤΑ
ΕΝΗ ΠΟΛΥΚΑΤΟΙΚΙΑ ΒΑΣ. ΓΕΩΡΓΙΟΥ & ΠΡΑΤΙΝΟΥ
ΠΕΡΙΟΧΗ ΑΝΑΚΤΟΡΩΝ - ΞΕΝΟΔΟΧΕΙΟΥ HILTON
ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝ: ΕΜΜ. ΒΟΥΡΕΚΑΣ

111. Διαφήμιση πολυκατοικίας με διαμερίσματα προς πώληση, του αρχιτέκτονα Εμμ. Βουρέκα

Ε Ο Ρ Ο Φ Ο Σ
ΔΙΑΜΕΡΙΣΜΑ 3 ΔΩΜΑΤΙΩΝ
ΔΙΑΜΕΡΙΣΜΑ 4 ΔΩΜΑΤΙΩΝ
ΔΙΑΜΕΡΙΣΜΑ 5 ΔΩΜΑΤΙΩΝ

Ε Ο Ρ Ο Φ Ο Σ
ΔΙΑΜΕΡΙΣΜΑ 4 ΔΩΜΑΤΙΩΝ

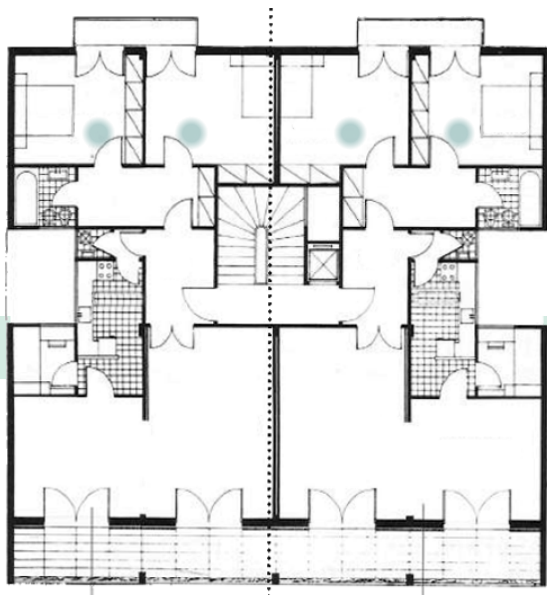
¹ Θέματα χώρου και τεχνών, Τόμος 6, έτος 1975

Σε πολυκατοικίες σχεδιασμένες από αρχιτέκτονες

Παρότι οι αρχιτέκτονες είχαν περιορισμένη δράση εντός του κέντρου των Αθηνών ειδικά τις δεκαετίες του '50 και του '60, τα λιγοστά παραδείγματα μαρτυρούν αξιόλογες αρχιτεκτονικές αναζητήσεις με νεωτερικά στοιχεία. Σημαντικοί εκπρόσωποι της εποχής ήταν ο Ν. Βαλσαμάκης και ο Τ. Ζενέτος, πρωτοπόροι και μοντερνιστές, εφάρμοσαν το κυρίαρχο Διεθνές Στυλ ή τον κώδικα του Le Corbusier και με τη χρήση κανάβου επέφεραν οργάνωση και εξέλιξη στη δομή της αθηναϊκής πολυκατοικίας.

Βασικό σχεδιαστικό εργαλείο για τα μεσοαστικά διαμερίσματα της εποχής είναι η διαίρεση του σε δύο απλοποιημένες ζώνες· εκείνη που προβάλλεται και άρα έχει ένα δημόσιο χαρακτήρα και το πιο ιδιωτικό κομμάτι της κατοικίας που αφορά αποκλειστικά τους ενοίκους και τους προσωπικούς τους χώρους. Με τη χρήση κανάβου οι κατοικίες συνήθως οργατώνονται σε δυο ή τρεις βασικές ζώνες. Η πρώτη περιλαμβάνει έναν ενοποιημένο χώρο υποδοχής (χολ εισόδου, καθιστικό, τραπεζαρία) και η δεύτερη αποτελείται από τους χώρους ανάπαυσης και υγιεινής (υπνοδωμάτια, λουτρά). Μεταξύ αυτών βρίσκεται η κουζίνα και σε κάποιες περιπτώσεις το δωμάτιο υπηρεσίας.

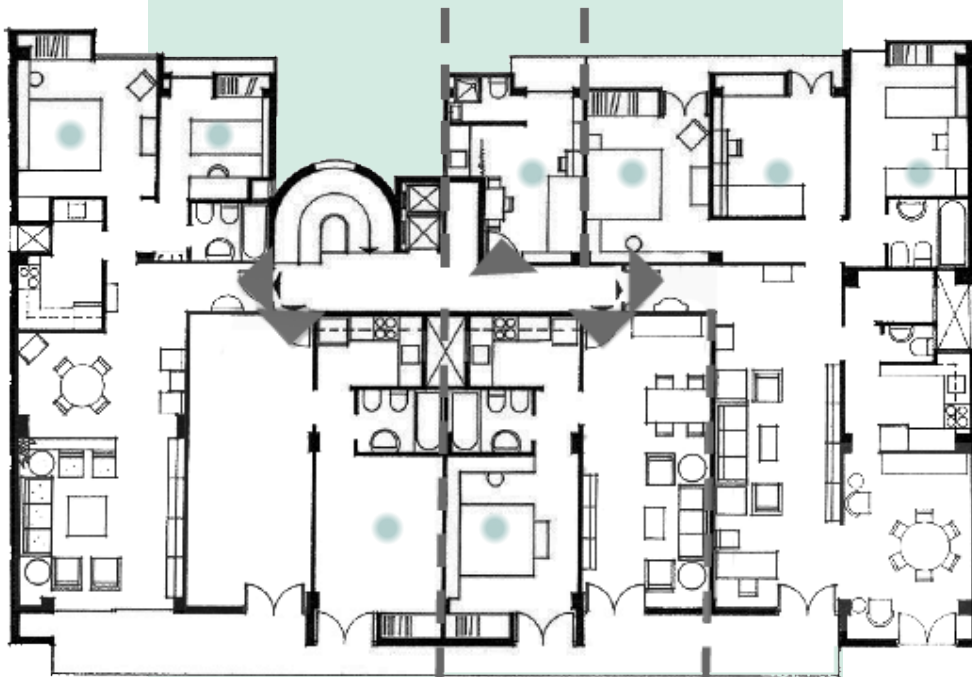
Η ζώνη υποδοχής τοποθετείται συνήθως στην πρόσοψη, κοντά στην είσοδο ενώ τα υπνοδωμάτια σε απόσταση από αυτήν, στην πίσω πλευρά του διαμερίσματος. Η πρόσβαση τους επιτυγχάνεται μέσω ξεχωριστού χολ - διαδρόμου, που απομονώνει την κίνηση, εξυπηρετεί την ιδιωτικότητα και λειτουργεί ως διαχωριστικό φίλτρο επικοινωνίας ιδιωτικού-δημόσιου χώρου της κατοικίας. Τα υπνοδωμάτια τοποθετούνται σε ακτινωτή διάταξη και δεν επικοινωνούν μεταξύ τους παρά μόνο μέσω τρίτου χώρου-διαδρόμου, από όπου γίνεται και η επικοινωνία με το ή τα λουτρά. Ο αριθμός των λουτρών ποικίλει, αλλά φαίνεται να παρουσιάζει μία αυξητική τάση.

112. Κάτοψη ορόφου πολυκατοικίας στην Αθήνα, Βαλσαμάκης Ν., 1953

113. Κάτοψη ορόφου πολυκατοικίας στην Αθήνα, Βαλσαμάκης Ν., 1955-1956.

114. Κάτοψη ορόφου πολυκατοικίας στην Αθήνα, Δεκαβάλλας Κ., 1966.

Τα διαμερίσματα που απευθύνονται σε ένοικους οικονομικά ισχυρότερους, διαμορφώνονται σε όλο τον όροφο ή και σε δύο επίπεδα. Στις περιπτώσεις των οροφодιαμερισμάτων, ο διαχωρισμός δημόσιας και ιδιωτικής ζώνης είναι πολύ σαφής, χάρη στον κλειστό προθάλαμο – διάδρομο που οδηγεί από την είσοδο στα υπνοδωμάτια, τα οποία είναι πλήρως απομονωμένα. Ο αριθμός τους εμφανίζεται αυξημένος, αφού η άνεση του χώρου δύναται να προσφέρει ξεχωριστές κρεβατοκάμαρες για κάθε μέλος της οικογένειας, εκτός από το αντρώγυνο που μοιράζεται ένα κοινό. Σε κάθε κρεβατοκάμαρα συνήθως αντιστοιχεί ένα λουτρό ή τουλάχιστον ένα wc και πολλές φορές τα λουτρά έχουν ιδιωτική πρόσβαση από τα υπνοδωμάτια. Στα διώροφα διαμερίσματα η τοποθέτηση των υπνοδωματίων γίνεται σε διαφορετικό επίπεδο από το σαλόνι, την τραπεζαρία και την κουζίνα, επιτυγχάνοντας έτσι και πάλι την απαιτούμενη ιδιωτικότητα του χώρου του ύπνου. Μαζί με τις κρεβατοκάμαρες τοποθετούνται όπως συνήθως τα λουτρά και κάποιες φορές κάποιο γραφείο. Σε ιδιαίτερες περιπτώσεις, όπως το διαμέρισμα που σχεδίασε το 1973 ο Μ. Μείκος, ο όροφος που φιλοξενεί τα υπνοδωμάτια περιλαμβάνει κι άλλες λειτουργίες, όπως ένα ανεπίσημο καθιστικό (καθημερινό) και πρόχειρη κουζίνα. Στα πολυώροφα διαμερίσματα αυτής της περιόδου η σύνδεση μεταξύ των επιπέδων γίνεται με τη χρήση σκάλας ή και με ιδιωτικό ανελκυστήρα.

115. Κάτοψη ορόφου πολυκατοικίας στο Ψυχικό, Μανέτας Γ. και Μανέτα Ε., 1977.

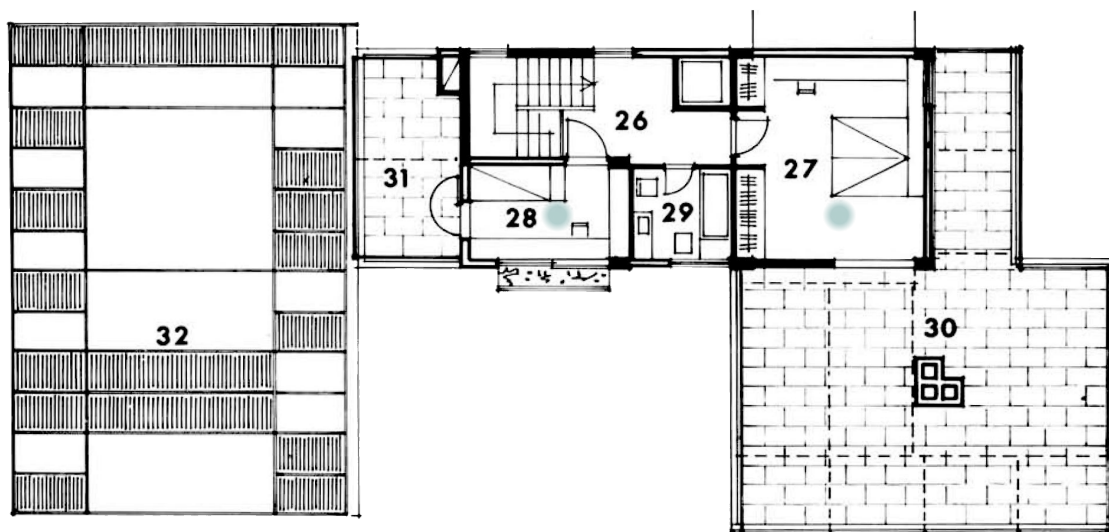
116. Κάτοψη ορόφου πολυκατοικίας στην Αθήνα, Ζενέτος Τ., 1959.

117. Κάτοψη ορόφου πολυκατοικίας στο Κολωνάκι, Βασιλαμάκης Ν., 1959.

118. Κάτοψη α' και β' επιπέδου διαμερίσματος πολυκατοικίας στην Αθήνα, Μέκιος Μ.

119. Κάτοψη β' ορόφου διαμερίσματος πολυκατοικίας στη Φιλοθέη, Κωνσταντίνιδης Α., 1971-1973.

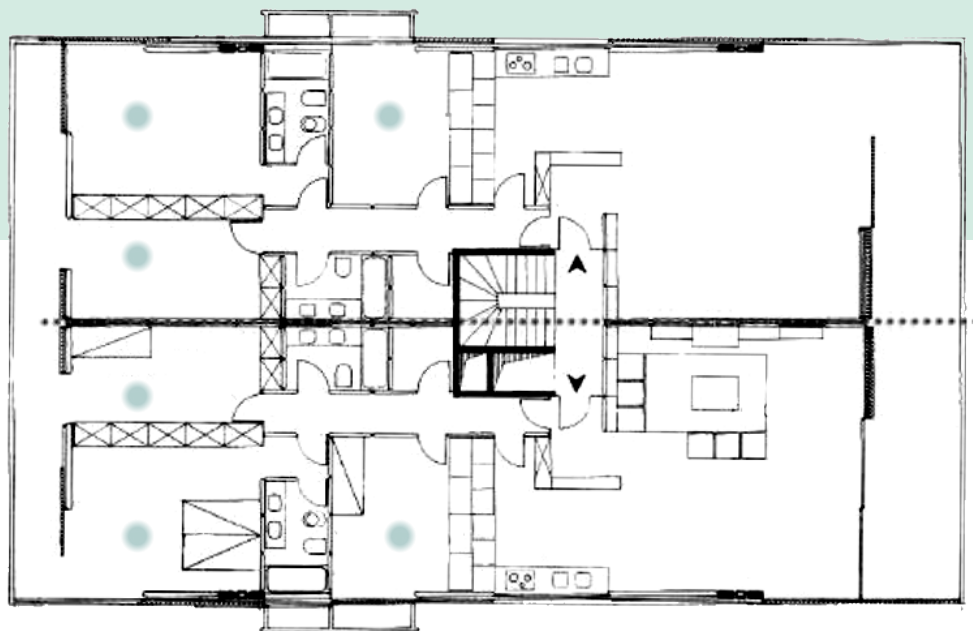
Με την είσοδο της δεκαετίας του '70 παρατηρούνται περισσότεροι πειραματισμοί στην οργάνωση της κάτοψης από τους αρχιτέκτονες της εποχής. Επηρεασμένοι από τα αμερικάνικα πρότυπα του "open plan" εμφανίζεται η τάση για απλοποίηση της κάτοψης και ενοποίηση των χώρων. Παράλληλα, παρατηρείται στα περισσότερα διαμερίσματα η ιδιωτική ζώνη να είναι σχεδόν ισοδύναμη σε έκταση με τη δημόσια ζώνη. Στις περιπτώσεις που ο σχεδιασμός ανοιχτής κάτοψης εντοπίζεται μόνο στο δημόσιο κομμάτι της οικίας το living room, η τραπεζαρία και η κουζίνα αποτελούν έναν ενιαίο χώρο, ενώ το άλλο μισό διαμέρισμα αποτελείται από πολλά μικρότερα, κλειστά δωμάτια με τις κρεβατοκάμαρες και τα λουτρά. Σε περιπτώσεις που η τάση αυτή επηρεάζει και την ιδιωτική σφαίρα της κατοικίας, η κίνηση στα υπνοδωμάτια διοχετεύεται μέσω διαδρόμου που συνδέεται απευθείας με το σαλόνι, σε αντίθεση με τα προηγούμενα παραδείγματα, όπου μεσολαβούσε το χολ εισόδου μεταξύ σαλονιού και διαδρόμου, ως μια ακόμα διαβάθμιση της ιδιωτικότητας. Μία πιο έντονη έκφραση του "open plan" στο σχεδιασμό του υπνοδωματίου αποτελούν παραδείγματα όπου ο διαχωρισμός ιδιωτικής – δημόσιας ζώνης του διαμερίσματος είναι προσωρινός, μονάχα οπτικός και πραγματοποιείται μέσω κινητού πτυσσόμενου χωρίσματος. Συνήθως αυτές οι περιπτώσεις όπου μειώνεται έως και μηδενίζεται ο διαχωρισμός του χώρου του ύπνου από την υπόλοιπη κατοικία, συναντάται σε διαμερίσματα μικρών διαστάσεων, όπου οι αρχιτέκτονες επηρεάζονται από τις μοντερνιστικές τάσεις των ελάχιστων διαστάσεων της κατοικίας, και όπου η ενοποίηση των επιμέρους δωματίων προσφέρει την αίσθηση διεύρυνσης του χώρου.

120. Κάτοψη ορόφου πολυκατοικίας στο Ψυχικό, Βαράγκης Σ.

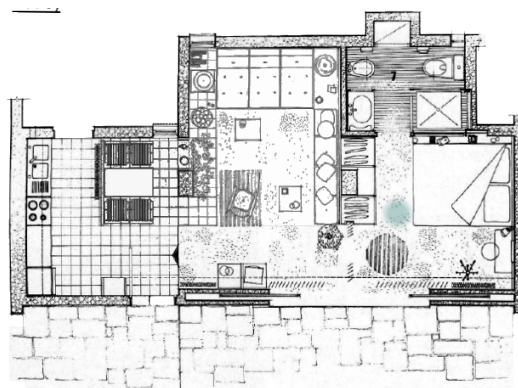
121. Κάτοψη διαμερίσματος πολυκατοικίας, Τζάκου Σ.

122. Κάτοψη ορόφου πολυκατοικίας στο Ψυχικό, Ζενέτος Τ., 1970.

123. Κάτοψη αναδιαμορφωμένου ορόφου, Κιτσίκης Α.

124. Κάτοψη διαμερίσματος πολυκατοικίας στο Χαλάνδρι, Βαράγκης Σ., 1975.

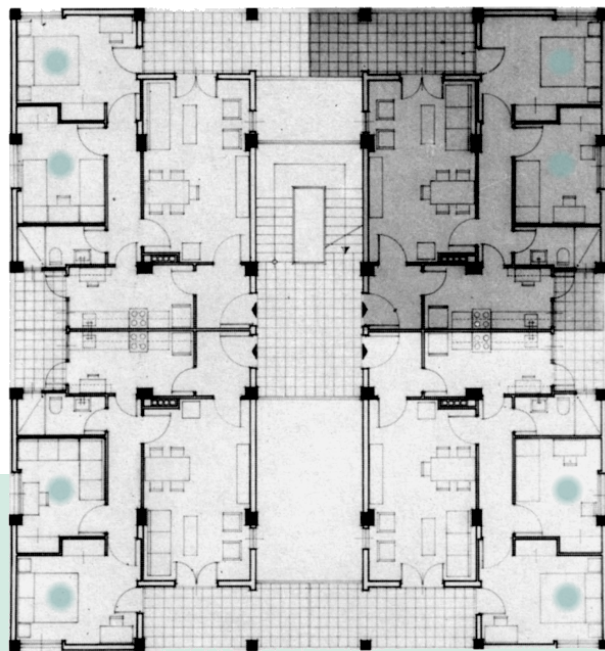
Σε εργατικές πολυκατοικίες

Ένα ακόμα είδος πολυκατοικίας που παρουσιάζεται αυτήν την περίοδο είναι οι εργατικές πολυκατοικίες. Κατασκευασμένες από τον Οργανισμό Εργατικής Κατοικίας εντάσσονται σε μεγάλα πολεοδομικά συγκροτήματα και σχεδιάζονται από γνωστούς αρχιτέκτονες της εποχής. Δύο αντιπροσωπευτικά παραδείγματα βρίσκονται στη Νέα Φιλαδέλφεια. Το ένα συγκρότημα το σχεδίασε ο Άρης Κωνσταντινίδης μεταξύ 1955-1957 και το δεύτερο ο Γεώργιος Σκιαδαρέσης το 1963.

Και στις δύο περιπτώσεις ο χώρος του ύπνου και η ιδιωτικότητα που απαιτεί αντιμετωπίζονται με σεβασμό. Παρά τη στενότητα των λιγοστών τετραγωνικών ο προσεκτικός σχεδιασμός επιτυγχάνει την διαβάθμιση της ιδιωτικότητας από την είσοδο της κατοικίας προς τους ιδιωτικούς χώρους και την απομόνωση των υπνοδωματίων. Τόσο στο παράδειγμα του Α. Κωνσταντινίδη όσο και σε εκείνο του Γ. Σκιαδαρέση οι κατοικίες αποτελούνται από δύο υπνοδωμάτια· ένα για τους γονείς και ένα για το ή τα παιδιά της οικογένειας. Είναι σχετικά ευρύχωρα και χωράνε κρεβάτι, ντουλάπα, κομοδίνα και παρέχουν τη δυνατότητα τοποθέτησης κάποιου επιπλέον επίπλου, όπως γραφείο ή τουαλέτα για τον καλλωπισμό της γυναίκας. Μοιράζονται ένα μικρό λουτρό, έχουν από ένα παράθυρο και το ένα από τα δύο δωμάτια έχει πρόσβαση σε μπαλκόνι που μοιράζεται με το καθιστικό. Δεν επικοινωνούν μεταξύ τους παρά μόνο μέσω του χολ ή διαδρόμου, που διοχετεύει την κίνηση σε αυτά από το καθιστικό του διαμερίσματος και λειτουργεί ως διαχωριστικό φίλτρο επικοινωνίας ιδιωτικού-δημόσιου χώρου της κατοικίας.

125. Κάτοψη ορόφου εργατικής πολυκατοικίας, Κωνσταντινίδης Α., 1955-1957.

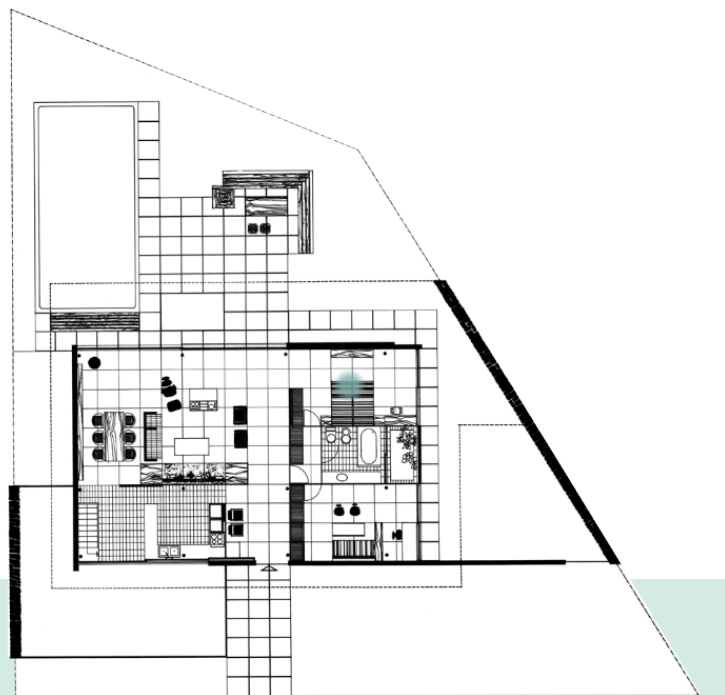

126. Κάτοψη ορόφου εργατικής πολυκατοικίας, Σκιαδαρέσης Γ., 1963.

4B. Το υπνοδωμάτιο στις μονοκατοικίες των αθηναϊκών προαστίων

Σε αντίθεση με τις πολυκατοικίες, όπου επικρατούσαν τα τυποποιημένα διαμερίσματα, στις μονοκατοικίες οι αρχιτέκτονες είχαν τη δυνατότητα να εκφράσουν την ευρηματικότητα και τη δημιουργικότητα τους. Οι μεταπολεμικές μονοκατοικίες, που λόγω της έντονης αστυφιλίας κτιζόνταν σχεδόν αποκλειστικά στα προάστια της Αθήνας, αποτελούσαν άλλοτε μόνιμη και άλλοτε παραθεριστική κατοικία. Αναπτύσσονταν είτε σε ένα επίπεδο, είτε σε δύο ή σε διάφορα ημιεπίπεδα με μικρές υψομετρικές διαφορές μεταξύ τους. Η άνεση του χώρου οδήγησε σε αρχιτεκτονικές λύσεις με ποικιλία τεχνασμάτων και ευέλικτο σχεδιασμό.

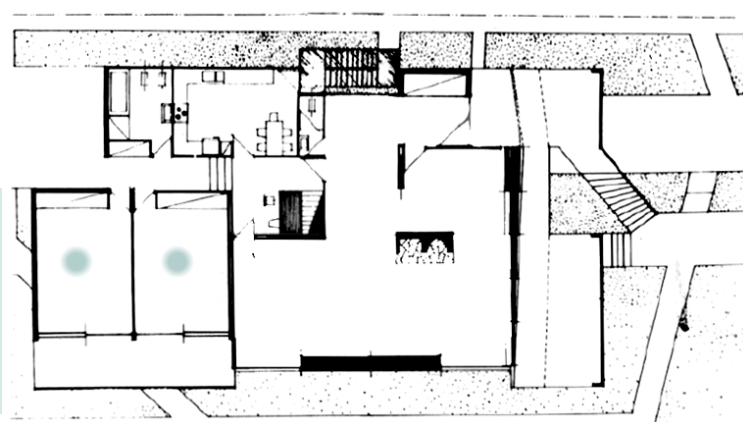
Οι μονοκατοικίες ενός επιπέδου ακολουθούν συνήθως τη λογική της ανοιχτής κάτοψης στους χώρους υποδοχής, ενώ η πρόσβαση στα υπνοδωμάτια γίνεται μέσω διαδρόμου. Έτσι οι κατοικίες διαιρείται σε δύο μέρη: ένα δημόσιας χρήσης (living-room, τραπεζαρία και κάποιες φορές την κουζίνα) και ένα ιδιωτικής (υπνοδωμάτια, λουτρά). Ο διάδρομος που διοχετεύει τη κίνηση στους χώρους του ύπνου είναι συνήθως κλειστός με πόρτα, εξασφαλίζοντας έτσι περισσότερη απομόνωση και ιδιωτικότητα. Σε μερικές περιπτώσεις που η “open plan” κάτοψη τείνει να επικρατεί συνολικά σε όλη την κατοικία, όπως η κατοικία του Ν. Βαλσαμάκη στη Φιλοθέη (1963), το υπνοδωμάτιο ενώνεται άμεσα με το ανοιχτό living-room και τα όρια μεταξύ ιδιωτικής – δημόσιας σφαίρας μειώνονται. Ένα χαρακτηριστικό στοιχείο της κάτοψης που εμφανίζεται κυρίως μετά την δεκαετία του 1970 είναι το εσωτερικό αίθριο. Η τοποθέτηση του σε κεντρικό σημείο της κάτοψης φώτισε τους σκοτεινούς διαδρόμους κίνησης και λειτούργησε ως διαχωριστικό φίλτρο μεταξύ της ιδιωτικής ζώνης και των χώρων υποδοχής, μειώνοντας την οπτική συνέχεια μεταξύ τους.

127. Κάτοψη κατοικίας στη Φιλοθέη, Βαλσαμάκης Ν., 1963.

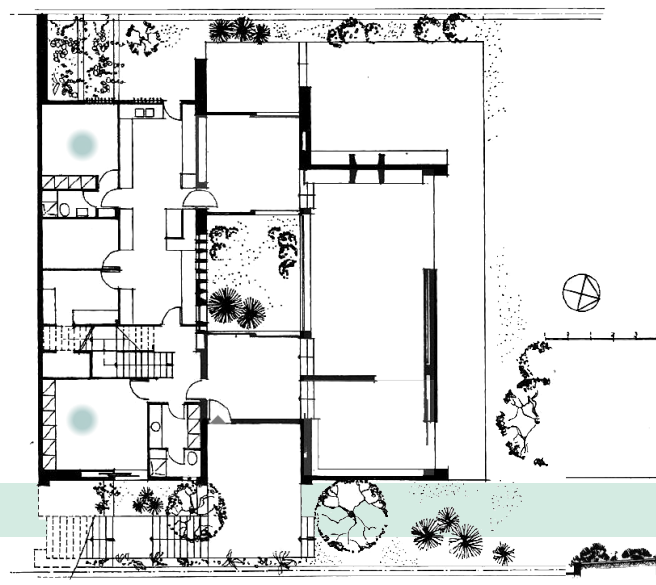

128. Κάτοψη κατοικίας, Τζάκου Α. Ε., 1970.

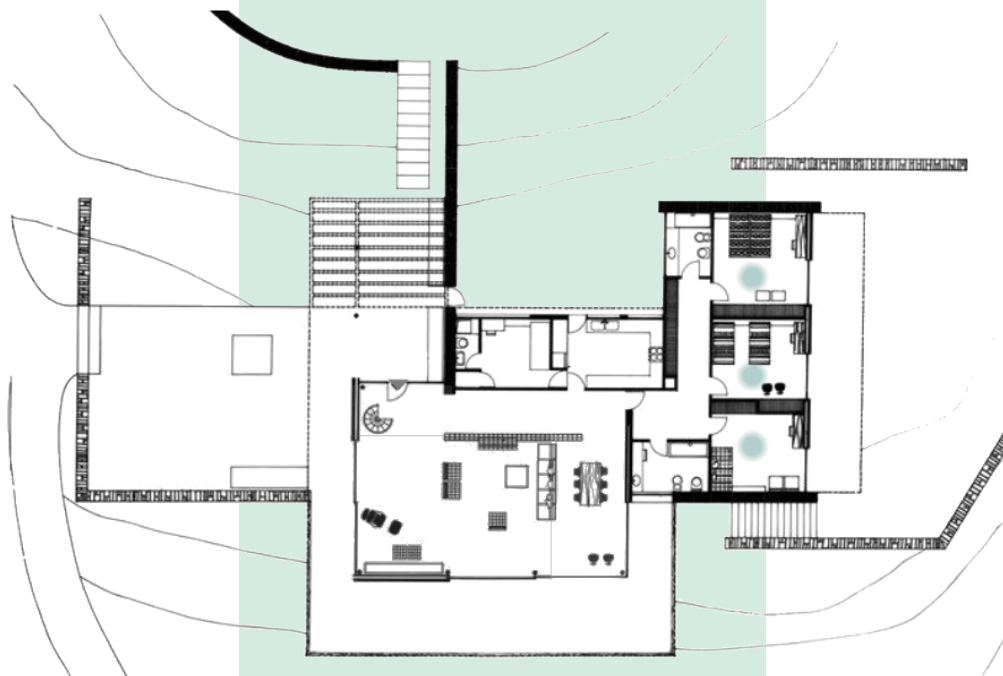

129. Κάτοψη κατοικίας στο Ψυχικό, Ζενέτος Τ., 1957.

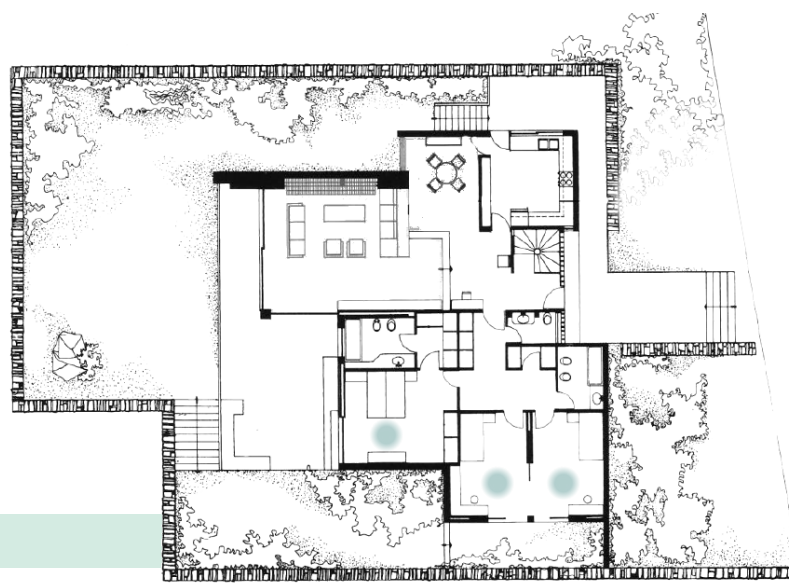
Μία σχεδιαστική τάση που επικρατεί αρκετά, κυρίως μετά τη δεκαετία του 1960, είναι η διάσπαση της μονώροφης μονοκατοικίας σε πολλά επιμέρους ημιεπίπεδα με μικρές υψομετρικές διαφοροποιήσεις μεταξύ τους. Οι διαφοροποιήσεις αυτές χρησιμοποιούνταν είτε μεταξύ σαλονιού και χώρου υποδοχής είτε στο διάδρομο που οδηγούσε στα υπνοδωμάτια, με σκοπό να ξεχωρίσει τις διάφορες ενότητες. Οι υψομετρική διαφορά μεταξύ των χώρων υποδοχής και της ιδιωτικής σφαίρας της κατοικίας ενέτεινε την αίσθηση της ιδιωτικότητας και έκανε πιο σαφή το διαχωρισμό της από τους δημόσιους χώρους της.

130. Κάτοψη κατοικίας στην Εκάλη, Φωτιάδης Δ., Μασουρίδης Α., 1970.

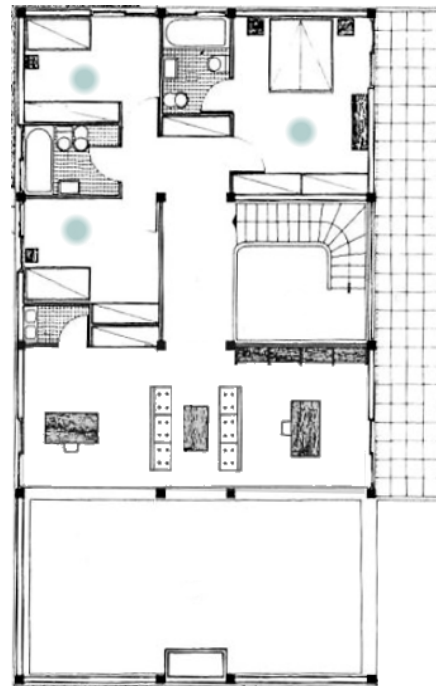
131. Κάτοψη κατοικίας στην Ανάβυσσο, Βαλασμάκης Ν., 1961.

132. Κάτοψη κατοικίας στη Νέα Πολιτεία, Βαλασμάκης Ν.

Στις μονοκατοικίες που αναπτύσσονταν σε περισσότερα από ένα επίπεδα, τα υπνοδωμάτια τοποθετούνταν σε ξεχωριστό όροφο από τους χώρους υποδοχής και την κουζίνα. Στον όροφο που φιλοξενούνταν ο ύπνος βρισκόντουσαν επίσης τα λουτρά καθώς και ένα ανεπίσημο καθιστικό, το καθημερινό όπως συνηθιζόταν αρκετά κατά τις εξεταζόμενες δεκαετίες. Η διαφορά σε σχέση με την προηγούμενη περίοδο εντοπίζεται στο γεγονός ότι τα υπνοδωμάτια δεν τοποθετούνταν πλέον κατά κανόνα στον επάνω όροφο, αλλά συχνά παραχωρούσαν τη θέση τους με την προνομιακή θέση στο σαλόνι και την τραπεζαρία.

Οι κρεβατοκάμαρες στις μονοκατοικίες αυτής της περιόδου εμφανίζονται ευρύχωρες και αυξημένες σε αριθμό. Ήταν πλούσιες σε επίπλωση και εξοπλισμό και όπως και στα διαμερίσματα των γνωστών αρχιτεκτόνων της εποχής έτσι και εδώ το κύριο υπνοδωμάτιο είχε τις περισσότερες φορές ατομικό λουτρό. Κατά τα μέσα της δεκαετίας του '60 κάνουν την εμφάνισή τους τα «δωμάτια» ντουλάπες· μικρά δωμάτια εξοπλισμένα με αποθηκευτικό χώρο, ανεξάρτητη είσοδο με πρόσβαση μόνο από το κύριο υπνοδωμάτιο και συχνά τοποθετούνταν μεταξύ αυτού και του ατομικού του λουτρού. Η πρόσβαση σε εξωτερικό χώρο, μπαλκόνι ή αυλή, ήταν ένα ακόμα στοιχείο που συνόδευε το σχεδιασμό των υπνοδωματίων. Τέλος, σε κάποιες κατοικίες παρουσιάζονται δωμάτια ξενώνες, τα οποία συνοδεύονται από κάποιο λουτρό και τις περισσότερες φορές τοποθετούνταν απόμακρα από τα υπόλοιπα υπνοδωμάτια της κατοικίας, προσφέροντας έτσι περισσότερη ιδιωτικότητα τόσο για τον φιλοξενούμενο όσο και για τους μόνιμους κατοίκους.

133. Κάτοψη δεύτερου επιπέδου κατοικίας στην Πεντέλη, Γκάριτζος Κ., 1969.

134. Κάτοψη δεύτερου επιπέδου κατοικίας στη Φιλοθέη, Βαλσαμάκης Ν.

4Γ. Η επίπλωση, η διακόσμηση και ο εξοπλισμός των υπνοδωματίων των διάφορων κοινωνικών στρωμάτων της Αθήνας και των προαστίων της

Η επίπλωση και η διακόσμηση εκφράζουν την περίοδο αυτή τη σύγχρονη καταναλωτική κουλτούρα, που διαδίδεται εκτός από τα περιοδικά πλέον και μέσω της τηλεόρασης και του κινηματογράφου και διεισδύει σταδιακά σε όλα τα κοινωνικά στρώματα. Στην περίπτωση της κρεβατοκάμαρας, διατηρούνται πολλά από τα βασικά χαρακτηριστικά της περασμένης περιόδου, εμφανίζεται όμως παράλληλα έντονη επιρροή από μοντερνιστικές τάσεις του εξωτερικού, στο σχεδιασμό των επίπλων και τη γενικότερη διακόσμηση, ιδίως από το 1970 και έπειτα. Ένα μεγάλο πλήθος πληροφορίας για το εσωτερικό του υπνοδωματίου, εκτός από τα αρχιτεκτονικά περιοδικά της εποχής, προσφέρουν και οι ποικίλες ταινίες του ελληνικού κινηματογράφου.

Τη βασική επίπλωση της ευρύχωρης κρεβατοκάμαρας των ανώτερων κοινωνικών στρωμάτων αποτελούσε ένα ξύλινο σετ επίπλων που δέθετε τα εξής: κρεβάτι, το οποίο ήταν διπλό για το ζευγάρι και με περίτεχνη συνήθως κεφαλή ξύλινη ή με καπιτονέ επένδυση, κομοδίνα, ντουλάπα, σιφονιέρα, επιπλοσύνθεση τουαλέτας και σκαμπό, πολυθρόνες με βελουτέ κάλυμμα ή καπιτονέ επένδυση που μαζί με κάποιο τραπεζάκι σχημάτιζαν ένα μικρό καθιστικό. Τους τοίχους, οι οποίοι χρωματίζονταν συνήθως με ήπια ψυχρά χρώματα και σπάνια καλύπτονταν με ταπετσαρία, κοσμούσαν πίνακες ζωγραφικής, μικρά κάδρα ή ανάγλυφες διακοσμητικές προεξοχές. Τα κομοδίνα συνοδεύονταν από περίτεχνα πορτατίφ ενώ ήταν πολύ συνηθισμένα και τα μεγάλα επιδαπέδια φωτιστικά. Από το κύριο υπνοδωμάτιο δεν έλειπε και το τηλέφωνο, γεγονός που μαζί με την παροχή θέρμανσης και κλιματισμού που εμφανίστηκε αργότερα, την πλούσια διακόσμηση και την ποικιλία υφασμάτων υπογράμμιζε την οικονομική ευχέρεια της οικογένειας. Οι κεντητές κουβέρτες, οι διπλές κουρτίνες, λευκές μεταξωτές και βελουτέ με φλοράλ θεματολογία και τα κεντητά χαλιά ήταν βασικά στοιχεία των υπνοδωματίων.

135,136. Η αμαρτία της ομορφιάς, 1972.

137,138. Κάλπηκη λίρα, 1955.

139-141. Μια τρελή τρελή σαραντάρα, 1970.

Στο υπνοδωμάτιο της μεσαιάς τάξης παρατηρείται παρόμοια αντιμετώπιση τόσο στην διακόσμηση όσο και στο σετ επίπλωσης, με μερικές επιμέρους διαφορές. Το βελουτέ ύφασμα και οι ανάγλυφες διακοσμητικές προεξοχές στους τοίχους καθώς και τα μεγάλα επιδαπέδια φωτιστικά συναντώνται σπανιότερα, ενώ η ταπετσαρία με γεωμετρικές και ανθοφορούσες αναπαραστάσεις ήταν σχεδόν καθιερωμένες, τα χρώματα στην γενική διακόσμηση πιο τολμηρά και τα διακοσμητικά μικροαντικείμενα πολλά περισσότερα. Η χρήση φλοκάτης είναι επίσης συνηθισμένη. Η κρεβατοκάμαρα του ζευγαριού ήταν συνήθως εξοπλισμένη με δυο μονά κρεβάτια αντί ενός διπλού, τα οποία πολλές φορές τοποθετούνταν απομακρυσμένα. Παράλληλα δεν έλλειπε το τηλέφωνο καθώς και το πικάπ ως ένδειξη εκσυγχρονισμού.

141,142. Η σωφερίνα, 1964

143. Αχ αυτή η γυναίκα μου, 1967.

144. Γάμος αλά ελληνικά, 1964.

145,146. Μια τρελή τρελή οικογένεια, 1965.

147-149. Μερικοί το προτιμούν κρύο, 1962.

150. Κυριακάτικο ξύπνημα, 1954.

151. Ένα βότσαλο στη λίμνη, 1952.

152. Γάμος αλά ελληνικά, 1964.

Το παιδικό ή νεανικό υπνοδωμάτιο, που πολλές φορές και κυρίως για τα μεσοαστικά και μικροαστικά στρώματα ήταν κοινό για τα παιδιά ίδιου φύλλου, διέθετε ξύλινο σετ επίπλωσης που αποτελούνταν από το κρεβάτι, τα κομοδίνα, την ντουλάπα, τη γωνία μελέτης με το γραφείο και τη βιβλιοθήκη για τα βιβλία ή τα παιχνίδια και κάποιες φορές την τουαλέτα καλλωπισμού. Η πόρτα του ήταν τζαμένια, κυρίως κατά τις δεκαετίες του '50 και του '60, γεγονός που εξυπηρετούσε την επιτήρηση των παιδιών. Το παιδικό ή νεανικό υπνοδωμάτιο δεν περιορίζεται μόνο στην κάλυψη της βιολογικής ανάγκης για ύπνο. Χρησιμοποιείται επιπλέον για την έκφραση της προσωπικότητας των νεαρών χρηστών που αναπτύσσεται σε αυτήν την ηλικία και αποκτά έντονο συμβολικό χαρακτήρα, του ατομικού και έμφυλου ρόλου τους, καθώς έχουν και οι ίδιοι πλέον την ευθύνη διακόσμησης και διαμόρφωσης του προσωπικού τους χώρου. Η διακόσμηση των τοίχων με φωτογραφίες αγαπημένων αστέρων της εποχής είναι ένα συχνό παράδειγμα προσπάθειας προσωποποίησης του χώρου. Όσον αφορά στο κύριο υπνοδωμάτιο του ζευγαριού, μια διαφορά που εντοπίζεται σε σχέση με τις προηγούμενες περιόδους είναι ότι η χρήση των δύο μονών (πολλές φορές απομακρυσμένων) κρεβατιών για το ζευγάρι εγκαταλείπεται σταδιακά και μέχρι το τέλος της περιόδου καθιερώνεται η χρήση ενός διπλού.

153. Χτυποκάρδια στο θρανίο, 1963.

154. Ο Αριστέιδης και τα κορίτσια του, 1964.

155. Ο γόης, 1969.

156-158. Κυριακάτικο ξύπνημα, 1954.

Τις κατοικίες των μικροαστικών και χαμηλότερων κοινωνικών στρωμάτων αποτελούσαν τα παλιά αθηναϊκά σπίτια του προηγούμενου αιώνα, παλιές οικοδομές ή αυτοσχέδιες παράνομες κατασκευές. Ένα ακόμα σύνηθες καθεστώς κατοίκησης των λαϊκών στρωμάτων ήταν τα ενοικιαζόμενα δωμάτια, ως λύση στα προβλήματα στέγασης. Στις παραπάνω περιπτώσεις ο χώρος του ύπνου εξυπηρετούσε πολλά άτομα και διάφορες χρήσεις, όπως η γωνία φαγητού. Στα δωμάτια αυτά χρησιμοποιούνταν κάποιες φορές ξύλινα κρεβάτια αλλά ως επί των πλείστων μεταλλικά, καθώς ήταν πιο οικονομικά. Η επίπλωση ολοκληρωνόταν με κάποιο κομοδίνο, ξύλινη ντουλάπα ή μπαούλο, συρταριέρα που συχνά συνοδευόταν με λαβομάνο, καλόγερο και παραβάν, καθώς η ιδιωτική χρήση του υπνοδωματίου σε αυτές τις κατοικίες δεν ήταν δεδομένη. Παρότι ο χώρος ήταν περιορισμένος δεν έλλειπε η γυναικεία γωνία ομορφιάς, το σύμβολο της θηλυκότητας, που διαμορφωνόταν έστω και αυτοσχέδια με κάποιο κομμάτι καθρέφτη και ένα σκαμπό. Οι τοίχοι στις περισσότερες περιπτώσεις ήταν καλυμμένοι με ταπετσαρία, διαφορετικά χρωματίζονταν με ποικίλα χρώματα και διακοσμούσαν με μικρά κάδρα ή φωτογραφίες και αφίσες. Επιπλέον, συχνά τοποθετούνταν στους τοίχους που ακουμπούσε το κρεβάτι ένα κρεμαστό υφαντό, που αποσκοπούσε στην απομόνωση του κρύου.

163,164. Συνοικία το όνειρο, 1961.

165. Στέλλα, 1955.

166. Ποτέ την κυριακή, 1960.

159. Μπακαλόγατος, 1963.

160. Οι κυρίες της αυλής, 1966.

161. Κυριακάτικο ξύπνημα, 1954.

162,163. Η δε γυνή να φοβήται τον άνδρα, 1965.

167,168. Ο θυσαυρός του μακαρίτη, 1959.

169. Κυριακάτικο ξύπνημα, 1954.

Με την είσοδο της δεκαετίας του 1970 οι επιρροές από το Σκανδιναβικό στυλ, το Bauhaus και την αμερικάνικη κουλτούρα κάνουν έντονη την εμφάνισή τους είτε με ένα *minimal* είτε με ένα πιο *pop art* αποτέλεσμα στα έπιπλα και τη διακόσμηση στις κατοικίες των εύπορων οικογενειών. Δημοφιλή υλικά της εποχής ήταν το γυαλί, το βινύλιο, το δέρμα και το πλαστικό. Άλλοτε με λιτό σχεδιασμό και φθινοπωρινά χρώματα όπως καφέ και μπεζ, και άλλοτε με έντονα χρώματα, οργανικά σχέδια και καμπύλες γραμμές, τα πρώτα δείγματα της νέας αυτής φάσης εντοπίστηκαν σε μονοκατοικίες ή διαμερίσματα σχεδιασμένα από αρχιτέκτονες για τα μεσαία και ανώτερα κοινωνικά στρώματα. Στον σχεδιασμό επίπλωσης του δωματίου, που αντιμετωπιζόταν συνολικά, εμφανίζονται συχνότερα τα χτιστά έπιπλα και οι εντοιχισμένες ντουλάπες, οι οποίες ήδη εμφανίζονται από το 1950. Έντονη είναι και η παρουσία του ξύλου, και ιδιαίτερα του πεύκου, το οποίο χρησιμοποιείται και ως επένδυση στους τοίχους. Επιπλέον στοιχεία που προστίθενται στο υπνοδωμάτιο αυτής της περιόδου είναι η τηλεόραση και ο κλιματισμός.

170. Υπνοδμάτιο κατοικίας στη Φιλοθέη, Βαλσαμάκης Ν.

171. Υπνοδμάτιο κατοικίας στη Ψυχικό, Κουτσουδάκης Δ., Μπογάκος Β.

172. Παιδικό υπνοδμάτιο διαμερίσματος στην Αθήνα, Βαλσαμάκης Ν.

173. Υπνοδμάτιο κατοικίας στη Άνω Βούλα, Κούτσης Ι.Γ.

174. Υπνοδμάτιο διαμερίσματος στην Αθήνα, Τομπάζης Α. , Μανταφούνη Χ.

175. Υπνοδμάτιο διαμερίσματος στην Αθήνα, Μέκιος Μ.

176. Υπνοδμάτιο κατοικίας στη Ψυχικό, Κουτσογιάκης Δ. Μπιογάκος Β.

177. Παιδικό υπνοδμάτιο κατοικίας στη Φιλοθέη, Βαλασαμάκης Ν.

Συμπεράσματα

Για κάποιο μέρος του πληθυσμού των χαμηλότερων και λαϊκών κοινωνικών στρωμάτων η ιδιωτικότητα στη χρήση του υπνοδωματίου παραμένει μία απρόσιτη πολυτέλεια, με τη λειτουργία του ύπνου να μοιράζεται με διάφορες χρήσεις και μεταξύ πολλών ατόμων. Για τα υπόλοιπα κοινωνικά στρώματα όμως, από τα μικροαστικά μέχρι τα ανώτερα, παρατηρείται μία σχετική ομογενοποίηση των οικιστικών προτύπων και συνθηκών εξαιτίας της διάδοσης και επικράτησης του διαμερίσματος της μεταπολεμικής πολυκατοικίας, στην οποία όμως αποτυπώνεται μια καθ' ύψος άτυπη ταξική πυραμίδα. Ακόμα και στις εργατικές κατοικίες ο χώρος του ύπνου και η ιδιωτικότητα που απαιτεί αντιμετωπίζονται με σεβασμό και παρά τα λιγοστά τετραγωνικά επιτυγχάνεται η διαβάθμιση της ιδιωτικότητας και ο ξεχωριστός χώρος ύπνου για παιδιά και γονείς.

Αν και σε σχέση με την προηγούμενη περίοδο δεν παρατηρούνται ριζικές αλλαγές στην κάτοψη, αυτό που πλέον γίνεται ξεκάθαρο είναι η απλοποίηση των λειτουργικών ενότητων της κατοικίας και ο σαφής διαχωρισμός της σε ζώνες μέρας και νύχτας, γεγονός στο οποίο βοήθησε η χρήση κανάβου κατά το σχεδιασμό. Ο διαχωρισμός της ιδιωτικής σφαίρας της κατοικίας από τους χώρους υποδοχής γίνεται εντονότερος. Ο διάδρομος, όπως και το χολ ή προ-χολ, είναι οι μεταβατικοί χώροι που αρθρώνουν τα διάφορα τμήματα της κατοικίας μεταξύ τους, και δρουν ως διαχωριστικό φίλτρο επικοινωνίας ιδιωτικού-δημόσιου χώρου. Στις προαστικές μονοκατοικίες όπου τα τετραγωνικά προσφέρουν μεγαλύτερες δυνατότητες χειρισμού στους αρχιτέκτονες, η διαφοροποίηση ιδιωτικού-δημόσιου στις περιπτώσεις ενός ορόφου επιτυγχάνεται επιπλέον και μέσω μικρών υψομετρικών διαφορών ή μεγάλων αίθριων που διέκοπταν την οπτική επαφή των δύο ενότητων. Μία επιπλέον διαφορά σε σχέση με παλιότερες επιλύσεις είναι ότι στις διώροφες μονοκατοικίες παύει να είναι δεδομένη η τοποθέτηση των υπνοδωματίων στον επάνω όροφο, καθώς συχνά παραχωρούν τη θέση τους με την προνομιακή θέα στο σαλόνι και την τραπεζαρία. Η ποσότητα των υπνοδωματίων ανά κατοικία αυξάνεται, καθώς διαμορφώνει την αγοραστική της αξία, και τείνει να αντιστοιχεί στον αριθμό των μελών της οικογένειας που δύναται να την κατοικήσει. Παράλληλα αυξάνεται και ο αριθμός των χώρων υγιεινής, που σε πολλές περιπτώσεις ισούται με τον αριθμό των υπνοδωματίων. Προς το τέλος αυτής της περιόδου εμφανίζονται ατομικά λουτρά και «δωμάτια» ντουλάπες εντός του κύριου υπνοδωματίου, ενώ το δωμάτιο *boudoir* μειώνεται. Δείγματα “open-plan” κατόψεων εμφανίζονται και στο χώρο του ύπνου, όταν οι αρχιτέκτονες επηρεασμένοι από το μοντερνισμό προσπαθούν να αξιοποιήσουν τους μικρούς χώρους. Σε γενικές γραμμές η ζώνη νύχτας φαίνεται να ισούται σε τετραγωνικά με τη ζώνη μέρας, σε αντίθεση με προηγούμενες περιόδους, όπου περισσότερη σημασία παραχωρούνταν στους χώρους υποδοχής.

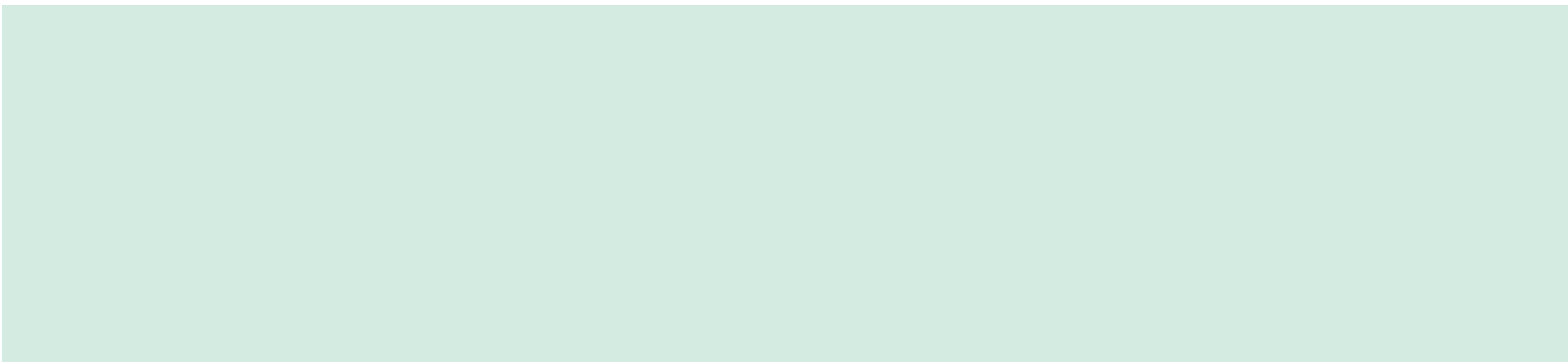
Η επίπλωση, η διακόσμηση και ο εξοπλισμός του υπνοδωματίου παίζουν σημαντικό ρόλο στην καταναλωτική ελληνική κοινωνία. Οι εύπορές και οι αστικές οικογένειες δίνουν μεγάλη σημασία πλέον στην εσωτερική διαμόρφωση του υπνοδωματίου, την οποία εμπλουτίζουν με νέες τάσεις και τεχνολογικές παροχές. Επιπλέον, οι αλλαγές στον κοινωνικό ρόλο των φύλων επέφεραν την πιο συχνή παρουσία του ενός διπλού κρεβατιού στην κρεβατοκάμαρα του ζευγαριού.

ΤΟ ΟΝΕΙΡΟ ΚΑΘΕ ΚΟΠΕΛΑΣ

ΙΑΚ. ΣΥΡΙΓΟΣ ΠΑΤΗΣΙΩΝ 38 ΤΗΛΕΦ 616-717

179. Διαφημιστικές καταχωρίσεις του περιοδικού "Αρχιτεκτονική" για είδη επίπλωσης (ΣΥΡΙΓΟΣ).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5^ο

1980 – 2019

Το υπνοδωμάτιο στις σύγχρονες κατοικίες της Αθήνας και των περιχώρων της

Εισαγωγή

Η περίοδος αυτή, που αποτελεί και το πέραςμα στον 21^ο αιώνα, χαρακτηρίζεται από τη μετάβαση στο σύγχρονο τρόπο ζωής, με νέες συνθήκες όπως είναι η καθιέρωση της γυναικείας εργασίας εκτός σπιτιού, η σταδιακή καθιέρωση του lifestyle όπως το γνωρίζουμε σήμερα καθώς και η είσοδος της περιβαλλοντικής συνείδησης, νέες τεχνολογικές εξελίξεις και νέα υλικά στην αρχιτεκτονική.

Η τάση που εμφανίστηκε ήδη από την προηγούμενη περίοδο όπου η πολυκατοικία στέγαζε διάφορα κοινωνικά – οικονομικά στρώματα, πλέον καθιερώνεται και παρατηρείται μία κοινωνική ομοιογένεια ως προς τον τύπο κατοίκησης. Έτσι το διαμέρισμα της πολυκατοικίας αποτελεί σπίτι τόσο των χαμηλών μικροαστικών οικογενειών όσο και των πολύ εύπορων. Όπως και τα προηγούμενα χρόνια έτσι και τώρα, η οικονομική κατάσταση των κατοίκων αποτυπώνεται είτε καθ' ύψος ενός κτιρίου είτε με την πλήρη διαφοροποίηση σε διαφορετικά κτίρια. Παράλληλα η ασφυκτική κατάσταση που αρχίζει να επικρατεί στο κέντρο της Αθήνας, η σταδιακή άνοδος του βιοτικού επιπέδου των μεσοστρωμάτων καθώς και η λογική του δανείου που μετατρέπεται σε ένα δημοφιλές και προσίτο σε πολύ κόσμο τραπεζικό προϊόν⁶⁸, κάνει την προαστιακή μονοκατοικία έναν δημοφιλή τύπο μόνιμης κατοίκησης.

Με το πέραςμα στον 21^ο αιώνα το ενδιαφέρον στρέφεται προς το εσωτερικό. Ιδιαίτερη προσοχή δίνεται πλέον στην διαμόρφωση και διακόσμηση του εσωτερικού χώρου, περισσότερο από την προηγούμενη περίοδο. Το υπνοδωμάτιο δεν μένει ανεπηρέαστο από αυτήν την τάση και αποτελεί δωμάτιο βαρύνουσας σημασίας στη διακόσμηση της κατοικίας. Νέες ηλεκτρονικές συσκευές και τεχνολογίες, υλικά και μέθοδοι συμπληρώνουν την σύγχρονη επίπλωση της κρεβατοκάμαρας.

5Α. Το υπνοδωμάτιο στις σύγχρονες αθηναϊκές πολυκατοικίες

Κατά το πρώτο μισό της εξεταζόμενης περιόδου η οργάνωση της κάτοψης έχει παρόμοια λογική με εκείνη της πρώτης μεταπολεμικής περιόδου. Το διαμέρισμα συνήθως οργανώνεται σε δύο ή τρεις ξεκάθαρες ζώνες: τους χώρους διημέρευσης, τα υπνοδωμάτια και κάποιες φορές ξεχωριστά τους υγρούς χώρους (κουζίνα, μπάνιο). Στις περισσότερες περιπτώσεις η πρόσβαση στα υπνοδωμάτια γίνεται μέσω διαδρόμου ή μικρού χολ που συνδέεται άμεσα με το χώρο εισόδου. Σε αυτήν την περίπτωση ο διαχωρισμός ιδιωτικής και δημόσιας ζώνης της οικίας είναι ξεκάθαρος και απουσιάζει η οπτική επαφή των χώρων υποδοχής με τα υπνοδωμάτια. Μία διαφορά που εντοπίζεται είναι η τάση να σχεδιάζονται διαμερίσματα περισσότερων τετραγωνικών μέτρων ανά άτομο, δηλαδή με περισσότερα δωμάτια, συνήθως με τρεις και τέσσερις κρεβατοκάμαρες, ενώ οι γκαρσονιέρες και τα δυάρια λιγοστεύουν.⁶⁹ Παράλληλα ο τύπος του δώροφου διαμερίσματος, το οποίο ήδη είχε αρχίσει να εμφανίζεται την προηγούμενη περίοδο, πλέον συναντάται πολύ συχνότερα.

⁶⁸ Η αστική πολυκατοικία σε εξέλιξη(;), σελ. 16

⁶⁹ ο.π., σελ. 17

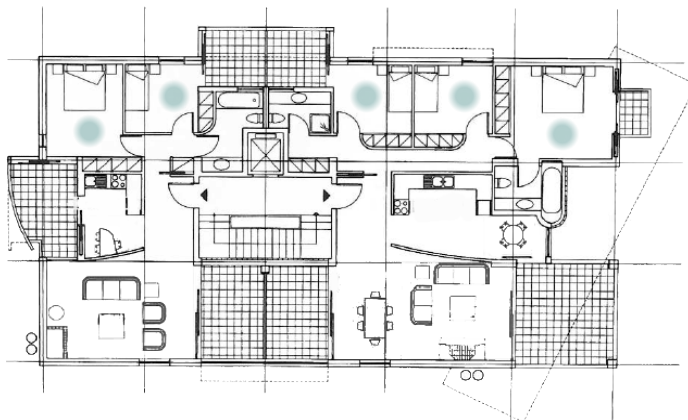
Σε αυτόν τον τύπο διαμερίσματος ο διαχωρισμός ιδιωτικής και δημόσιας σφαίρας είναι σαφής, απλός και αποτυπώνεται καθ' ύψος. Ο όροφος των υπνοδωματίων είναι ξεκάθαρος όσο αναφορά τις χρήσεις που φιλοξενεί. Διαθέτει τα υπνοδωμάτια και τα αντίστοιχα λουτρά, σπάνια κάποιο καθιστικό χώρο, ενώ οι χώροι υποδοχής και η κουζίνα τοποθετούνται σε διαφορετικό επίπεδο, στο οποίο γίνεται και η είσοδος στο διαμέρισμα.

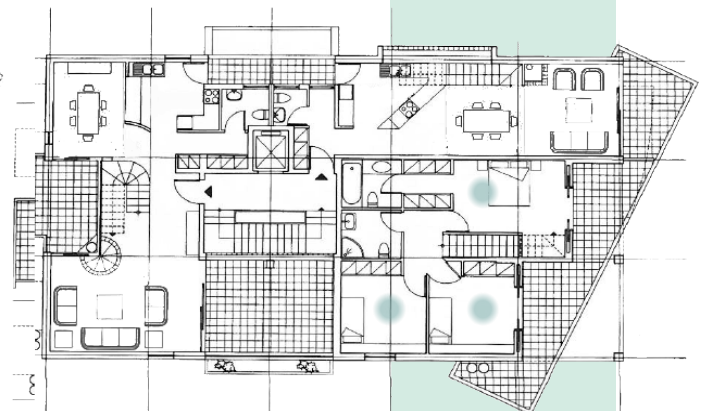
180. Κάτοψη ορόφου πολυκατοικίας στο Αττικό Άλσος, Σουβατζίδης Μ., 1985-1993.

181. Κάτοψη συγκροτήματος πολυκατοικιών στο Παλιό Ψυχικό, Βικέλας Ι., 1979-1980.

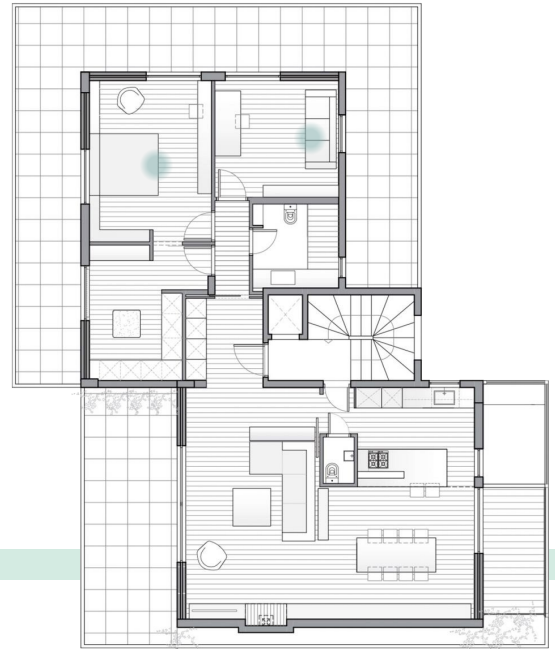

182. Κάτοψη α' και γ' ορόφου πολυκατοικίας Βούλα, Κουβέλα Α., 1991.

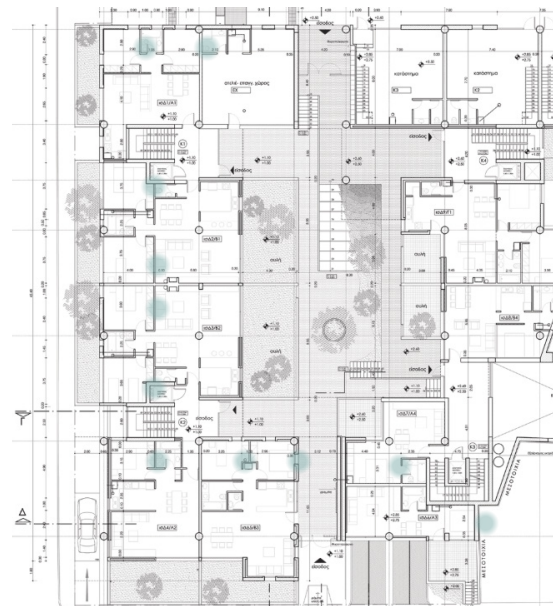

183. Κάτοψη β' ορόφου πολυκατοικίας στην Εκάλη, Βασιλείου Α. Ι., 1980.

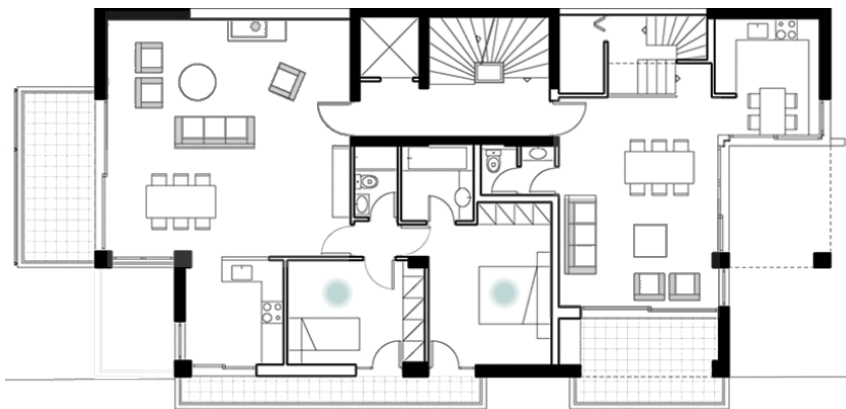

184. Κάτοψη ανακινισμένου διαμερίσματος πολυκατοικίας στην Κηφισιά, A2 architects - Σωτήρης Ανυφαντής, Σοφία Ζιώγα, 2014

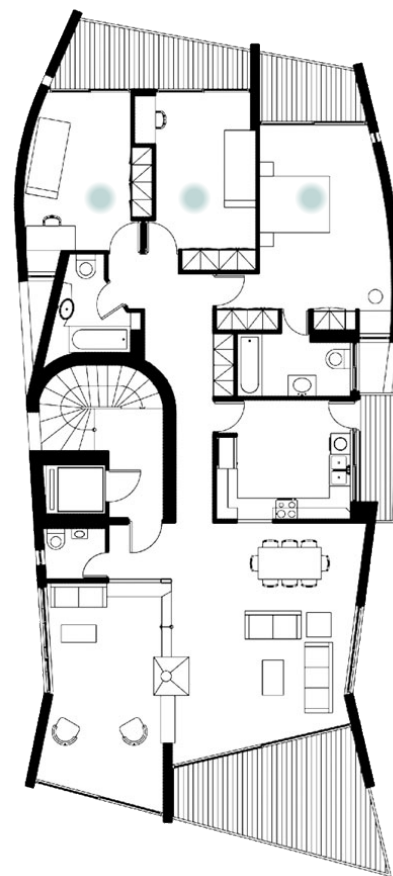
Κατά το πέρασμα στον 21^ο αιώνα συνεχίζονται να κτίζονται πολυκατοικίες με διώροφα διαμερίσματα, με τα υπνοδωμάτια και τα λουτρά να τοποθετούνται σε ξεχωριστό όροφο. Παρομοίως συμβαίνει και με εκείνα που αναπτύσσονται σε ένα επίπεδο, με τη γνωστή διάταξη κάτοψης «χώροι υποδοχής (– υγροί χώροι) – υπνοδωμάτια» όπου η ροή κίνησης και πρόσβασης προς τα υπνοδωμάτια είναι η εξής: είσοδος → διάδρομος-χολ → υπνοδωμάτια. Ορισμένες νέες συνθήκες που επικρατούν όμως διαμορφώνουν νέους «κανόνες» αναφορικά με την οργάνωση των υπνοδωματίων στην κάτοψη των αθηναϊκών διαμερισμάτων. Μία από αυτές είναι η υπερβολική αστική όχληση που δημιουργήσε την ανάγκη προστασίας του καθιστικού, του βασικού χώρου διημέρευσης, και αναζήτησης εσωτερικών θυλάκων ηρεμίας, οικειοποίησης και ασφάλειας.⁷⁰ Αυτό αποτυπώθηκε στην κάτοψη με την τοποθέτηση του σαλονιού στην εσωτερική όψη προς τον ακάλυπτο και των υπνοδωματίων στην εξωτερική όψη του δρόμου. Η κίνηση αυτή ήταν αρκετά ασυνήθιστη, μιας και ο χώρος του ύπνου είχε σταματήσει να τοποθετείται στην μπροστινή όψη από την πρώτη και δεύτερη εξεταζόμενη περίοδο, όταν ακόμα δεν είχε σχηματιστεί η τυπική οργάνωση της κάτοψης.

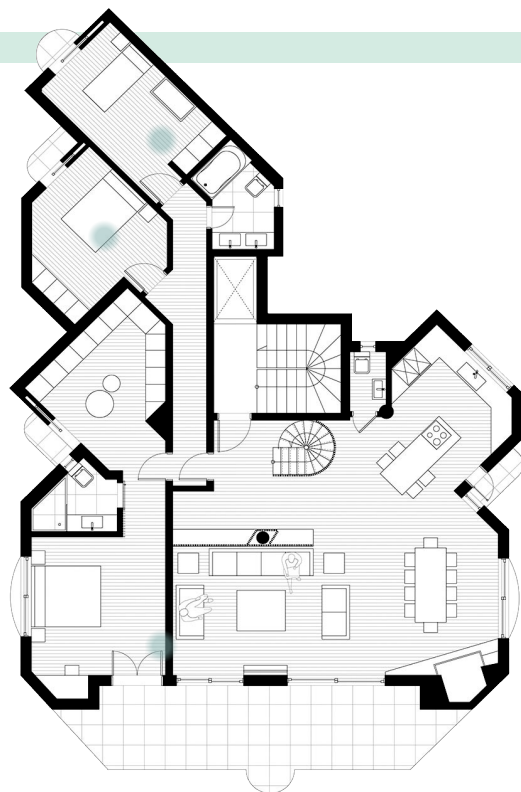
185. Μέρος κάτοψης του ισόγειου συγκροτήματος κατοικιών και καταστημάτων στο Μεταξουργείο, Γεωργία Δασκαλάκη, Γιάννης Παπαδόπουλος, 2006-2009.

186. Κάτοψη ορόφου διαμερίσματος πολυκατοικίας στην Αθήνα, Αγγελής Γ., 2013.

188. Κάτοψη ορόφου πολυκατοικίας στην Αθήνα, Κοπιώνης Ζ., 2000-2004.

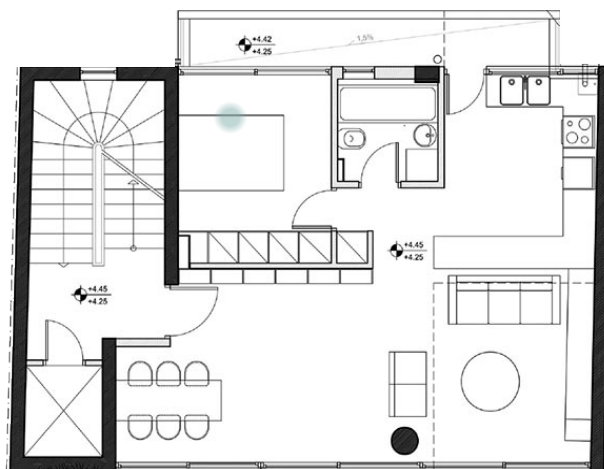

187. Κάτοψη ανακαινισμένου διαμερίσματος πολυκατοικίας στην Γλυφάδα, schema architecture & engineering, 2018.

Επιπλέον, η πτώση της οικοδομικής δραστηριότητας που ξεκινάει από το 2005 και συνέχισε για τουλάχιστον πέντε έτη⁷¹ είχε ως αποτέλεσμα τη συχνή ανακαίνιση και αναδιαμόρφωση ήδη υπαρχόντων διαμερισμάτων, παρά την κατασκευή νέων. Το γεγονός αυτό σε συνδυασμό με τις δυσμενείς οικονομικές συνθήκες μέρους του πληθυσμού, που επανέφεραν τα μικρά διαμερίσματα με τα λιγοστά υπνοδωμάτια, οδήγησε στην αναζήτηση νέων ιδεών και λύσεων. Μία από αυτές είναι η αναδιαμόρφωση της κλασικής ροής κίνησης προς τα υπνοδωμάτια που αναφέρθηκε παραπάνω. Πλέον παρατηρείται πολύ συχνά η πρόσβαση στα υπνοδωμάτια να επιτυγχάνεται διαπερνώντας μέσα από το καθιστικό. Έτσι η ροή κίνησης και πρόσβασης παίρνει την εξής μορφή: είσοδος → σαλόνι → (διάδρομος-χολ) → υπνοδωμάτια.

189,190. Κάτοψη και εσωτερική άποψη υπνοδωματίου ανακαινισμένου διαμερίσματος πολυκατοικίας στην Γλυφάδα, Kokosalaki | Architecture, 2016.

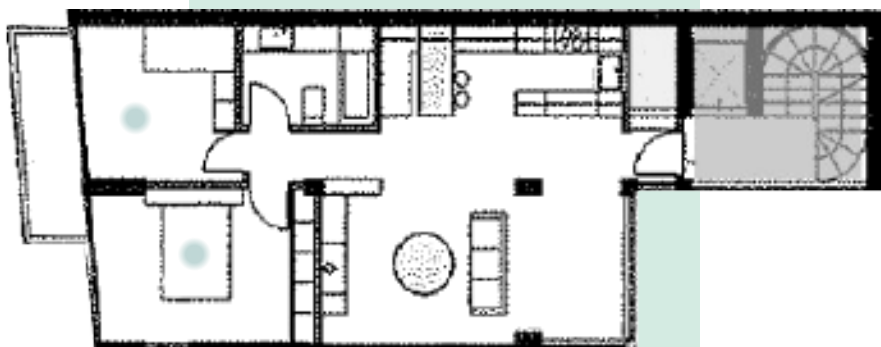

191. Κάτοψη α' ορόφου πολυκατοικίας στο Γκάζι, Τσιράκη Σ., Αρχιτεκτονικό γραφείο Αναστασίου Μπίρη - Δημητρίου Μπίρη και συνεργατών.

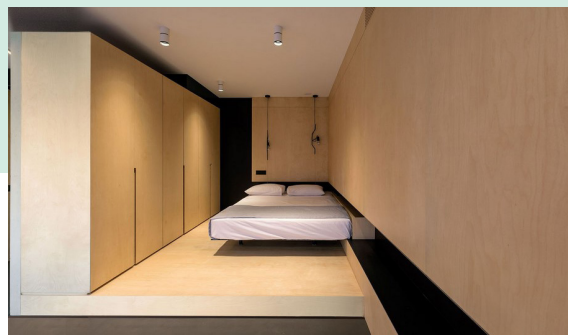
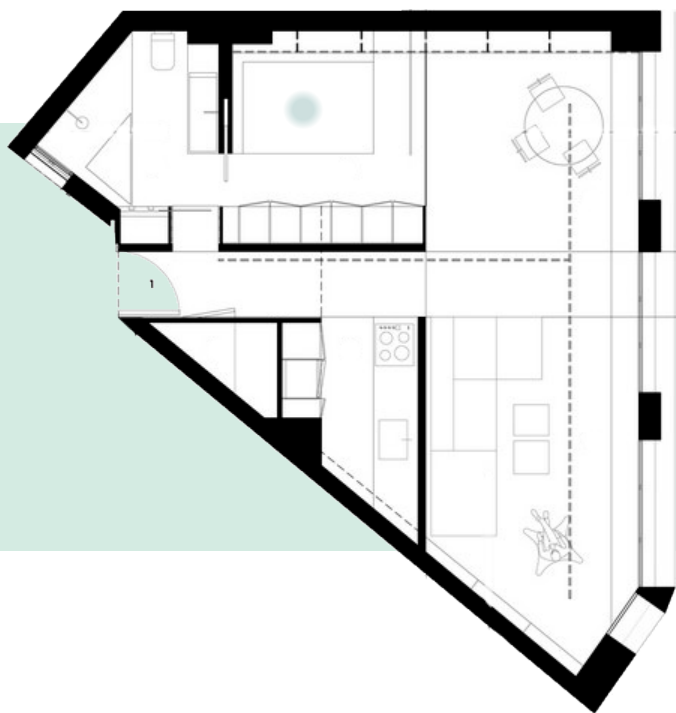

192. Κάτοψη 9ου ορόφου πολυκατοικίας στη Νέα Σμύρνη, Apostolakis Architects, 2006-2009.

193. Κάτοψη ορόφου πολυκατοικίας στα Ιλίσσια, Τσιράκη Σ., 2000-2005.

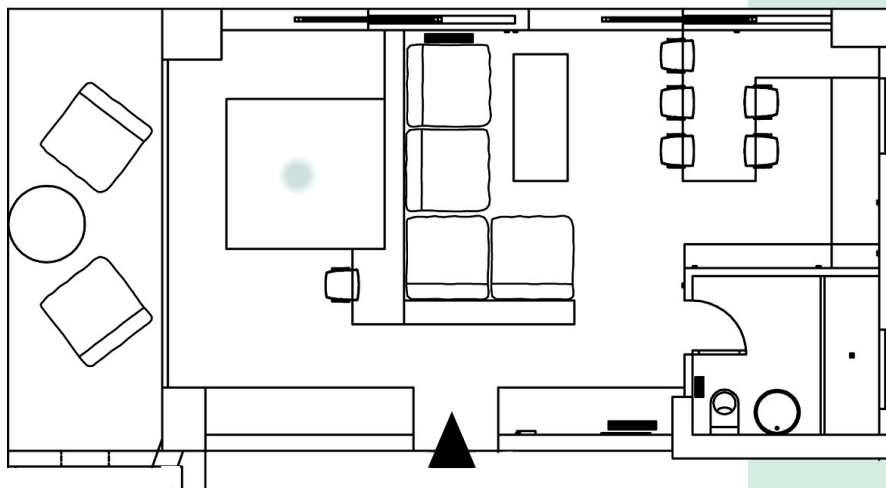
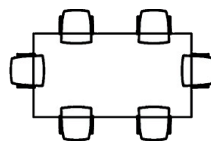
Μία επίσης συνηθισμένη για αυτήν την εποχή αντιμετώπιση της κάτοψης είναι ο “open plan” σχεδιασμός της. Σε όλες τις περιπτώσεις της «ανοιχτής» κάτοψης επιχειρείται με ποικίλους τρόπους ο οπτικός έστω διαχωρισμός του χώρου του ύπνου από το υπόλοιπο διαμέρισμα. Ένας από αυτούς είναι η τοποθέτηση ενός επίπλου, συνήθως κάποιας βιβλιοθήκης, που χρησιμοποιείται ως οπτικό φίλτρο μεταξύ του «υπνοδωματίου» και του καθιστικού, όπως συνέβη στην ανακαίνιση ενός ισόγειου διαμερίσματος δύο δωματίων στου Παπάγου το 2015. Το κρεβάτι απέκτησε πλάτη με τη μορφή μιας βιβλιοθήκης, της οποίας τα ράφια από τη μια πλευρά λειτουργούσαν ως κομοδίνα και από την άλλη ως τυπικά ράφια βιβλιοθήκης. Το όριο στο πίσω μέρος του κρεβατιού απέκρυβε σε ένα βαθμό το χώρο του ύπνου, απελευθέρωνε όμως τις οπτικές φυγές μέσα στο διαμέρισμα, από ένα ύψος και πάνω.⁷² Σε άλλες περιπτώσεις παρατηρείται ένας μεγαλύτερος πειραματισμός από τους αρχιτέκτονες, όπως στην ανακαίνιση ενός διαμερίσματος μιας πολυκατοικίας του 1938 στο Κολωνάκι που έγινε το 2009. Εδώ ένας γυάλινος κύβος συνδυαστικά με μία ηλεκτρική σκουρόχρωμη κουρτίνα διαπραγματεύονται την έννοια του προσωπικού χώρου.⁷³ Ακόμα ένα ενδιαφέρον παράδειγμα αποτελεί η ανακαίνιση ενός διαμερίσματος στο κέντρο της Αθήνας. Αν και όλες οι λειτουργίες της οικίας συνυπάρχουν στο χώρο, μία αποθηκευτική ζώνη που ακολουθεί και υπογραμμίζει την πορεία εισόδου, διαχωρίζει νοητά και οπτικά το χώρο του ύπνου και το λουτρό από την υπόλοιπη κατοικία.

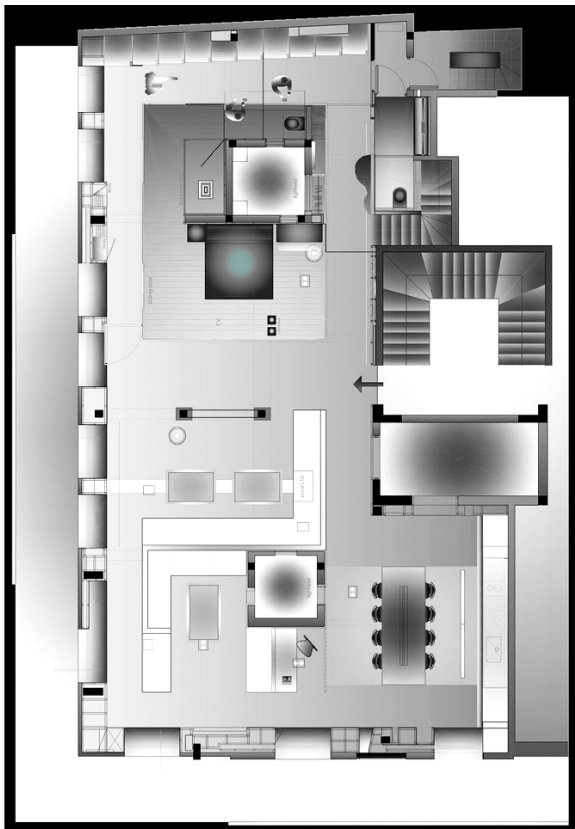
194-196. Κάτοψη και εσωτερικές απόψεις ανακαινισμένου διαμερίσματος πολυκατοικίας στην Αθήνα, Ζαπανιώτης Φ., 2016-2017.

⁷² Κιούρτη Μυρτώ, Ανακαίνιση ισόγειου διαμερίσματος στου Παπάγου, www.ktirio.gr

⁷³ Σοτοβίκης Διονύσης - Workshop, Ανάπλαση διαμερίσματος στο Κολωνάκι, www.ktirio.gr

197-199. Εσωτερικές απόψεις και κάτοψη ανακαινισμένου ισόγειου διαμερίσματος πολυκατοικίας στου Παπάγου, Κιούρτη Μ., 2015.

200-203. Κάτοψη και εσωτερικές απόψεις ανακαινισμένου διαμερίσματος στο Κολωνάκι, Σοτοβίκης Δ., Μαριολοπούλου Κ., 2008-2009.

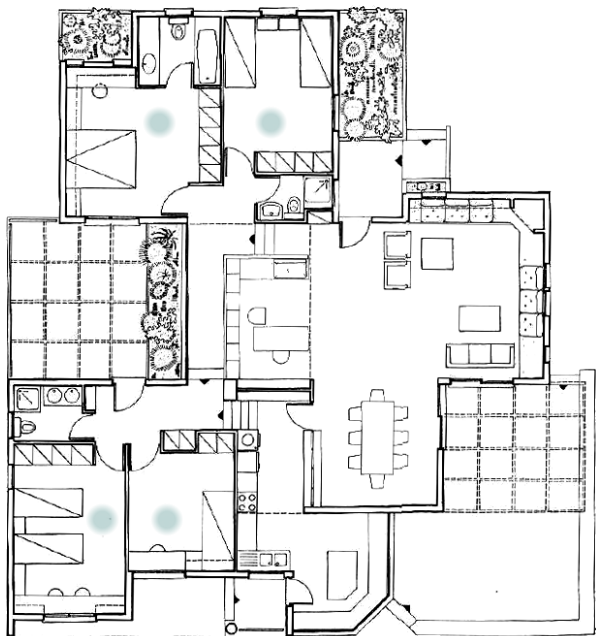

Όσον αφορά στα λουτρά, συνήθως τοποθετούνται τουλάχιστον ένα λουτρό και ένα w/c ξένων, το ένα που αντιστοιχεί στο κύριο υπνοδωμάτιο και το άλλο τοποθετημένο σε κοντινό με την είσοδο σημείο και προσβάσιμο οπτικά και πρακτικά από αυτήν. Στις περιπτώσεις περισσότερων υπνοδωματίων υπάρχει συνήθως ένα λουτρό για ατομική χρήση από το κύριο υπνοδωμάτιο με πρόσβαση μόνο μέσω αυτού και ένα ακόμα ανά δύο υπνοδωμάτια. Με το πέρασμα του χρόνου, μέσα στην εξεταζόμενη περίοδο, παρατηρείται αυξανόμενη η τάση του ατομικού λουτρού του κύριου υπνοδωματίου ενώ το w/c των ξένων φαίνεται να λείπει από πολλές σύγχρονες κατοικίες.

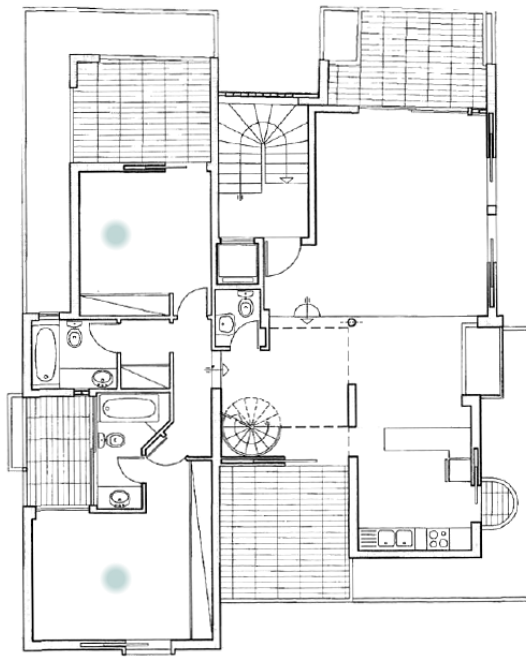
5B. Το υπνοδωμάτιο στις σύγχρονες μονοκατοικίες της Αθήνας και των περιχώρων της

Οι μονοκατοικίες αυτής της περιόδου βρίσκονται κυρίως στα αναπτυσσόμενα περίχωρα της Αθήνας λόγω κορεσμού του κέντρου της, αλλά κατασκευάζονται και κάποιες αστικές μονοκατοικίες σε πιο κεντρικές περιοχές. Ανήκουν σε εύπορες οικογένειες και σε αντίθεση με προηγούμενες περιόδους αποτελούν πλέον συχνά μόνιμη κατοικία αυτών, μέσω προβολής της οικονομικής τους άνεσης και ισοδυναμούν με αναβάθμιση του βιοτικού επιπέδου.

Τα αυξημένα τετραγωνικά μέτρα των μονοκατοικιών είχαν σαν αποτέλεσμα μεγαλύτερα και ανετότερα υπνοδωμάτια καθώς και τη δυνατότητα τοποθέτησης περισσότερων λουτρών. Οι μονώροφες μονοκατοικίες ελαττώνονται σε σχέση με την προηγούμενη περίοδο, αυξάνονται κατά πολύ η διώροφες και παράλληλα εμφανίζονται αρκετές τριώροφες. Στην περίπτωση των μονώροφων, για το διαχωρισμό των υπνοδωματίων και των υγρών χώρων υγιεινής από τους χώρους υποδοχής και τη κουζίνα χρησιμοποιούνται συχνά οι μικρές υψομετρικές διαφοροποιήσεις μεταξύ τους, όπως συνέβαινε και την προηγούμενη περίοδο. Η χωροθέτηση των υπνοδωματίων στην κάτοψη γίνεται σε μία διακριτή από την υπόλοιπη οικία ζώνη και τοποθετούνται κατά δύο με τρία σκαλοπάτια ανώτερα των υπόλοιπων χώρων, δημιουργώντας ένα νοητό διαχωρισμό και αυξάνοντας την ιδιωτικότητα τους.

204. Κάτοψη ισόγειου μονοκατοικία στην Αγία Παρασκευή, Γαλάνη-Παπαλά Ε., 1985.

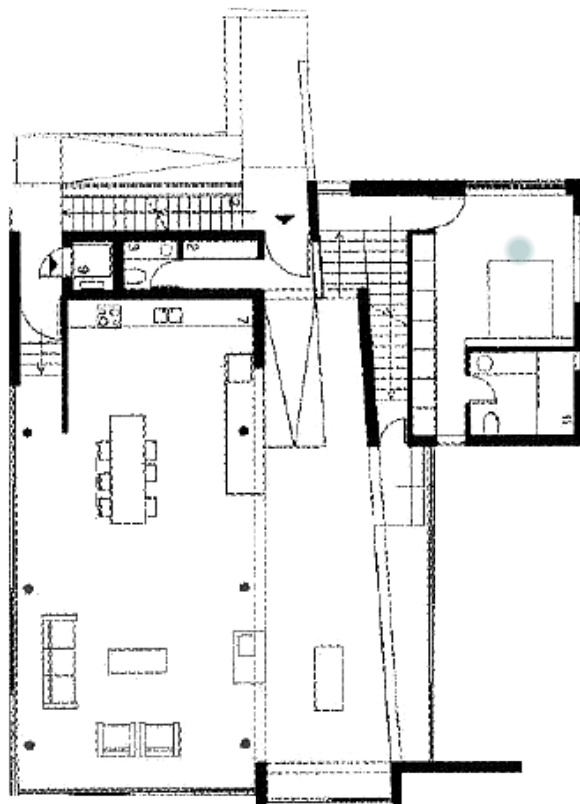

205. Κάτοψη κατοικίας στην Λυκόβρυση, Μπασκόζος Β., 1990.

Όσον αφορά στις διώροφες κατοικίες, οι κρεβατοκάμαρες τοποθετούνται, όπως συνήθως, στον επάνω όροφο μαζί με τα λουτρά τους. Μία τάση που εμφανίζεται συχνότερα είναι η οπτική επικοινωνία των διαδρόμων ή του πρόχειρου καθιστικού του ορόφου που φιλοξενεί τον ύπνο, με τους χώρους υποδοχής του πρώτου επιπέδου. Αυτό επιτυγχάνεται με κάποιο εσωτερικό μπαλκόνι που κοιτάει στο επίσημο καθιστικό και έχει ως αποτέλεσμα την μερική επικοινωνία της ιδιωτικής ζώνης της κατοικίας με το ψιλοτάβανο πλέον καθιστικό.

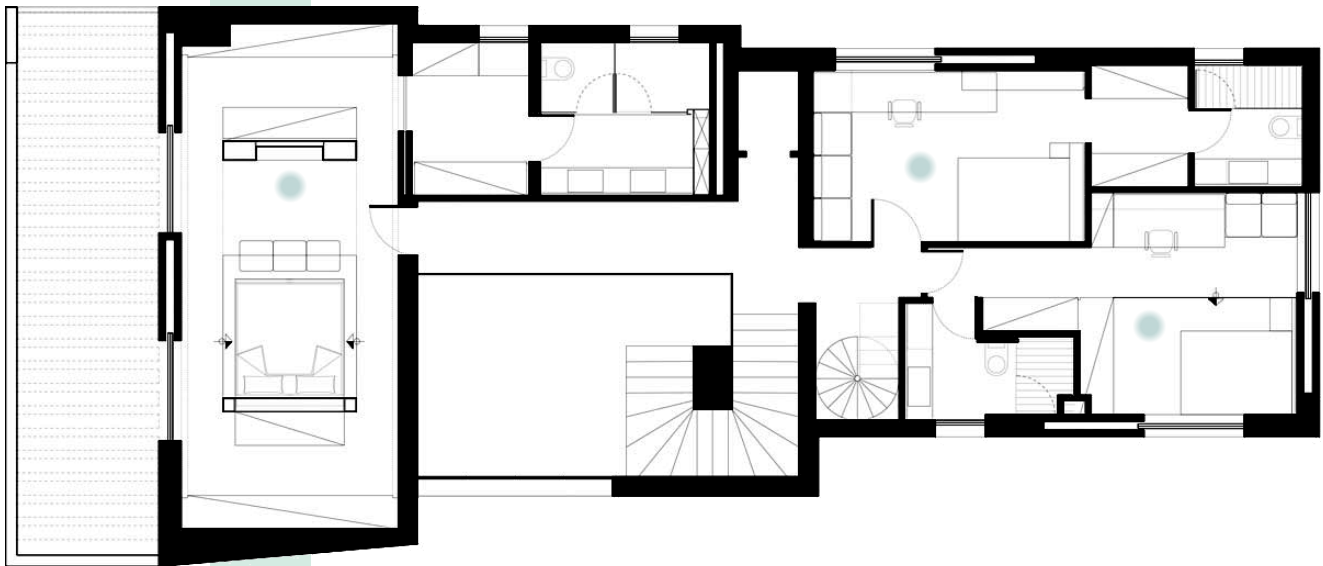
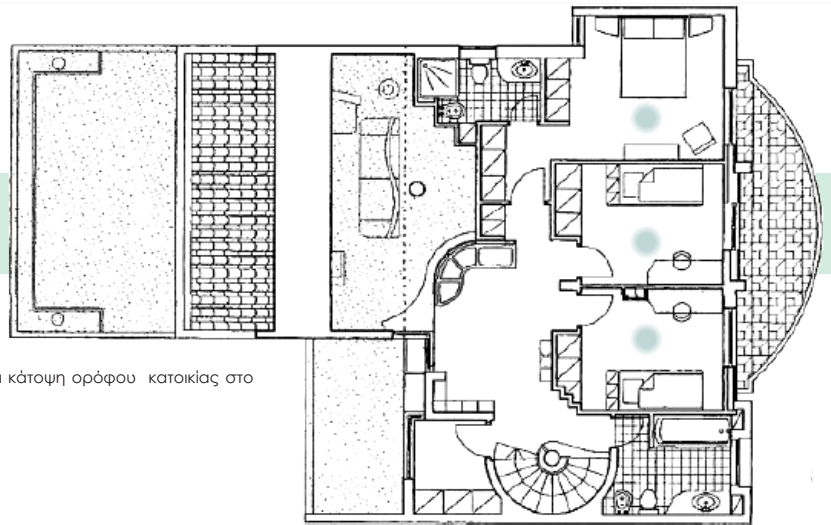
206. Κάτοψη 2ου ορόφου κατοικίας στους Παπάγου, Μάρδα Ν., Μπαλντά Δ., 2010-2013.

207. Κάτοψη ισογείου κατοικίας στον Άλιμο, Εξάρχου Γ., 2001.

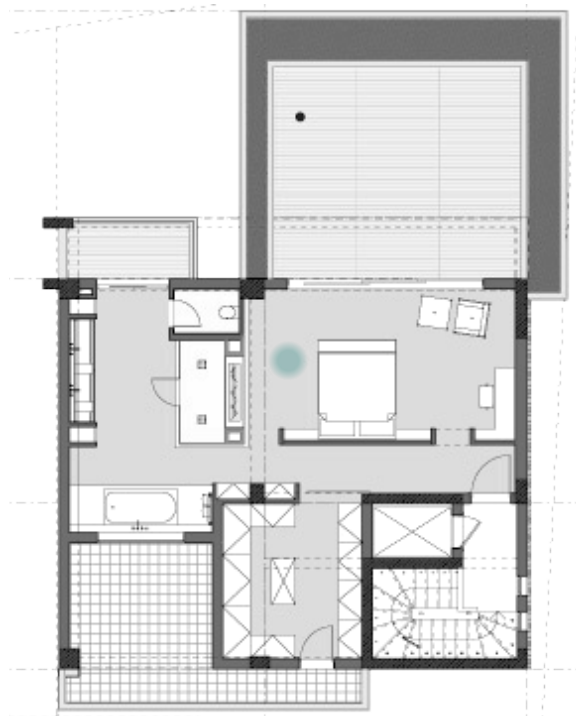
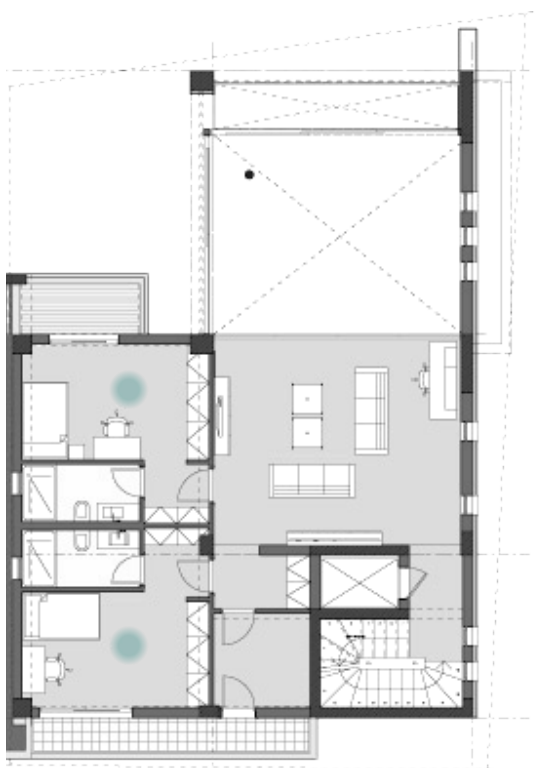

208. Εσωτερική άποψη καθιστικού από τον όροφο και κάτωψη ορόφου κατοικίας στο Ψυχικό, Μπομπότης Θ., 1991.

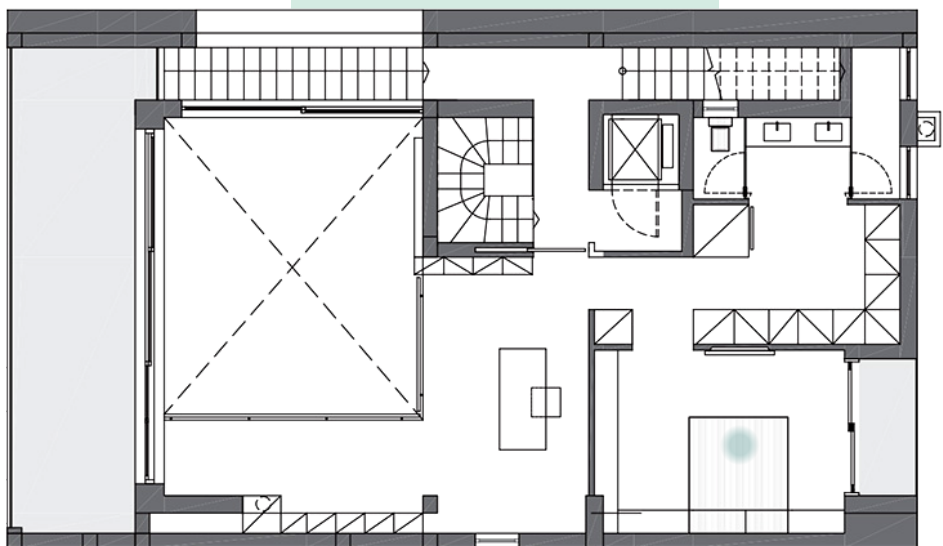

209. Κάτωψη ορόφου κατοικίας στο Παλαιό Ψυχικό, Katerina Karagianni Architects, 2017.

Σε μονοκατοικίες που σχεδιάστηκαν μετά τις αρχές του 2000 και έπειτα προστίθεται συχνά ένα επιπλέον επίπεδο στο οποίο τοποθετείται αποκλειστικά το κύριο υπνοδωμάτιο με το λουτρό του και σε κάποιες περιπτώσεις κάποιοι χώροι μελέτης ή καθιστικού. Με τον τρόπο αυτό αναδεικνύεται η σημασία του υπνοδωματίου του ζευγαριού μέσω της ενίσχυσης της ιδιωτικότητας του χώρου. Ένας ξεχωριστός όροφος, ο οποίος τις περισσότερες φορές βρίσκεται στο τελευταίο επίπεδο ώστε να μην χρησιμοποιείται ως πέρασμα από και προς άλλα επίπεδα και χρήσεις, αφιερωμένος αποκλειστικά για το υπνοδωμάτιο του ζευγαριού.

210.211. Κάτοψη α' και β' ορόφου κατοικίας στην Κηφισιά, Κουκουράκης Ν. Π., 2009-2011.

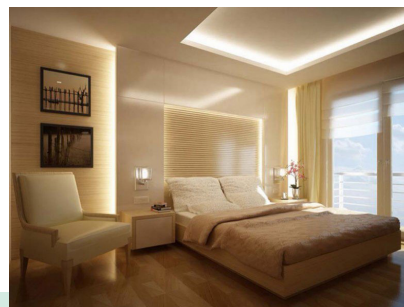
212,213. Κάτοψη α' και β' ορόφου κατοικίας στο Χαλάνδρι, Χαδιώς & Συνεργάτες, 2009-2010.

5γ. Η εσωτερική διαμόρφωση ο εξοπλισμός του υπνοδωματίου στις αστικές και προαστιακές αθηναϊκές κατοικίες

Πλησιάζοντας στη σημερινή εποχή παρατηρείται η στροφή του ενδιαφέροντος προς το εσωτερικό της οικίας, τόσο των χώρων υποδοχής, που προουπήρχε, όσο και των ιδιωτικών. Μεγάλη έμφαση δίνεται πλέον στη διαμόρφωση και τη διακόσμηση του υπνοδωματίου, για την οποία αξιοποιούνται νέα υλικά και τεχνολογίες. Υλικά όπως το γυαλί, το πλαστικό, το plexiglass και άλλα καθώς και πλήθος ταπετσαριών και τολμηρά χρώματα εισάγονται στο χώρο του ύπνου. Ως υλικό δαπέδου στα υπνοδωμάτια των περισσότερων κατοικιών χρησιμοποιείται όπως και σε προηγούμενες περιόδους το ξύλο. Επιπλέον, η τεχνολογία του φωτισμού αποκτά σημαντικό ρόλο για το υπνοδωμάτιο, καθώς ο τεχνητός φωτισμός προσαρμοσμένος στις ανάγκες του χώρου έρχεται να διαμορφώσει την απαραίτητη ατμόσφαιρα. Διαφορετικές και ρυθμιζόμενες εντάσεις, ποικίλες θερμοκρασίες χρώματος και «κρυφοί» φωτισμοί που τοποθετούνται γύρω από το κρεβάτι ή άλλα έπιπλα δημιουργούν ιδιαίτερους χώρους, κατάλληλους για ξεκούραση, χαλάρωση και αποφόρτιση. Παράλληλα, αυξάνεται ο χρόνος διαμονής στο υπνοδωμάτιο, καθώς εμπλουτίζεται με νέες ηλεκτρονικές συσκευές, όπως το ραδιόφωνο, η τηλεόραση, ο υπολογιστής και τα ηλεκτρονικά παιχνίδια που ενισχύουν τον ατομικό και απομονωτικό χαρακτήρα της χρήσης του.

214,215. Άποψη κύριου και παιδικού υπνοδωματίου Αθναϊκού διαμερίσματος της δεκαετίας του 1980.

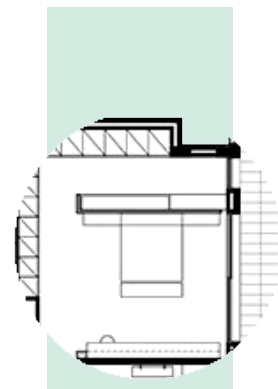

216. Εικόνα από άρθρο για ιδέες διακόσμησης υπνοδωματίων.

217. Υπνοδωμάτιο κατοικίας στο Π. Ψυχικό.

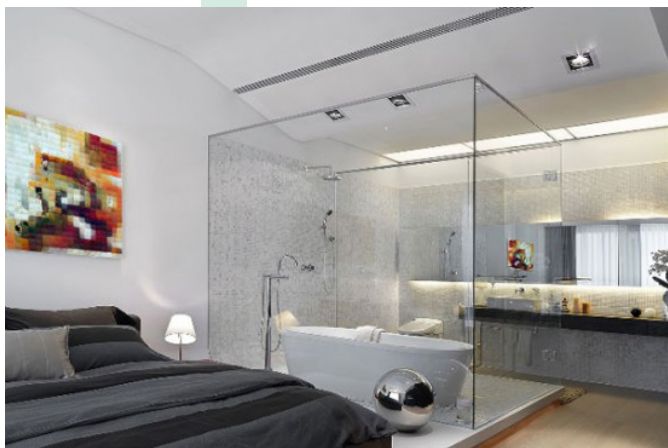
Δύο αξιοσημείωτες αλλαγές που εντοπίζονται εντός του υπνοδωματίου κατά την τελευταία περίοδο είναι η αντιμετώπιση της έννοιας του αποθηκευτικού χώρου και των υγρών χώρων υγιεινής αυτού. Ο αποθηκευτικός χώρος εμφανίζεται ενισχυμένος, τόσο στην κατοικία γενικότερα όσο και στο υπνοδωμάτιο συγκεκριμένα, που εκτός από τις ντουλάπες, που είναι πολύ συχνά εντοιχισμένες, προστίθεται και κάτω από το κρεβάτι, σε έπιπλα ειδικά σχεδιασμένα. Η ντουλάπα ήδη από το τέλος της περασμένης περιόδου έχει αρχίσει να παίρνει την μορφή δωματίου – χώρου, παρά επίπλου. Το δωμάτιο ντουλάπα ή αλλιώς γκαρνταρόμπα ή βεστιάριο, είναι ένας αποθηκευτικός χώρος με ποικίλα έπιπλα αποθήκευσης ρούχων και αξεσουάρ (ράφια, κρεμάστρες, συρτάρια κλπ), πολλές φορές εξοπλισμένο με κάποιο σκαμπό και προσεχτικά τοποθετημένο φωτισμό επιδιώκοντας άνεση και χρηστικότητα. Πρόκειται συνήθως για ένα μικρό ή και μεγάλο χώρο, «εντός» της κρεβατοκάμαρας και προσβάσιμο μόνο μέσω αυτής, που άλλοτε είναι εντελώς κλειστός και άλλοτε διαχωρίζεται ελαφρώς με τον κατάλληλο σχεδιασμό, δημιουργώντας ένα νοητό όριο. Πολλές φορές αποτελεί τον ενδιάμεσο και μεταβατικό χώρο μεταξύ κρεβατοκάμαρας και ατομικού λουτρού. Όσον αφορά στο λουτρό, όπως έχει αναφερθεί παραπάνω, τα υπνοδωμάτια σε πολλές περιπτώσεις έχουν αποκτήσει ατομικό λουτρό. Το ενδιαφέρον όμως είναι η διαφορετική αντίληψη για αυτόν το χώρο, καθώς μέρη αυτού έχουν αρχίσει να εισχωρούν στο εσωτερικό της κρεβατοκάμαρας. Πιο συγκεκριμένα, η μπανιέρα ή ντουζιέρα ή ο/οι νιπτήρες τοποθετούνται μέσα στο χώρο του υπνοδωματίου. Κάποιες φορές έχουν πλήρη οπτική επαφή ενώ κάποιες άλλες διαχωρίζονται μερικώς με κάποιο μικρό τοίχιο ή με κάποιο διαφανές ή ημιδιαφανές υλικό ή ακόμα και με κάποιο ύφασμα, ενώ η λεκάνη της τουαλέτας παραμένει πλήρως απομονωμένη σε ξεχωριστό χώρο. Τα δύο παραπάνω στοιχεία που αποτελούν συνήθως δείγμα οικονομικής άνεσης και συναντώνται κυρίως σε ακριβές κατοικίες, εκφράζουν τη σύγχρονη καταναλωτική κοινωνία και τη σημασία που δίνεται στα θέματα υγιεινής στη σύγχρονη εποχή.

218,219. Κάτοψη και άποψη του κύριου υπνοδωματίου κατοικίας στο Διόνυσο.

220. Εικόνα από άρθρο για ιδέες διαμόρφωσης υπνοδωματίου και αποθηκευτικού χώρου.

221. Εικόνα από άρθρο για ιδέες διαμόρφωσης υπνοδωματίου και λουτρών.

222. Άποψη κύριου υπνοδωματίου προαστιακής κατοικίας.

223. Άποψη και κάτοψη υπνοδωματίου κατοικίας στην Πολιτεία.

224. Άποψη υπνοδωματίου διαμερίσματος στην Αθήνα.

225. Άποψη υπνοδωματίου κατοικίας.

226. Άποψη υπνοδωματίου σε άρθρο για ιδέες ανακαίνισης μπάνιου.

Η βιομηχανία του επίπλου συνεχώς εξελίσσεται παίρνοντας μία όλο ένα και πιο τυποποιημένη μορφή, τόσο αισθητικά όσο και πρακτικά. Σε συνδυασμό με την ενημέρωση και τη διαφήμιση, που χρησιμοποιούν όλα τα σύγχρονα μέσα, το έπιπλο μετατρέπεται σε ένα προσιτό οικονομικά και πρακτικά αντικείμενο, που προσδίδει μία αίσθηση πολυτέλειας ακόμα και στα φτωχικά νοικοκυριά. Η επίπλωση του υπνοδωματίου, ακολουθώντας κλασικά ή σύγχρονα σχέδια, πάντα εμπλουτισμένη με νέα υλικά και μεθόδους, αποτελείται από το κρεβάτι, που πλέον έχει καθιερωθεί ένα διπλό για το ζευγάρι και σε πολλές περιπτώσεις εμφανίζεται σε υπέρδιπλο μέγεθος, τα κομοδίνα και την ντουλάπα, όταν δεν υπάρχει ξεχωριστό δωμάτιο για αυτή τη χρήση, ενώ σπανιότερα συναντάται γραφείο ή καθιστικός χώρος. Συχνά, μεγαλύτερη έμφαση δίνεται στα υλικά, τη διακόσμηση και τον εξοπλισμό. Η τηλεόραση, ο κλιματισμός και η θέρμανση είναι μερικές από τις συνηθισμένες ανέσεις του χώρου, ενώ σε ακριβότερες κρεβατοκάμαρες τοποθετούνται ακόμα και ηλεκτρονικά συστήματα σκιασμού ή τζάκι. Μικροαντικείμενα, ιδιαίτερα επιδαπέδια ή επιτραπέζια φωτιστικά, ομάδες μικρών κορνιζών ή πίνακες, πολύχρωμες με ποικίλα σχέδια ταπετσαρίες, ολόσωμοι κρεμαστοί ή επιδαπέδιοι καθρέφτες, φυτά και λουλούδια εσωτερικού χώρου συμπληρώνουν τον εσωτερικό χώρο του υπνοδωματίου. Η γυναικεία γωνία ομορφιάς, αν και συνεχίζει να υφίσταται ως ιδέα, αρχίζει να αλλάζει μορφή. Σταδιακά απλοποιείται ή καταργείται η επιπλοσύνθεση της τουαλέτας και αντικαθίσταται με ένα μικρό έπιπλο – τραπέζι και κάποιο κρεμαστό καθρέφτη ή ακόμα και ένα μικρότερο ατομικό που τοποθετείται πάνω στο έπιπλο. Με τις αλλαγές που επιφέρει ο σύγχρονος τρόπος ζωής με τη γυναίκα να εργάζεται εκτός της οικίας και τους γρήγορους ρυθμούς της καθημερινότητας, ο γυναικείος καλλωπισμός μεταφέρεται πολλές φορές στο λουτρό, το οποίο όντας ευρύχωρο και πολλές φορές ατομικό αποτελεί φιλόξενο μέρος για αυτή τη χρήση.

MALM

Είναι απλή. Έχει λιτές γραμμές. Είναι σύγχρονη. Μέσα στα χρόνια η σειρά MALM έχει γίνει κάτι σαν θρύλος, συνδυάζοντας υπέροχα τον λιτό σχεδιασμό και τη λειτουργικότητα. Το μινιμαλιστικό στιλ της ταιριάζει σε κάθε χώρο. Διαθέτει χώρους αποθήκευσης για καλύτερη οργάνωση.

- 01 MALM κρεβάτι με 4 αποθηκευτικά κουτιά, 309€ 0-168cm, το στρώμα και το λευκό αξίδι πωλούνται χωριστά. Όψη λευκή/βελανδός, Π1176xM209, Υ100cm. Διάσταση στρώματος 160x200cm, 969.226.73
- 02 MALM συρταριέρα με 6 συρτάρι 159€ Όψη λευκή/βελανδός, Π160xΒ48, Υ78cm, 402.786.09
- 03 MALM συρταριέρα με 6 συρτάρι 109€
- 04 MALM συρταριέρα με 4 συρτάρι 89,99€ Π160xΒ48, Υ100cm, 902.145.53
- 05 MALM τουαλέτα 129€ Επιφάνεια από γυαλί ασφαλείας, Π120xΒ41, Υ78cm, 102.036.10

→ Η ασφαλεία έχει κυρίαρχο ρόλο στον τρόπο που σχεδιάζουμε τα έπιπλά μας. Για αυτό το λόγο οι συσκευασίες μας περιλαμβάνουν εξαρτήματα στερέωσης.

227. Απόκομα από τον ηλεκτρονικό κατάλογο IKEA 2019.

228. Άποψη υπνοδωματίου διαμερίσματος στη Γλυφάδα.

229. Άποψη υπνοδωματίου κατοικίας στο Παγκράτι.

02 BRINNES
τουαλέτο
79,99€

04 LANGSEID
καθρέφτης
24,99€

230. Απόκομα από τον ηλεκτρονικό κατάλογο ΙΚΕΑ 2019.

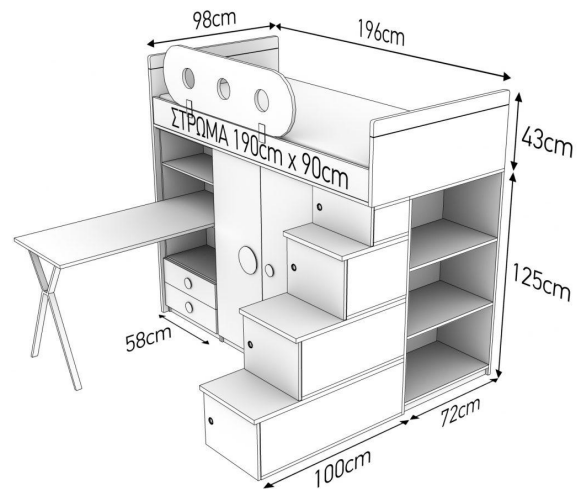
11 MALM
τουαλέτο
129€

09 LEDS30 επίτοιχο
φωτιστικό LED
45€/τεμ.

10

231. Απόκομα από τον ηλεκτρονικό κατάλογο ΙΚΕΑ 2019.

Το παιδικό υπνοδωμάτιο συνεχίζει παρομοίως με την προηγούμενη περίοδο να περιλαμβάνει κρεβάτι, κομοδίνο, ντουλάπα, γραφείο, βιβλιοθήκη και χώρο αποθήκευσης των παιχνιδιών. Η διαφορά που εντοπίζονται είναι η συχνή χρήση του κρεβατιού κουκέτα, που χρησιμεύει στις πολλές περιπτώσεις όπου τα παιδιά μοιράζονται κοινό δωμάτιο, ο αυξημένος αποθηκευτικός χώρος παιχνιδιών και η συχνή χρήση επιπλοσυνθέσεων που συνδυάζουν γραφείο και κρεβάτι ή κρεβάτια. Τέλος, γίνεται διακριτή μια πιο δημιουργική και ευφάνταστη διάθεση στη διακόσμηση του χώρου του παιδικού δωματίου και το σχεδιασμό των επίπλων. Ζωηρά χρώματα, κρεβάτια που μιμούνται διαστημόπλοια, αυτοκίνητα, σπίτια, δέντροφωλιές κ.α. διαμορφώνουν το σύγχρονο παιδικό υπνοδωμάτιο.

232. Σχέδιο διαστασιολόγησης επιπλοσύνθεσης που συνδυάζει κρεβάτι και γραφείο από την εταιρία Κόκκινο Furniture.

233. Πρόταση για παιδικό υπνοδωμάτιο από την εταιρία Lago.

234. Εικόνα από άρθρο με ιδέες διαμόρφωσης παιδικού υπνοδωματίου.

235. Εικόνα από άρθρο με ιδέες διαμόρφωσης εφηβικού υπνοδωματίου.

236. Εικόνα παιδικού κρεβατιού με αποθηκευτικό χώρο.

237. Πρόταση για παιδικό υπνοδωμάτιο από την εταιρία Laro.

Συμπεράσματα

Στην αρχή της εξεταζόμενης περιόδου, η αύξηση των υπνοδωματίων που παρατηρείται ανά κατοικία υπογραμμίζει την σημασία που δίνεται στο χώρο του ύπνου, αφού τα αυξημένα τετραγωνικά δεν παραχωρούνται μόνο στους χώρους υποδοχής αλλά και στις κρεβατοκάμαρες. Η οργάνωση της κάτοψης παραμένει σε παρόμοια λογική με εκείνη της προηγούμενης περιόδου, δηλαδή χώροι υποδοχής – υγροί χώροι – υπνοδωμάτια, με τα υπνοδωμάτια να διαχωρίζονται από τη δημόσια σφαίρα της οικίας μέσω μεταβατικού χολ και διαδρόμου που εξυπηρετούν την άμεση και ξεχωριστή πρόσβαση από την είσοδο σε αυτά. Οι οικονομικές δυσκολίες και η μείωση της οικοδομικής δραστηριότητας όμως, που επικρατούν από τις αρχές του 2000, επιφέρουν τη μείωση του αριθμού των δωματίων ανά διαμέρισμα και αυξάνουν τις αναδιαμορφώσεις υπαρχόντων διαμερισμάτων. Ο μειωμένος και πολλές φορές ιδιότροπος χώρος που προέκυπτε από τα μικρά ή αναδιαμορφωμένα διαμερίσματα επηρέασε την ιδιωτικότητα του χώρου του ύπνου. Οι «ανοιχτές» κατόψεις επέβαλαν πειραματισμούς και νέες λύσεις στον μερικό διαχωρισμό αυτού του χώρου από την υπόλοιπη κάτοψη. Επιπλέον, η ροή κίνησης και πρόσβασης διαταράσσεται παίρνοντας πολλές φορές την εξής μορφή: είσοδος → σαλόνι → (διάδρομος-χολ) → υπνοδωμάτια, γεγονός που υποβαθμίζει το διαχωρισμό ιδιωτικής και δημόσιας σφαίρας της κατοικίας. Τέλος, ο μειωμένος αριθμός υπνοδωματίων που προκύπτει, έχει ως αποτέλεσμα περισσότερα παιδιά ανεξαρτήτως φύλου να μοιράζονται έναν κοινό χώρο ύπνου, το οποίο αντανakλάται και στην επίπλωση αφού συνηθίζονται επιπλοσυνθέσεις με κρεβάτια κουκέτες και συνδυασμό άλλων επίπλων που υπόσχονται εξοικονόμηση χώρου.

Παρότι το μεγαλύτερο κοινωνικό εύρος της πόλης κατοικεί σε διαμερίσματα, ταξικές διαφοροποιήσεις εντοπίζονται ακόμα, αφού τα πιο ακριβά διαμερίσματα διαφέρουν από τα οικονομικότερα ως προς τον αριθμό των υπνοδωματίων, των λουτρών γενικών και ατομικών ανά υπνοδωμάτιο καθώς και στην ύπαρξη ή μη δωματίου ντουλάπας. Παράλληλα, τα διώροφα διαμερίσματα, που προσέφεραν αυξημένη ιδιωτικότητα στα υπνοδωμάτια χάρη στο διαχωρισμό τους από τους χώρους υποδοχής καθ ύψος, απευθύνονται σε πιο πλούσιες οικογένειες.

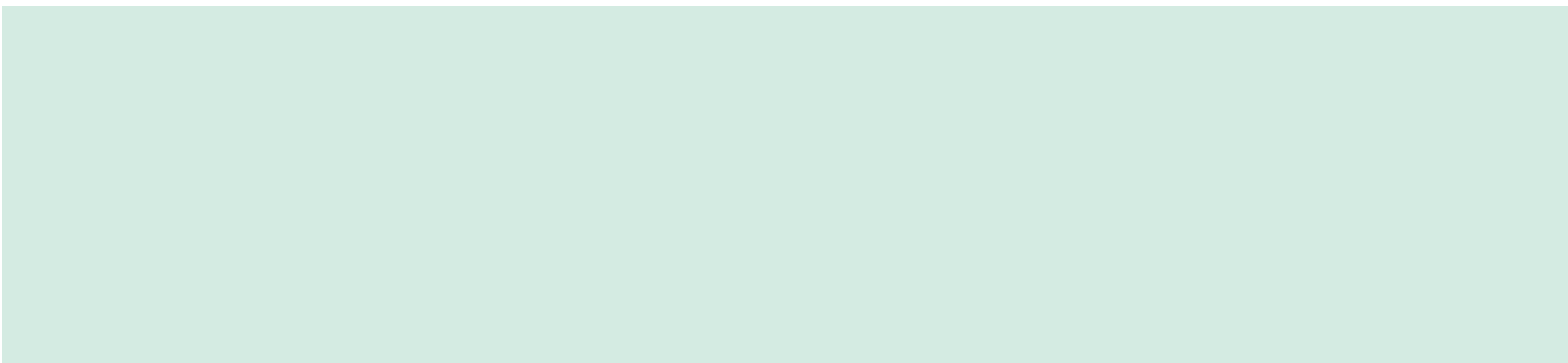
Συγκριτικά με τα διαμερίσματα της εποχής, οι μονοκατοικίες των αθηναϊκών περιχώρων που ανήκουν σε εύπορες οικογένειες και πλέον αποτελούν μόνιμη κατοικία, παρουσιάζουν περισσότερα, πιο ευρύχωρα και με ατομικά λουτρά τις περισσότερες φορές υπνοδωμάτια. Η οργάνωση της κάτοψης αναφορικά με αυτά δεν εμφανίζει σημαντικές αλλαγές σε σχέση με την προηγούμενη περίοδο, εκτός από τη μείωση της εμφάνισης του εσωτερικού αίθριου και την εμφάνιση τρίτου ορόφου. Η παρουσία της τριώροφης μονοκατοικίας που παραχωρεί τον ξεχωριστό όροφο στο κύριο υπνοδωμάτιο δηλώνει τη σημασία που δίνεται στην ιδιωτικότητα της κρεβατοκάμαρας, όταν το επιτρέπει η άνεση του χώρου.

Οι τεχνολογικές εξελίξεις σε υλικά, τεχνικές και ηλεκτρονικές συσκευές και η σημασία που δίνεται στη διακόσμηση και την επίπλωση επιφέρει μεγαλύτερη άνεση και ενδιαφέροντα αποτελέσματα στο εσωτερικό του υπνοδωματίου. Η ανάγκη για αυξημένο αποθηκευτικό χώρο εκφράζει τον υπερκαταναλωτισμό που διέπει τη σύγχρονη κοινωνία και ως αποτέλεσμα έχει τη δημιουργία μεγαλύτερων εντοιχισμένων ντουλαπών καθώς και τη καθιέρωση του δωματίου ντουλάπα. Οι

γρήγοροι ρυθμοί της νέας καθημερινότητας, η σύγχρονη αντίληψη περί «ευ-ζην» που συνδυάζει ύπνο και υγιεινή καθώς και το αυξημένο ενδιαφέρον στη διακόσμηση και διαμόρφωση του εσωτερικού χώρου του υπνοδωματίου έχει ως αποτέλεσμα την εισχώρηση μέρους του λουτρού στο υπνοδωμάτιο. Οι νιπτήρες, η μπανιέρα ή η ντουζιέρα που ενσωματώνονται στην σύγχρονη κρεβατοκάμαρα αποτελούν προνόμιο των ακριβών κατοικιών. Αποτέλεσμα των παραπάνω είναι και η σταδιακή κατάργηση της επιπλοσύνθεσης της τουαλέτας, η οποία προοριζόταν αποκλειστικά για γυναικεία χρήση. Πλέον μεταφέρεται είτε στο ανανεωμένο λουτρό είτε σχηματίζεται από επιμέρους μικρότερα έπιπλα. Η προσεγμένη διακόσμηση, οι τεχνολογικές ανέσεις και οι νέες «χρήσεις» που προστίθενται στο χώρο του ύπνου, όπως το λουτρό και οι νέες ηλεκτρονικές συσκευές, μετατρέπουν το υπνοδωμάτιο ανεξαρτήτως ηλικίας, σε ένα πιο αυτονομημένο και ελκυστικό χώρο όπου οι κάτοικοι περνούν περισσότερο χρόνο σε αυτό.

238. Άποψη από το εσωτερικό μονόχωρου διαμερίσματος στην Αθήνα.

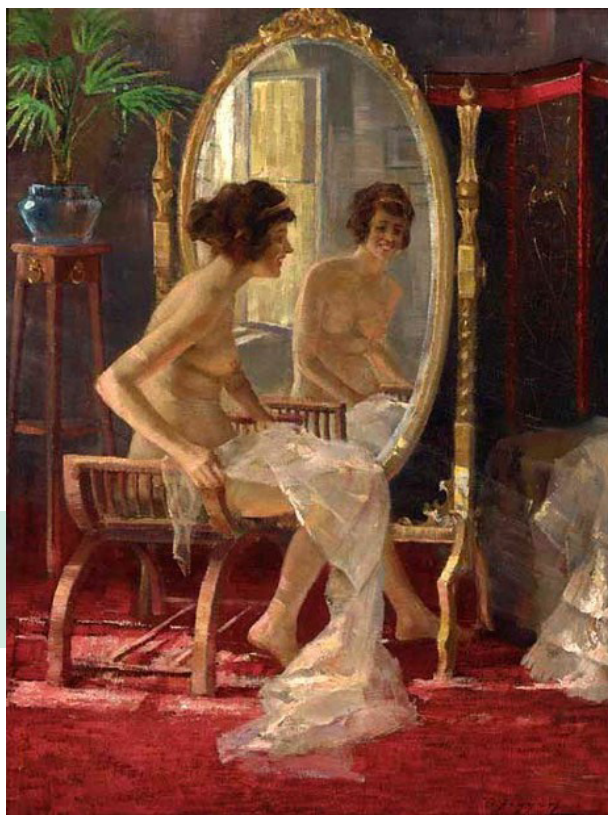

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Μέσα από τη μελέτη των διάφορων τύπων κατοικιών της Αθήνας και των περιχώρων της κατά την σύγχρονη ελληνική ιστορία, παρατηρούνται οι αλλαγές που αφορούν το υπνοδωμάτιο, οι οποίες συνδέονται και επηρεάζονται άμεσα από τις κοινωνικές και οικονομικές συνθήκες που επικρατούν.

Μία από τις βασικότερες εξελίξεις είναι η αυτονόμηση του χώρου του ύπνου. Κατά την πρώτη εξεταζόμενη περίοδο τα αγροτικά λαϊκά κοινωνικά στρώματα δεν διέθεταν ανεξάρτητο χώρο για τον ύπνο, ο οποίος φιλοξενούνταν σε μονόχωρες πολυλειτουργικές κατοικίες, στις οποίες συνήθως συστεγάζονταν και τα ζωντανά της οικογένειας. Ο ύπνος αν και βασικό στοιχείο στην καθημερινότητα των ανθρώπων, φαίνεται να παίρνει δευτερεύουσα θέση. Η άγνοια των συνθηκών υγιεινής, καθώς και ο αγροτικός χαρακτήρας διαβίωσης και η οικονομική δυσχέρεια επέβαλαν πρωτίστως τη φύλαξη και προστασία όσων εξασφάλιζαν την καθημερινή τους επιβίωση. Αντιθέτως, από τα πρώτα κιόλας χρόνια της ίδρυσης του ελληνικού κράτους τα ανώτερα κοινωνικά στρώματα όχι απλά διαθέτουν ξεχωριστά δωμάτια ύπνου, αλλά εμφανίζουν πλούσιο εξοπλισμό, διακόσμηση και πληθώρα επίπλων. Οι επιρροές των ευρωπαϊκών προτύπων και η οικονομική άνεση αντικατοπτρίζονται στα αυξημένα τετραγωνικά. Αποτέλεσμα ήταν οι αρχοντικές αυτές κρεβατοκάμαρες να φιλοξενούν επιπλέον λειτουργίες, όπως η γωνία του καθιστικού και του καλλωπισμού καθώς και της μελέτης και του παιχνιδιού για τα νεαρά μέλη. Με το πέρασμα των χρόνων και φτάνοντας στην σημερινή εποχή, το ξεχωριστό δωμάτιο ύπνου κατοχυρώνεται ως ανεξάρτητος χώρος για σχεδόν όλες τις κοινωνικές ομάδες, έστω με το στοιχειώδη εξοπλισμό. Επιπλέον, οι παραπάνω λειτουργίες εγκαθίσταται σταδιακά και στα υπνοδωμάτια των μεσαίων και χαμηλότερων κοινωνικών στρωμάτων. Η γωνία ομορφιάς άλλοτε τοποθετείται στο υπνοδωμάτιο ως έπιπλο και άλλοτε ως συμπληρωματικό δωμάτιο, με ξεχωριστή εσωτερική πόρτα επικοινωνίας. Ο χώρος του παιχνιδιού και της μελέτης εντοπίζονται μέσα από την επίπλωση του υπνοδωματίου, η οποία ανάλογα με τις εκάστοτε χωρικές συνθήκες παίρνει διάφορες μορφές, μοιρασμένη σε πολλά κομμάτια ή ενιαία σε εργονομικές επιπλοσυνθέσεις. Μία επιπλέον λειτουργία που φιλοξενείται στα μεσοαστικά και πολυτελή υπνοδωμάτια, της τελευταίας υποπεριόδου, είναι ένα μέρος του χώρου υγιεινής. Ο νιπτήρας και η μπανιέρα ή ντουζιέρα που εισχωρούν στο υπνοδωμάτιο με διάφορες σχεδιαστικές λύσεις, αποτελούν δείγμα οικονομικής ευμάρειας.

Οι ταξικές διαφοροποιήσεις που επικρατούν στην αθηναϊκή κοινωνία καθ' όλη την εξεταζόμενη περίοδο αποτυπώνονται άμεσα στο υπνοδωμάτιο. Πιο έντονα εμφανίζονται στην πρώτη περίοδο, όπου όπως αναφέρθηκε ο χώρος του ύπνου δεν υφίσταται καν για τα χαμηλά στρώματα. Μία ακόμα έκφραση αυτού του φαινομένου είναι, όπως αναφέρθηκε παραπάνω, οι λειτουργίες που φιλοξενεί το υπνοδωμάτιο, οι οποίες αυξάνονται από τα χαμηλότερα προς τα ανώτερα κοινωνικά στρώματα, καθώς και το πλήθος επίπλων και η επένδυση στη διακόσμηση του. Επιπλέον, το μέγεθος και ο αριθμός των υπνοδωματίων, η δυνατότητα ατομικού υπνοδωματίου ανά μέλος της κάθε οικογένειας, ο αριθμός των ατομικών λουτρών ανά δωμάτιο, καθώς επίσης και ο αποθηκευτικός χώρος, ο τεχνολογικός εξοπλισμός και η ποιότητα των πρώτων υλών που χρησιμοποιούνται για τη διαμόρφωση του υπνοδωματίου είναι παράγοντες που καθορίζονται από το κοινωνικό και οικονομικό στάτους των κατοίκων.

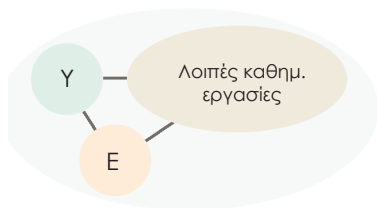
239. A Young Beauty By The Mirror, Argiros Umbertos

Κατά τη διάρκεια όλης της εξεταζόμενης περιόδου σημειώνονται σημαντικές εξελίξεις στην χωροθέτηση του υπνοδωματίου στις κατόψεις των διάφορων τύπων κατοικίας. Αν και η θέση της παραμένει στις δευτερεύουσες ή πίσω όψεις της κατοικίας κατά κύριο λόγο, η επικοινωνία της με τους επιμέρους χώρους εναλλάσσεται. Κατά την πρώτη περίοδο δεν υφίσταται οργάνωση της κάτοψης, παρά μόνο στις πολυτελείς μονοκατοικίες. Στις αστικές μονοκατοικίες και διπλοκατοικίες της δεύτερης περιόδου παρατηρείται μία τάση για ομαδοποίηση των υπνοδωματίων, που τοποθετούνται με τα λουτρά και ενίοτε με την κουζίνα στο πίσω μέρος της κατοικίας. Η τρίτη εξεταζόμενη περίοδος αποτελεί ένα σημαντικό στάδιο για την εξέλιξη της κάτοψης της αστικής κατοικίας, καθώς γίνονται οι πρώτες προσπάθειες για την ορθολογική οργάνωσή της. Επηρεασμένη από το κίνημα του μοντερνισμού και τις αρχιτεκτονικές αναζητήσεις της εποχής ακολουθεί μία εξελικτική πορεία και περνά από διαφορά μεταβατικά στάδια με σκοπό το διαχωρισμό της κατοικίας σε λειτουργικές ζώνες χρήσεων. Η εντατικοποίηση της ανοικοδόμησης κατά την μεταπολεμική περίοδο οδήγησε στην καθιέρωση μιας τυποποιημένης κάτοψης προς όφελος των εργολάβων, η οποία όμως δεν εμφάνιζε επαρκή ποιότητα αρχιτεκτονικού σχεδιασμού. Αντιθέτως, οι αρχιτέκτονες της ίδιας εποχής, αν και ακολουθούν μια παρεμφερή τυποποίηση, σχεδιάζουν κατοικίες βάση κανάβου, καθιερώνουν την οργάνωση της κάτοψης σε δύο ή τρεις λειτουργικές ζώνες και εξασφαλίζουν περισσότερη ιδιωτικότητα στο υπνοδωμάτιο. Με παρόμοια λογική διαρθρώνονταν και οι μονώροφες μονοκατοικίες, με τη διαφορά ότι τα αυξημένα τετραγωνικά και η οικονομική άνεση των ιδιοκτητών δίνουν τη δυνατότητα στους αρχιτέκτονες να πειραματιστούν χρησιμοποιώντας νέα σχεδιαστικά εργαλεία για το διαχωρισμό δημόσιας και ιδιωτικής σφαίρας. Κατά το πέραςμα στον 21ο αιώνα παρατηρείται η μείωση του αριθμού των δωματίων ανά διαμέρισμα. Ο σύγχρονος τρόπος ζωής που οδηγεί πολλούς ανθρώπους στη μοναχική κατοίκηση, η οικονομική κρίση και η ύφεση της ανοικοδόμησης είναι παράγοντες που οδήγησαν στη κατασκευή μικρότερων διαμερισμάτων και στις αναδιαμορφώσεις υπαρχόντων. Χαρακτηριστική είναι η συχνή ύπαρξη του μονόχωρου διαμερίσματος, που επηρεάζει σημαντικά την ιδιωτικότητα του υπνοδωματίου. Συνολικά, καθ' όλη την εξεταζόμενη περίοδο η σχέση του υπνοδωματίου με τους υπόλοιπους χώρους της οικίας εναλλάσσεται. Η πιο συχνή ομαδοποίηση χώρων που παρατηρείται είναι εκείνη του υπνοδωματίου με τους χώρους υγιεινής καθώς επίσης και με την κουζίνα, η οποία άλλοτε ομαδοποιείται πλήρως με το υπνοδωμάτιο, άλλοτε το διαχωρίζει με τη δημοσία ζώνη της οικίας και άλλοτε τοποθετείται πλήρως απομακρυσμένη από αυτό.

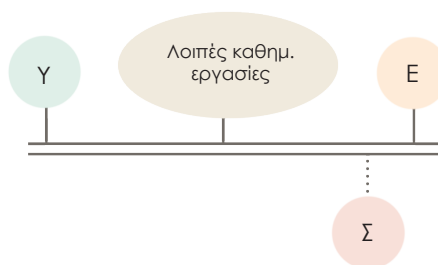
Τα παρακάτω διαγράμματα αποσκοπούν στο να αποτυπώσουν την χωρική οργάνωση των βασικών τμημάτων της κατοικίας και τις μεταξύ τους συνδέσεις, προβάλλοντας με συμπυκνωμένο τρόπο τις κατόψεις των διάφορων ειδών κατοίκησης που επικράτησαν ανά τις εξεταζόμενες περιόδους, και που παρουσίασαν κάποια εξέλιξη ως προς την εσωτερική διάταξη των χώρων.

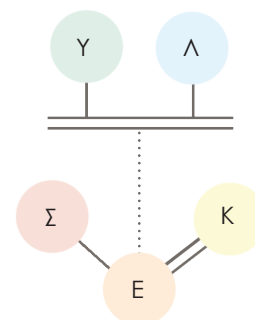
1^η Περίοδος 1835-1880

Κατοικία αγροτικών λαϊκών κοιν. στρώματων

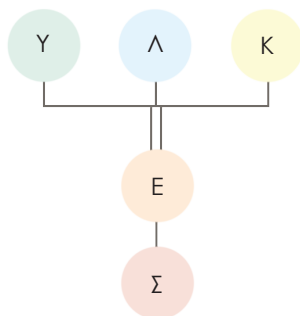

Κατοικία αστικών λαϊκών κοιν. στρώματων

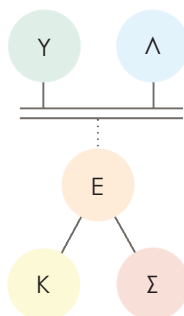

Κατοικία υψηλών κοιν. στρώματων

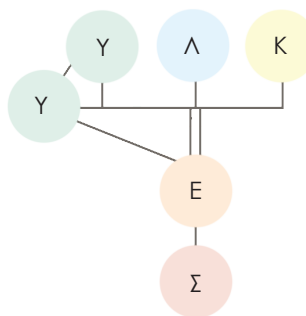
2^η Περίοδος 1880-1910

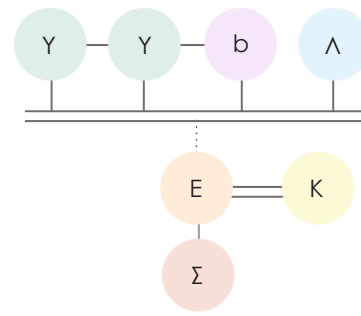
Διαμέρισμα αστικής διπλοκατοικίας

Αστική διώροφη μονοκατοικία

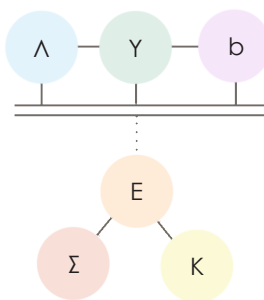

Διαμέρισμα αστικής πολυκατοικίας

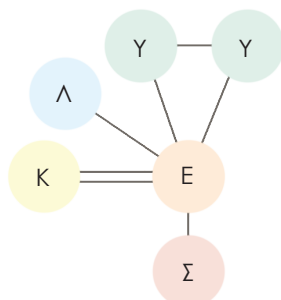

Κατοικία υψηλών κοιν. στρώματων

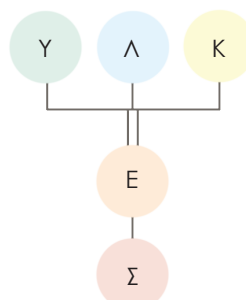
3^η Περίοδος 1910-1940

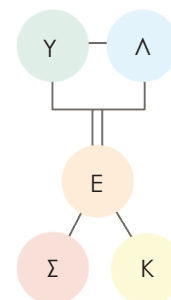
Διαμέρισμα αστικής μονοκατοικίας (μεσαία και ανώτερα κοιν. στρώματα)

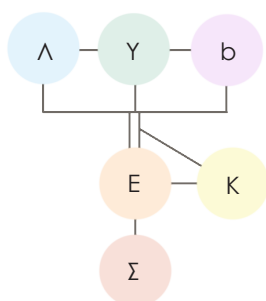
Διαμέρισμα αστικής πολ/κίας διαμέρισμα (1^η φάση, μεσαία και ανώτερα κοιν. στρώματα)

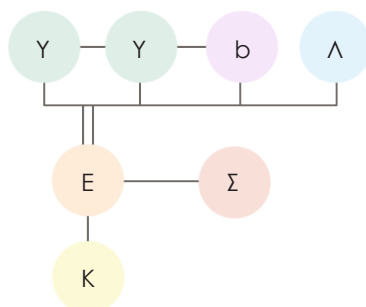
Διαμέρισμα αστικής πολ/κίας διαμέρισμα (2^η φάση, μεσαία και ανώτερα κοιν. στρώματα)

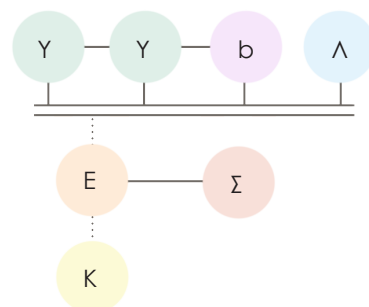
Διαμέρισμα αστικής πολ/κίας διαμέρισμα (3^η φάση, μεσαία κοιν. στρώματα)

Διαμερίσμα αστικής πολ/κίας
(3η φάση, ανώτερα κοιν.
στρώματα)

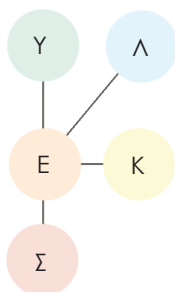

Αστικό Μέγαρο
σε πολυκατοικίες
(ανώτερα κοιν.
στρώματα)

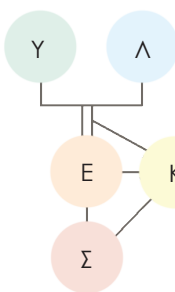

Μονοκατοικίες υψηλών κοιν.
στρωμάτων

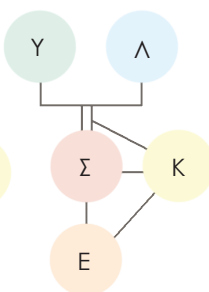
4η Περίοδος 1940-1980

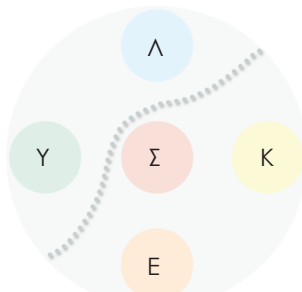
Διαμερίσμα
σχεδιασμένο από
εργολάβους

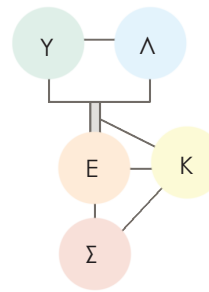
Διαμερίσμα
σχεδιασμένο από
αρχιτέκτονες

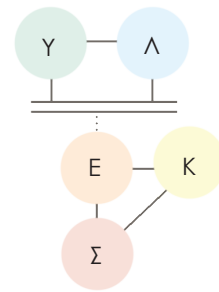
Διαμερίσμα
σχεδιασμένο μετά το
1970

Διαμερίσμα
σχεδιασμένο μετά το
1970 - open plan

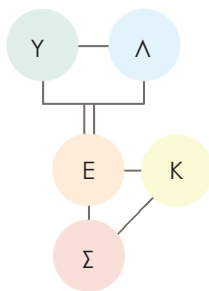

Μονοκατοικία

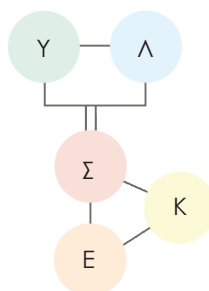

Διώροφη
μονοκατοικία

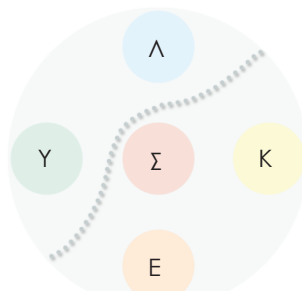
5η Περίοδος 1980-2019

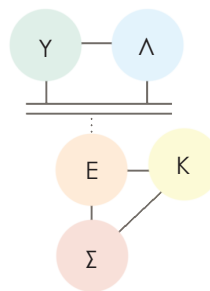
Διαμερίσμα

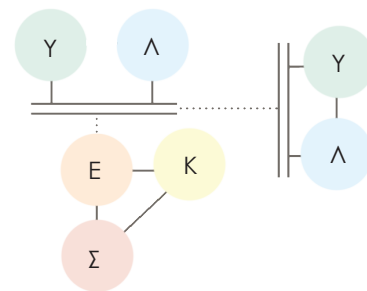
Διαμερίσμα
σχεδιασμένο μετά το
2000

Διαμερίσμα
σχεδιασμένο μετά το
2000 - open plan

Διώροφη
διαμερίσμα

Τριώροφη μονοκατοικία

Ένα πολύ σημαντικό κομμάτι του υπνοδωματίου είναι η διακόσμηση και η επίπλωση του. Όπως αναφέρθηκε παραπάνω τα στοιχεία αυτά επηρεάστηκαν από τις ταξικές διαφοροποιήσεις των κατοίκων. Διαπιστώθηκε επιπλέον πως ενώ αρχικά αποτελούσαν προνόμια των πλουσίων, με το πέρασμα του χρόνου γίνονται πιο προσιτά σε όλα τα κοινωνικά στρώματα, σταδιακά από τα ανώτερα προς τα κατώτερα. Η εκβιομηχάνιση και η καθιέρωση των ready-made επίπλων καθώς και η ανάπτυξη του καταναλωτισμού της σύγχρονης εποχής, υπό το πρίσμα της παγκοσμιοποίησης και της ανάπτυξης του καπιταλισμού, κατέστησαν το έπιπλο ένα προσιτό οικονομικά και πρακτικά αντικείμενο, που προσδίδει μία αίσθηση πολυτέλειας ακόμα και στα φτωχικά νοικοκυριά.

240. Γυμνό ξαπλωμένο σε κόκκινη κουβέρτα, Γιάννης Τσαρούχης, 1948

Μια ακόμα αξιοσημείωτη παρατήρηση που προκύπτει αφορά τις διαφορές που εντοπίζονται σε υπνοδωμάτια μονοκατοικιών και πολυκατοικιών ίδιων χρονικών περιόδων. Οι βασικότερες από αυτές είναι ο καθ' ύψος διαχωρισμός των πολυώροφων μονοκατοικιών που εντείνουν την ιδιωτικότητα των υπνοδωματίων και τα αυξημένα τετραγωνικά που έχουν ως αποτέλεσμα ευρύχωρα υπνοδωμάτια, αυξημένα σε αριθμό, περισσότερα ατομικά και μη λουτρά και δυνατότητα μιας πιο δημιουργικής αντιμετώπισης του αρχιτεκτονικού σχεδιασμού της κατοικίας. Κατά την τέταρτη και πέμπτη περίοδο η διαφορά μεταξύ μονοκατοικιών και διαμερισμάτων είναι εντονότερη, εξαιτίας της αυξημένης αστικοποίησης που καθιέρωσε τα μικρότερα διαμερίσματα.

Η μεγάλη συγκέντρωση πληθυσμού στο κέντρο της Αθήνας, που σημειώνεται κατά την έντονη μεταπολεμική αστικοποίηση, επέφερε την έντονη ανοικοδόμηση της. Η μεγάλη ζήτηση στέγης είχε ως αποτέλεσμα την αύξηση της τιμής της κατοικίας και αυτό με τη σειρά του ανάγκασε πολλές μεσοαστικές οικογένειες να ζουν σε μικρότερα διαμερίσματα και τα παιδιά να μοιράζονται κοινά υπνοδωμάτια. Με το πέρασμα στον 21ο αιώνα ο κορεσμός του αστικού εδάφους, η οικονομική κρίση και η πτώση της οικοδομικής δραστηριότητας οδήγησαν στη συχνή ανακαίνιση και αναδιαμόρφωση ήδη υπαρχόντων διαμερισμάτων και στην αναζήτηση νέων αρχιτεκτονικών λύσεων. Οι βασικότερες είναι η αναδιαμόρφωση της ροής κίνησης και πρόσβασης προς τα υπνοδωμάτια και η συχνή εμφάνιση μονόχωρων διαμερισμάτων. Σημαντικό αποτέλεσμα των παραπάνω είναι η μείωση της ιδιωτικότητας της κρεβατοκάμαρας.

Μέσα από την παρούσα έρευνα διαπιστώθηκε ότι ο χώρος του υπνοδωματίου αποτελεί χώρο εξεχουσας σημασίας για κάθε περίπτωση χρήστη. Για τους ηλικιωμένους αποτελεί χώρο ανάρρωσης, ξεκούρασης και επανάκτησης των δυνάμεων τους. Ήδη από τη πρώτη κιόλας περίοδο, όπου οι δυνατότητες για ξεχωριστό δωμάτιο ύπνου είναι λιγοστές για τα κατώτερα κοινωνικά στρώματα, παρατηρείται να παραχωρούνται προνόμια για τον ύπνο των γηραιότερων μελών της οικογένειας. Ευνοϊκοί χώροι με μεγαλύτερη απομόνωση και καλύτερες συνθήκες θερμοκρασίας, καθώς και καλύτερος εξοπλισμός όπως κατασκευές κρεβατιών ακόμα και όταν δεν υπάρχουν κανονικά κρεβάτια, κουβέρτες και επιπλέον σκεπάσματα είναι μερικά από αυτά.

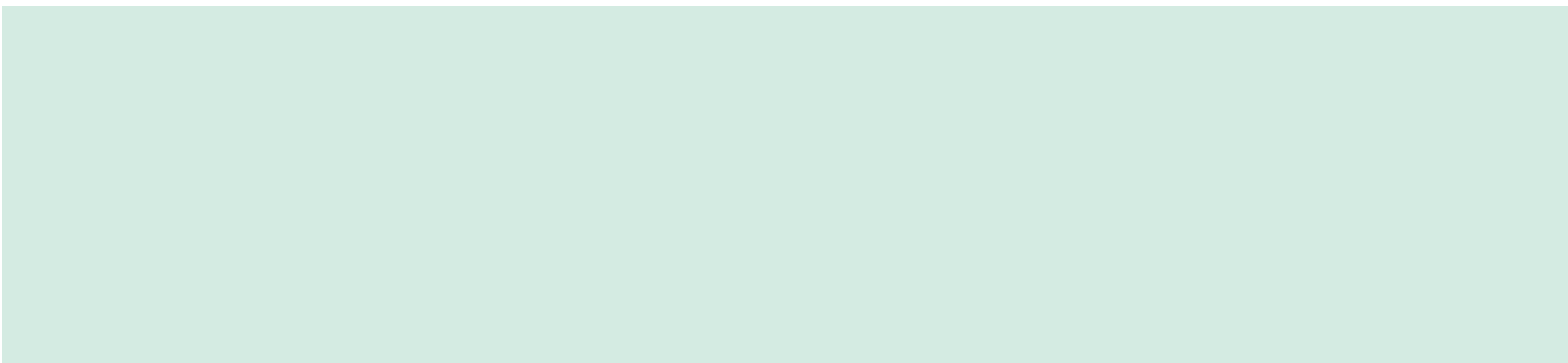
Για τη γυναίκα, ιδίως για τα χρόνια προτού καθιερωθεί η γυναικεία εργασία εκτός σπιτιού, αποτέλεσε και αποτελεί διέξοδο από την καθημερινή εργασία της, την ενασχόληση της δηλαδή με το νοικοκυριό. Είναι ο χώρος που της προσφέρει ιδιωτικότητα και την ευκαιρία να αφιερώσει χρόνο στον εαυτό της, καθώς είναι το βασικό δωμάτιο μέσα στην κατοικία που προσφέρεται για το γυναικείο καλλωπισμό και περιποίηση. Αυτό εντοπίζεται αρχιτεκτονικά είτε με χώρο μέσα στο υπνοδωμάτιο που προορίζεται για το έπιπλο που εξυπηρετεί αποκλειστικά αυτήν τη χρήση και συναντάται ακόμα και στις φτωχότερες κατοικίες, είτε με την ύπαρξη συμπληρωματικού δωματίου που επίσης προορίζεται μόνο για αυτήν τη χρήση και επικοινωνεί με αυτό μέσω εσωτερικής πόρτας. Για τον άνδρα, η κρεβατοκάμαρα αποτελεί το δωμάτιο που δύναται να του εξασφαλίσει την ανάπαυση και για αυτό δεν εντοπίζεται άλλος χώρος ή ιδιαίτερος εξοπλισμός, πέρα από το κρεβάτι και τους αποθηκευτικούς χώρους που προορίζονται για αυτόν. Ο ρόλος της κρεβατοκάμαρας γίνεται ακόμα πιο σημαντικός καθώς μέσα σε αυτήν αναπτύσσεται και εξελίσσεται η ιδιωτική και ερωτική ζωή του ζεύγους. Συνεπώς δίνεται ιδιαίτερη προσοχή στην εξασφάλιση της ιδιωτικότητας αυτού του χώρου. Αυτό εκφράζεται αρχιτεκτονικά με την τοποθέτηση του στα λιγότερα προσιτά σημεία της κατοικίας, όπως παραδείγματος χάριν σε ξεχωριστό όροφο, καθώς και με την συχνή παραχώρηση ατομικού λουτρού με εσωτερική επικοινωνία.

Τέλος, αξιοσημείωτος είναι ο ρόλος του υπνοδωματίου για τις νεαρές ηλικίες και τα παιδιά, καθώς αποτελεί το πρώτο τους προσωπικό χώρο, «σπίτι» και καταφύγιο. Οι ηθικές αξίες καθώς και η αναγκαιότητα ενός ιδιωτικού χώρου για το παιδί, που του επιτρέπει να αναπτύξει και να διαμορφώσει την προσωπικότητά του, θεμελίωσαν την ύπαρξη της δεύτερης κρεβατοκάμαρας μέσα στην κατοικία. Εξετάζοντας την τελευταία υποπερίοδο διαπιστώνεται η καθιέρωση τουλάχιστον δύο υπνοδωματίων σε οικογενειακές κατοικίες επιβεβαιώνοντας τους άνω ισχυρισμούς.

Μέσα από την παρούσα έρευνα διαπιστώθηκε ότι με το πέρασμα του χρόνου η σημαντικότητα του υπνοδωματίου ισχυροποιείται. Τα περισσότερα τετραγωνικά που κατακτά μέσα στην κατοικία, η σημασία που προσδίδεται στην επίπλωση και τη γενικότερη εσωτερική του διαμόρφωση ακόμα και από τα χαμηλότερα στρώματα, η κατοχύρωσή του ως ξεχωριστός χώρος, τουλάχιστον για το ζευγάρι και τα παιδιά, ακόμα και σε δυσμενείς περιπτώσεις όπως στις προσφυγικές και τις εργατικές κατοικίες είναι τα βασικότερα στοιχεία που υπογραμμίζουν την επαύξηση της αξίας του μέσα στην εξελικτική του πορεία.

241. Morning sun, Edward Hopper, 1952.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

A. ΑΡΧΕΙΑ

1. Εθνική Πινακοθήκη-Μουσείο Αλεξάνδρου Σούτσου Ίδρυμα Ευριπίδη Κουτλιδη, Συλλογές
2. Ταινιοθήκη της Ελλάδος

B. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. Αξαιοπούλου Άννα, Περτιγκιοζογλου Ελισσάβετ, *Αποτυπώσεις του αστικού μύθου*, ΕΜΠ, Ιούλιος 2015
2. Αλάτση Δέσποινα, *Ένα αρχοντικό των Αθηνών του περασμένου αιώνας*, Αθήνα, 1979
3. Βασιλείου Ι., *Η λαϊκή κατοικία*, Εκδόσεις Π.Α., Αθήνα 1944
4. Βρυχέα Άννυ, *Κατοικία και κατοίκηση: Διερευνώντας τα όρια της αρχιτεκτονικής*, Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 2003
5. Γεωργακοπούλου Φωτεινή, *Προσφυγικοί Συνοικισμοί στην Αθήνα και τον Πειραιά*, Εγκυκλοπαίδεια Μείζονος Ελληνισμού, Μ.Ασία, Ίδρυμα Μείζονος Ελληνισμού, 12/1/2002, τόμος 1ος
6. Μετάφραση Γρατσιαίου Π., Αριστοτέλους, *Περί ύπνου και εγρηγόρσεως*, εκδόσεις Φέξη, 1912
7. Δημητσάντου - Κρεμέζη, Αικατερίνη, *Το καμαρόσπιτο της Αττικής : προέλευση και αντιστοιχίες μιας βασικής ιδιοτυπίας της αγροτικής αρχιτεκτονικής στην Αττική κατά τους τελευταίους αιώνες*, Μέρος Α-Β., Αθήνα, 1986
8. Δικαίος Δημήτρης, *Νευροφυσιολογία του Ύπνου και του Ονείρου*, Μονάδα Μελέτης Ύπνου Αιγινήτειου Νοσοκομείου Α' Ψυχιατρική Κλινική Πανεπιστημίου Αθηνών
9. Ελένης Φεσσά - Εμμανουήλ, «Η Αθήνα στο δεύτερο ήμισυ του 20ού αιώνα, Πολεοδομική μεταμόρφωση & αρχιτεκτονική δημιουργία», *Αρχιτεκτονικές ματιές*, 2010
10. *Η αστική πολυκατοικία σε εξέλιξη(;)*
11. *Θέματα χώρου και τεχνών*, τόμος 6, 1975
12. Ιωακειμίδου Σαββίνα, Παπαγγελοπούλου Καλλιόπη, *Η αξία μελέτης της παράδοσης κατά τον Άρη Κωνσταντινίδη μέσα από το βιβλίο του «Τα παλιά Αθηναϊκά σπίτια»*, ΕΜΠ, Μάρτιος 2015
13. Καντερέ Λίνα, *Κρεβάτι +*, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, 2019
14. Καραγάτσης Μ., *Το 10*, ΕΣΤΙΑ, Αθήνα, 1961
15. Καραδημητρίου Ιωάννα, Λεβεντοπούλου Ιουλία, *Ιδιωτικές Οριο-θετήσεις*, Πολυτεχνείο Κρήτης, Χανιά 2017
16. Κόκκου Αγγελική, «Τα πρώτα Αθηναϊκά σπίτια 1832-1860», *Αρχαιολογία*, Φεβρουάριος 1982, Τεύχος 2, σελ. 50-64
17. Κωνσταντινίδης Άρης, *Τα παλιά αθηναϊκά σπίτια*, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο, 2011
18. Κωτσάκη Αμαλία, *Αλέξανδρος Νικολούδης 1874-1944 Αρχιτεκτονικά οράματα Πολιτικές χειρονομίες*, Εκδόσεις Ποταμός, 2007
19. Μαρμαράς Β. Μανόλης, *Η αστική πολυκατοικία της μεσοπολεμικής Αθήνας*, Πολιτιστικό Τεχνολογικό Ίδρυμα ΕΤΒΑ, 1991

20. Μαρμαράς Εμμανουήλ Β., Φεσσά - Εμμανουήλ Ελένη, *12 Έλληνες αρχιτέκτονες του μεσοπολέμου*, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης Ηράκλειο, 2005
21. Μάτεσις Παύλος, *Η μητέρα του σκύλου*, Εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα, 2007
22. Μπαμπανάσης Σ., *Η κατοικία στην Ελλάδα*, Ίδρυμα Μεσογειακών Μελετών, Θεσσαλονίκη, 1993
23. Μπίρης Κώστας Η., *Αι Αθήναι, από τον 19ο εις τον 20ο αιώνα*, Εκδόσεις Μέλισσα, 1999
24. Μπίρης Μάνος Γ., *Αθηναϊκή Αρχιτεκτονική 1875-1925*, Εκδόσεις Μέλισσα, Αθήνα, 2003
25. Μυλωνάκη Αγγελική Ι., *Αναπαραστάσεις του αστικού χώρου στον ελληνικό κινηματογράφο (1950-1970)*, ΑΠΘ, Θεσσαλονίκη, 2004
26. Παπαλού Ειρήνη, *Οι εξοχικές επαύλεις της Κηφισιάς στα τέλη του 19ου και τις αρχές του 20ου αιώνα*, ΑΠΘ, Φεβρουάριος 2017
27. Παπανδρέου Ε., «Εκλεκτιστικές κατοικίες στην Κηφισιά την περίοδο της Μπελ Επόκ», *Τεχνικά Χρονικά*, Αθήνα, 1990, Τόμος 10, Τεύχος 4, σελ 87-117
28. Παρμενίδης Γιώργος, Ρούπα Ευφροσύνη Χ., *Το αστικό έπιπλο στην Ελλάδα 1830-1940*, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις ΕΜΠ, 2003
29. Ρούση Αγγελική, *Η εξέλιξη της αστικής πολυκατοικίας στην Αθήνα από το 1917 μέχρι το 2012*, ΕΜΠ, 2014
30. Ρούσση Βασιλική, *Τα σπίτια του μεσοπολέμου στην Αττική: αστική, προαστιακή, εξοχική κατοικία*, ΕΜΠ, 2011
31. Επιμ. Σολδάτος Κ.Ρ., *Διαταραχές του ύπνου. Αντιμετώπιση στη γενική ιατρική*, Αθήνα, 1993
32. Φιλιππίδης Δημήτρης, *Νεοελληνική Αρχιτεκτονική*, Εκδόσεις Μέλισσα, Αθήνα, 1984
33. Φιλιππίδης Δημήτρης, *Μοντέρνα αρχιτεκτονική στην Ελλάδα*, Εκδόσεις Μέλισσα, 2001
34. Bachelard Gaston, *Η ποιητική του χώρου*, Εκδόσεις Χατζηνικολή, Αθήνα 2014
35. C. Cooper Marcus, *House as a mirror of self*, Berkeley, CA: Conary Press, 1995,
36. Eleb Monique, Debarre Anne, *L' invention de l' habitation modern: Paris 1880-1914*, A.A.M. / HAZAN, 1995
37. Frampton Kenneth, «Η εξέλιξη των ιδεών για την πολυκατοικία», *Αρχιτεκτονικά θέματα*, 1974, τόμος 8
38. Martin Heidegger, *Κτίζειν κατοικείν σκέπτεσθαι*, Εκδόσεις Πλέθρον, 2009
39. Paul Chombart de Lauwe, «Η απελευθέρωση των ανθρώπων διαμέσου της κατοικίας», *Αρχιτεκτονικά θέματα*, 1971, τόμος 5

Γ. ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΕΣ ΠΗΓΕΣ

1. www.ktirio.gr
2. www.geodata.gov.gr
3. www.domesindex.com
4. www.culture2000.tee.gr
5. <http://msc.wfdt.kard.teilar.gr>
6. <http://www.gradreview.gr>
7. <http://www.elia.org.gr>

Δ. ΠΗΓΕΣ ΕΙΚΟΝΩΝ

Εικόνα εξωφύλλου: <https://metaxanatasha.com/identities-2008-2013/>

1. <http://www.edward-hopper.org/excursion-into-philosophy/>
2. <https://metaxanatasha.com/work-in-progress/>
3. <https://www.tate.org.uk/art/artworks/munch-the-sick-child-n05035>
4. https://www.vangoghgallery.com/painting/the-bedroom.html?fbclid=IwAR3iy3o4W0300kG1U_Z3q0Ky1_jmQG04uURYhuJQK836Qh1fFOOsTNkiUTA
5. http://www.arch.ntua.gr/sites/default/files/resource/12621_/01_kserraos_eisagogi.pdf
6. Δημητσάντου - Κρεμέζη, Αικατερίνη, *Το καμαρόσπιτο της Αττικής : προέλευση και αντιστοιχίες μιας βασικής ιδιοτυπίας της αγροτικής αρχιτεκτονικής στην Αττική κατά τους τελευταίους αιώνες*, Μέρος Α-Β., Αθήνα, 1986 σελ. 28
7. ο.π., σελ. 28
8. ο.π., σελ. 34
9. ο.π., σελ. 34
10. Εκδότης - διευθυντής Ραγιάς Γ., σύμβουλος και συντονιστής έκδοσης Φιλιππίδης Δ., *Ελληνική Παραδοσιακή Αρχιτεκτονική*, Εκδόσεις ΜΕΛΙΣΣΑ, Αθήνα, 1988, Τόμος πέμπτος, σελ. 214
11. Δημητσάντου - Κρεμέζη, Αικατερίνη, *Το καμαρόσπιτο της Αττικής : προέλευση και αντιστοιχίες μιας βασικής ιδιοτυπίας της αγροτικής αρχιτεκτονικής στην Αττική κατά τους τελευταίους αιώνες*, Μέρος Α-Β., Αθήνα, 1986, σελ. 29
12. ο.π., σελ. 29
13. ο.π., σελ. 77
14. ο.π., σελ. 77
15. ο.π., σελ. 82
16. Εκδότης διευθυντής Ραγιάς Γ., σύμβουλος και συντονιστής έκδοσης Φιλιππίδης Δ., *Ελληνική Παραδοσιακή Αρχιτεκτονική*, Εκδόσεις ΜΕΛΙΣΣΑ, Αθήνα, 1988, Τόμος πέμπτος, σελ. 232
17. ο.π., σελ. 215
18. Κωνσταντινίδης Άρης, *Τα παλιά αθηναϊκά σπίτια*, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο, 2011, σελ. 56
19. ο.π., σελ. 57
20. ο.π., σελ. 12

21. ο.π., σελ. 13
22. ο.π., σελ. 14
23. Μπίρης Μάνος Γ., *Αθηναϊκή Αρχιτεκτονική 1875-1925*, Εκδόσεις Μέλισσα, Αθήνα, 2003, σελ. 43
24. ο.π., σελ. 43
25. <https://www.nationalgallery.gr/el/zographikh-monimi-ekthesi/painter/tsarouhis-giannis.html>
26. Μπίρης Μάνος Γ., *Αθηναϊκή Αρχιτεκτονική 1875-1925*, Εκδόσεις Μέλισσα, Αθήνα, 2003, σελ. 55
27. ο.π., σελ. 55
28. Κατάλογος έκθεσης, Το κτίριο της Βουλής των Ελλήνων, Βουλή των Ελλήνων, Απρίλιος 2009, σελ. 97
29. <https://www.digitalcommonwealth.org/search/commonwealth:sq87df03m>
30. <https://www.blod.gr/lectures/i-athina-proteyoussa-tis-elladas-ta-prota-bimata-meros-proto-omilies/>, διαφάνεια 22
31. <https://www.blod.gr/lectures/i-athina-proteyoussa-tis-elladas-ta-prota-bimata-meros-proto-omilies/>, διαφάνεια 22
32. Παρμενίδης Γιώργος, Ρούπα Ευφροσύνη Χ., *Το αστικό έπιπλο στην Ελλάδα 1830-1940*, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις ΕΜΠ, 2003, σελ. 91
33. ο.π., σελ. 182
34. ο.π., σελ. 183
35. Κατάλογος έκθεσης, Το κτίριο της Βουλής των Ελλήνων, Βουλή των Ελλήνων, Απρίλιος 2009, σελ. 105
36. Αλάτση Δέσποινα, *Ένα αρχοντικό των Αθηνών του περασμένου αιώνας*, Αθήνα, 1979
37. ο.π.
38. ο.π.
39. ο.π.
40. ο.π.
41. Παρμενίδης Γιώργος, Ρούπα Ευφροσύνη Χ., *Το αστικό έπιπλο στην Ελλάδα 1830-1940*, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις ΕΜΠ, 2003, σελ. 94
42. Κατάλογος έκθεσης, Το κτίριο της Βουλής των Ελλήνων, Βουλή των Ελλήνων, Απρίλιος 2009, σελ. 109
43. <https://www.pentapostagma.gr/2019/08/πώς-προέκυψε-η-φράση-άλλαξε-ο-μανωλιό.html>
44. Μπίρης Μάνος Γ., *Αθηναϊκή Αρχιτεκτονική 1875-1925*, Εκδόσεις Μέλισσα, Αθήνα, 2003, σελ. 58

45. ο.π., σελ. 60
46. ο.π., σελ. 60
47. ο.π., σελ. 85
48. ο.π., σελ. 85
49. ο.π., σελ. 91
50. ο.π., σελ. 91
51. ο.π., σελ. 78
52. ο.π., σελ. 78
53. ο.π., σελ. 87
54. ο.π., σελ. 87
55. ο.π., σελ. 89
56. <http://www.nationalgallery.gr/el/sulloges/collection/sulloges/megaro-othonos-stathatou--katopsi-2ou-orophou--stegis-kai-sophitas-1.html>
57. https://issuu.com/eirini_ppl/docs/eirini_ppl_thesis_
58. <http://www.nationalgallery.gr/el/sulloges/collection/sulloges/villa-no-2--katopseis-orophou-kai-isogeiou-epaulis-1.html>
59. <http://www.nationalgallery.gr/el/sulloges/collection/sulloges/epauli-n--thon--katopseis--kuria-opsi-pros-ti-leophoro-kiphisias-1.html><http://www.nationalgallery.gr/el/sulloges/collection/sulloges/epauli-kalamara--proin-therini-katoikia-tou-tsiller-stin-kiphisia--kuria-kai-plagia-opsi--katopsi-isogeiou-kai-orophou-me-ti-stegi-1.html>
60. <http://www.nationalgallery.gr/el/sulloges/collection/sulloges/epauli-kalamara--proin-therini-katoikia-tou-tsiller-stin-kiphisia--kuria-kai-plagia-opsi--katopsi-isogeiou-kai-orophou-me-ti-stegi-1.html>
61. Παρμενίδης Γιώργος, Ρούπα Ευφροσύνη Χ., *Το αστικό έπιπλο στην Ελλάδα 1830-1940*, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις ΕΜΠ, 2003, σελ. 187
62. ο.π., σελ. 225
63. ο.π., σελ. 179
64. ο.π., σελ. 187
65. ο.π., σελ. 193
66. ο.π., σελ. 238
67. ο.π., σελ. 256

68. ο.π., σελ. 255
69. ο.π., σελ. 141
70. ο.π., Πίνακας 6, σελ. 148
71. ο.π., σελ. 140
72. ο.π., σελ. 114
73. ο.π., σελ. 141
74. Προσωπικό αρχείο από Μουσείο Μπενάκη, Μουσείο παιχνιδιών
75. Ρούσση Βάσω, *Τα σπίτια του Μεσοπολέμου στην Αττική: αστική, προαστική, εξοχική κατοικία*, διδακτορική διατριβή ΕΜΠ, Πίνακας Κ61, σελ. 387
76. Βρυχέα Άννυ, *Κατοικία και κατοίκηση: Διερευνώντας τα όρια της αρχιτεκτονικής*, Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 2003, σελ. 204
77. Eleb Monique, Debarre Anne, *L' invention de l' habitation modern: Paris 1880-1914*, A.A.M. / HAZAN, 1995, σελ. 48
78. Ρούσση Βάσω, *Τα σπίτια του Μεσοπολέμου στην Αττική: αστική, προαστική, εξοχική κατοικία*, διδακτορική διατριβή ΕΜΠ, Πίνακας Κ61, Πίνακας Κ.58.Α., σελ. 384
79. ο.π., Πίνακας Κ.41.2, σελ 367
80. ο.π., Πίνακας Κ.204, σελ 530
81. ο.π., Πίνακας Κ.204.2, σελ 530
82. ο.π., Πίνακας Κ.191.Α, σελ 516
83. Κωτσάκη Αμαλία, Αλέξανδρος Νικολούδης 1874-1944 *Αρχιτεκτονικά οράματα Πολιτικές χειρονομίες*, Εκδόσεις Ποταμός, 2007, σελ. 173
84. Μπίρης Μάνος Γ., *Αθηναϊκή Αρχιτεκτονική 1875-1925*, Εκδόσεις Μέλισσα, Αθήνα, 2003, σελ. 180
85. Κωτσάκη Αμαλία, Αλέξανδρος Νικολούδης 1874-1944 *Αρχιτεκτονικά οράματα Πολιτικές χειρονομίες*, Εκδόσεις Ποταμός, 2007, σελ. 210
86. Μπίρης Μάνος Γ., *Αθηναϊκή Αρχιτεκτονική 1875-1925*, Εκδόσεις Μέλισσα, Αθήνα, 2003, σελ. 193
87. Μαρμαράς Β. Μανόλης, *Η αστική πολυκατοικία της μεσοπολεμικής Αθήνας*, Πολιτιστικό Τεχνολογικό Ίδρυμα ΕΤΒΑ, 1991, σελ. 254
88. ο.π., σελ. 255
89. ο.π., σελ. 258
90. ο.π., σελ. 257

91. ο.π., σελ. 259
92. ο.π., σελ. 275
93. ο.π., σελ. 264
94. ο.π., σελ. 269
95. ο.π., σελ. 266
96. ο.π., σελ. 271
97. ο.π., σελ. 278
98. ο.π., σελ. 279
99. ο.π., σελ. 273
100. ο.π., σελ. 274
101. Παρμενίδης Γιώργος, Ρούπα Ευφροσύνη Χ., *Το αστικό έπιπλο στην Ελλάδα 1830-1940*, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις ΕΜΠ, 2003, σελ. 431
102. ο.π., σελ. 463
103. ο.π., σελ. 370
104. ο.π., σελ. 500
105. ο.π., Πίνακας 1, σελ. 346
106. ο.π., σελ. 509
107. Βασιλείου Ι., *Η λαϊκή κατοικία*, Εκδόσεις Π.Α., Αθήνα 1944, σελ 84
108. ο.π., σελ 88
109. ο.π., σελ 89
110. Προσωπικό αρχείο από Μουσείο Μπενάκη, Μουσείο παιχνιδιών
111. Αξαιοπούλου Άννα, Περτιγκιοζογλου Ελισσάβετ, *Αποτυπώσεις του αστικού μύθου*, ΕΜΠ, Ιούλιος 2015, σελ 87
112. <http://domesindex.com/buildings/polykatoikia-sthn-odo-semiteloy-5/>
113. <http://domesindex.com/buildings/polykatoikia-lewforos-basilisshs-sofias-129/>
114. <http://domesindex.com/buildings/polykatoikia-sthn-odo-mytilhnhs/>
115. *Θέματα Χώρου και Τεχνών*, Τεύχος 8, έτος 1977, σελ. 58.

116. Αθανασίου Φιλιώ, Αρχιτεκτονική πρόσκληση σε δεξίωση, *Η εξέλιξη των χώρων υποδοχής στην ελληνική κατοικία*, Πολυτεχνείο Κρήτης, Σεπτέμβριος 2015, σελ. 57
117. Θέματα εσωτερικού χώρου, Τόμος 2, , 1971, σελ. 76
118. Θέματα Χώρου και Τεχνών, Τεύχος 5, έτος 1974, σελ. 63
119. https://spyskrapbook.tumblr.com/post/185616456370/%CF%80%CE%BF%CE%BB%CF%85%CE%BA%CE%B1%CF%84%CE%BF%CE%B9%CE%BA%CE%AF%CE%B1-%CF%83%CF%84%CE%B7-%CF%86%CE%B9%CE%BB%CE%BF%CE%B8%CE%AD%CE%B7-%CE%B1%CE%B8%CE%AE%CE%BD%CE%B1-apartment?fbclid=IwAR2IsliujNsG86UKJaUodVUFNFF0-JrwV2GOapDBaE7uQWicrrUI_JKI-Ks
120. Θέματα Χώρου και Τεχνών, Τεύχος 8, έτος 1977, σελ. 86
121. Θέματα εσωτερικού χώρου, Τόμος 2, , 1971, σελ. 82
122. Θέματα Χώρου και Τεχνών, Τεύχος 4, έτος 1973, ,σελ.35
123. Αξαιοπούλου Άννα, Περτιγκιοζογλου Ελισσάβετ, *Αποτυπώσεις του αστικού μύθου*, ΕΜΠ, Ιούλιος 2015, σελ 77
124. Θέματα Χώρου και Τεχνών, Τεύχος 6, έτος 1975, σελ. 140
125. Δημοπούλου Ειρήνη, Κωνσταντινίδης Άρης- Δοξιάδης Κωνσταντίνος- μία παράλληλη μελέτη της σκέψης και του έργου τους, Πολυτεχνείο Κρήτης, σελ. 24
126. <http://domesindex.com/buildings/sygkrothma-katoikiwn-sth-metamorfwsh/>
127. Αρχιτεκτονικά Θέματα, Τεύχος 1, έτος 1967, σελ 161
128. Θέματα Χώρου και Τεχνών, Τεύχος 6, έτος 1975, σελ. 77
129. Φιλιππίδης Δημήτρης, *Νεοελληνική Αρχιτεκτονική*, Εκδόσεις Μέλισσα, Αθήνα, 1984, σελ. 362
130. Θέματα Χώρου και Τεχνών, Τεύχος 7, έτος 1976, σελ. 73
131. Κουκουβέλου Αντωνία, *Γεωμετρική ανάλυση και σύγκριση κατοικιών μεταπολεμικών αρχιτεκτόνων: Ο αντίκτυπος στο μέλλον*, σελ. 72
132. Θέματα Χώρου και Τεχνών, Τεύχος 2, έτος 1971, σελ. 69
133. ο.π., Τεύχος 5, έτος 1974, σελ. 19, 20
134. ο.π., Τεύχος 6, έτος 1975, σελ. 19
135. *Η αμαρτία της ομορφιάς*, 1972
136. ο.π.
137. *Κάλπικη λίρα*, 1955

- 138. ο.π.
- 139. *Μια τρελή τρελή σαραντάρα*, 1970.
- 140. ο.π.
- 141. ο.π.
- 142. *Η σωφερίνα*, 1964
- 143. *Αχ αυτή η γυναίκα μου*, 1967.
- 144. *Γάμος αλά ελληνικά*, 1964.
- 145. *Μια τρελή τρελή οικογένεια*, 1965.
- 146. ο.π.
- 147. *Μερικοί το προτιμούν κρύο*, 1962.
- 148. ο.π.
- 149. ο.π.
- 150. *Κυριακάτικο ξύπνημα*, 1954
- 151. *Ένα βότσαλο στη λίμνη*, 1952
- 152. *Γάμος αλά ελληνικά*, 1964
- 153. *Χτυποκάρδια στο θρανίο*, 1963
- 154. *Ο Αριστείδης και τα κορίτσια του*, 1964
- 155. *Ο γόης*, 1969
- 156. *Κυριακάτικο ξύπνημα*, 1954
- 157. ο.π.
- 158. ο.π.
- 159. *Μπακαλόγατος*, 1963
- 160. *Οι κυρίες της αυλής*, 1966
- 161. *Κυριακάτικο ξύπνημα*, 1954
- 162. *Η δε γυνή να φοβήται τον άνδρα*, 1965
- 163. ο.π.

164. Συνοικία το όνειρο, 1961
165. Στέλλα, 1955
166. Ποτέ την κυριακή, 1960
167. Ο θυσσαυρός του μακαρίτη, 1959
168. ο.π.
169. Κυριακάτικο ξύπνημα, 1954
170. Θέματα εσωτερικού χώρου, Τεύχος 1, έτος 1970, σελ 36
171. Θέματα Χώρου και Τεχνών, Τεύχος 4, έτος 1973, σελ. 52
172. Θέματα εσωτερικού χώρου, Τεύχος 2, έτος 1971, σελ 75
173. Θέματα Χώρου και Τεχνών, Τεύχος 3, έτος 1972, σελ. 35
174. ο.π., Τεύχος 4, έτος 1973, σελ. 68
175. ο.π., Τεύχος 5, έτος 1974, σελ. 65
176. ο.π., Τεύχος 4, έτος 1973, σελ. 52
177. ο.π., Τεύχος 6, έτος 1975, σελ. 39
178. Θέματα εσωτερικού χώρου, Τεύχος 2, έτος 1971, σελ 75
179. Αξαιοπούλου Άννα, Περτιγκιοζογλου Ελισσάβετ, Αποτυπώσεις του αστικού μύθου, ΕΜΠ, Ιούλιος 2015, σελ 84
180. Βιοκλιματική Αρχιτεκτονική – Εφαρμογές στην Ελλάδα, ΚΑΠΕ, Πικέρμι, 1993
181. <http://domesindex.com/buildings/sygkrothma-polykatoikiwn-sto-p-psyxiko/>
182. Θέματα Χώρου και Τεχνών, Τεύχος 29, έτος 1998, σελ. 136
183. ο.π., Τεύχος 15, έτος 1984, σελ. 140
184. <http://www.ktirio.gr/%CE%BA%CF%84%CE%B9%CF%81%CE%B9%CE%B1/%CE%BA%CE%B1%CF%84%CE%BF%CE%B9%CE%BA%CE%B9%CE%B5%CF%83/%CE%B1%CE%BD%CE%B1%CE%BA%CE%B1%CE%AF%CE%BD%CE%B9%CF%83%CE%B7-%CE%B4%CE%B9%CE%B1%CE%BC%CE%B5%CF%81%CE%AF%CF%83%CE%BC%CE%B1%CF%84%CE%BF%CF%82-%CF%83%CF%84%CE%B7%CE%BD-%CE%BA%CE%B7%CF%86%CE%B9%CF%83%CE%B9%CE%AC>
185. <http://domesindex.com/buildings/sygkrothma-katoikiwn-kai-katasthmatwn-sto-meta3oyrgeio/>
186. <http://www.ktirio.gr/%CE%BA%CF%84%CE%B9%CF%81%CE%B9%CE%B1/%CE%BA%CE%B1%CF%84%CE%BF%CE%B9%CE%BA%CE%B9%CE%B5%CF%83/%CE%B1%CE%BD%CE%B1%CE%BA%CE%B1%CE%AF%CE%BD%CE%B9%CF%83%CE%B7-%CE%B4%CE%B9%CE%B1%CE%BC%CE%B5%CF%81%CE%AF%CF%83%CE%BC%CE%B1%CF%84%CE%BF%CF%82-%CF%83%CF%84%CE%B7%CE%BD-%CE%BA%CE%B7%CF%86%CE%B9%CF%83%CE%B9%CE%AC>

- B1%CF%84%CE%BF%CF%82-%CF%83%CF%84%CE%B7-%CE%B3%CE%BB%CF%85%CF%86%CE%AC%CE%B4%CE%B1?fbclid=IwAR18zCb0wcSH88-4lQkFbiaBEa_47U2Kr070Ddzbfqvly03BfCFqz20thvU
187. <http://www.ktirio.gr/%CE%BA%CF%84%CE%B9%CF%81%CE%B9%CE%B1/%CE%BA%CE%B1%CF%84%CE%BF%CE%B9%CE%BA%CE%B9%CE%B5%CF%83/%CE%B1%CE%BD%CE%B1%CE%BA%CE%B1%CE%AF%CE%BD%CE%B9%CF%83%CE%B7-%CE%B4%CE%B9%CE%B1%CE%BC%CE%B5%CF%81%CE%AF%CF%83%CE%BC%CE%B1%CF%84%CE%BF%CF%82-%CF%83%CF%84%CE%B7-%CE%B3%CE%BB%CF%85%CF%86%CE%AC%CE%B4%CE%B1>
188. <http://www.ktirio.gr/%CE%BA%CF%84%CE%B9%CF%81%CE%B9%CE%B1/%CE%BA%CE%B1%CF%84%CE%BF%CE%B9%CE%BA%CE%B9%CE%B5%CF%83/%CF%80%CE%BF%CE%BB%CF%85%CE%BA%CE%B1%CF%84%CE%BF%CE%B9%CE%BA%CE%AF%CE%B1-%CF%83%CF%84%CE%B7%CE%BD-%CE%B1%CE%B8%CE%AE%CE%BD%CE%B1>
189. <http://www.ktirio.gr/%CE%BA%CF%84%CE%B9%CF%81%CE%B9%CE%B1/%CE%BA%CE%B1%CF%84%CE%BF%CE%B9%CE%BA%CE%B9%CE%B5%CF%83/no-rocks-%CE%B1%CE%BD%CE%B1%CE%BA%CE%B1%CE%AF%CE%BD%CE%B9%CF%83%CE%B7-%CE%BA%CE%B1%CF%84%CE%BF%CE%B9%CE%BA%CE%AF%CE%B1%CF%82-%CF%83%CF%84%CE%B7-%CE%B3%CE%BB%CF%85%CF%86%CE%AC%CE%B4%CE%B1>
190. ο.π.
191. <http://www.ktirio.gr/%CE%BA%CF%84%CE%B9%CF%81%CE%B9%CE%B1/%CE%BA%CE%B1%CF%84%CE%BF%CE%B9%CE%BA%CE%B9%CE%B5%CF%83/%CF%80%CE%BF%CE%BB%CF%85%CE%BA%CE%B1%CF%84%CE%BF%CE%B9%CE%BA%CE%AF%CE%B1-%CF%83%CF%84%CE%BF-%CE%B3%CE%BA%CE%AC%CE%B6%CE%B9>
192. <http://www.ktirio.gr/κτιρια/κατοικιες/διαμέρισμα-στη-νέα-σμύρνη>
193. Μπίρης Τάσος, Έκθεση Τάσος Μπίρης-Δημήτρης Μπίρης: αρχιτεκτονική, το αμφίδρομο πέρασμα ανάμεσα στην εφαρμογή και τη διδασκαλία, Παπασωτηρίου, Αθήνα 2010, σελ. 384
194. <https://www.archisearch.gr/interiors/67sqm-apartment-renovation-in-athens-fotis-zapantiotis/>
195. ο.π.
196. ο.π.
197. <http://www.ktirio.gr/%CE%BA%CF%84%CE%B9%CF%81%CE%B9%CE%B1/%CE%BA%CE%B1%CF%84%CE%BF%CE%B9%CE%BA%CE%B9%CE%B5%CF%83/%CE%B1%CE%BD%CE%B1%CE%BA%CE%B1%CE%AF%CE%BD%CE%B9%CF%83%CE%B7-%CE%B9%CF%83%CF%8C%CE%B3%CE%B5%CE%B9%CE%BF%CF%85-%CE%B4%CE%B9%CE%B1%CE%BC%CE%B5%CF%81%CE%AF%CF%83%CE%BC%CE%B1%CF%84%CE%BF%CF%82-%CF%83%CF%84%CE%BF%CF%85-%CF%80%CE%B1%CF%80%CE%AC%CE%B3%CE%BF%CF%85>
198. ο.π.
199. ο.π.
200. <http://www.ktirio.gr/%CE%BA%CF%84%CE%B9%CF%81%CE%B9%CE%B1/%CE%BA%CE%B1%CF%84%CE%BF%CE%B9%CE%BA%CE%B9%CE%B5%CF%83/%CE%B1%CE%BD%CE%AC%CF%80%CE%BB%CE%B1%CF%83%CE%B7-%CE%B4%CE%B9%CE%B1%CE%BC%CE%B5%CF%81%CE%AF%CF%83%CE%BC%CE%B1%CF%84%CE%BF%CF%82-%CF%83%CF%84%CE%BF-k%CE%BF%CE%BB%CF%89%CE%BD%CE%AC%CE%BA%CE%B9>

201. ο.π.
202. ο.π.
203. ο.π.
204. *Θέματα Χώρου και Τεχνών*, Τεύχος 18, έτος 1987, σελ. 120
205. ο.π., τεύχος 30, έτος 1999, σελ. 120
206. <http://www.ktirio.gr/%CE%BA%CF%84%CE%B9%CF%81%CE%B9%CE%B1/%CE%B1%CF%80%CE%BF%CE%BA%CE%B1%CF%84%CE%B1%CF%83%CF%84%CE%B1%CF%83%CE%B5%CE%B9%CF%83-%CE%BA%CF%84%CE%B9%CF%81%CE%B9%CF%89%CE%BD/%CF%80%CF%81%CE%BF%CF%83%CE%B8%CE%AE%CE%BA%CE%B7-%CE%B4%CE%B9%CF%8E%CF%81%CE%BF%CF%86%CE%BF%CF%85-%CE%BA%CF%84%CE%B9%CF%81%CE%B9%CE%B1%CE%BA%CE%BF%CF%8D-%CF%8C%CE%B3%CE%BA%CE%BF%CF%85-%CF%83%CE%B5-%CF%85%CF%80%CE%AC%CF%81%CF%87%CE%BF%CF%85%CF%83%CE%B1-%CE%BA%CE%B1%CF%84%CE%BF%CE%B9%CE%BA%CE%AF%CE%B1-%CF%83%CF%84%CE%B7%CE%BD-%CF%80%CE%B5%CF%81%CE%B9%CE%BF%CF%87%CE%AE>
207. *Θέματα Χώρου και Τεχνών*, τεύχος 37, έτος 2006, σελ. 102
208. ο.π., Τεύχος 27 1996, σελ. 61, 62
209. <http://www.ktirio.gr/%CE%BA%CF%84%CE%B9%CF%81%CE%B9%CE%B1/%CE%BA%CE%B1%CF%84%CE%BF%CE%B9%CE%BA%CE%B9%CE%B5%CF%83/%CE%BA%CE%B1%CF%84%CE%BF%CE%B9%CE%BA%CE%AF%CE%B1-%CE%B67-%CF%83%CF%84%CE%BF-%CF%80%CE%B1%CE%BB%CE%B1%CE%B9%CF%8C-%CF%88%CF%85%CF%87%CE%B9%CE%BA%CF%8C>
210. <http://www.ktirio.gr/%CE%BA%CF%84%CE%B9%CF%81%CE%B9%CE%B1/%CE%BA%CE%B1%CF%84%CE%BF%CE%B9%CE%BA%CE%B9%CE%B5%CF%83/%CE%BA%CE%B1%CF%84%CE%BF%CE%B9%CE%BA%CE%AF%CE%B1-%CF%83%CF%84%CE%B7%CE%BD-%CE%BA%CE%B7%CF%86%CE%B9%CF%83%CE%B9%CE%AC-0>
211. ο.π.
212. <http://www.ktirio.gr/%CE%BA%CF%84%CE%B9%CF%81%CE%B9%CE%B1/%CE%BA%CE%B1%CF%84%CE%BF%CE%B9%CE%BA%CE%B9%CE%B5%CF%83/%CE%B1%CF%83%CF%84%CE%B9%CE%BA%CE%AE-%CE%BA%CE%B1%CF%84%CE%BF%CE%B9%CE%BA%CE%AF%CE%B1-%CF%83%CF%84%CE%BF-%CF%87%CE%B1%CE%BB%CE%AC%CE%BD%CE%B4%CF%81%CE%B9>
213. ο.π.
214. Έκθεση GR80s, Τεχνόπολη Αθηνών
215. ο.π.
216. <https://exypnes-idees.gr/29-fantastikes-idees-gia-na-prosthesis-kryfo-fotismo-sto-spiti-sou/>
217. <https://www.bovary.gr/spaces/9489/mia-katoikia-sto-palaio-psyhiko-prosferei-tin-aisthisi-tis-apodrasis-apo-astiko-topio>
218. <http://www.ktirio.gr/%CE%BA%CF%84%CE%B9%CF%81%CE%B9%CE%B1/%CE%BA%CE%B1%CF%84%CE%BF%CE%B9%CE%BA%CE%B9%CE%B5%CF%83/%CE%BA%CE%B1%CF%84%CE%BF%CE%B9%CE%BA%CE%AF>

%CE%B1-%CF%83%CF%84%CE%BF-%CE%B4%CE%B9%CF%8C%CE%BD%CF%85%CF%83%CE%BF

219. ο.π.

220. <http://anakainisi-diakosmisi.com/wp-content/uploads/2012/06/816.jpg>

221. <https://www.topdreamer.com/18-modern-bedrooms-with-bathtubs-or-showers/>

222. <http://www.ktirio.gr/%CE%BA%CF%84%CE%B9%CF%81%CE%B9%CE%B1/%CE%BA%CE%B1%CF%84%CE%BF%CE%B9%CE%BA%CE%B9%CE%B5%CF%83/%CE%B5%CF%83%CF%89%CF%84%CE%B5%CF%81%CE%B9%CE%BA%CE%AE-%CE%B4%CE%B9%CE%B1%CE%BC%CF%8C%CF%81%CF%86%CF%89%CF%83%CE%B7-%CE%BA%CE%B1%CF%84%CE%BF%CE%B9%CE%BA%CE%AF%CE%B1%CF%82-barcode-house>

223. <http://www.ktirio.gr/%CE%BA%CF%84%CE%B9%CF%81%CE%B9%CE%B1/%CE%BA%CE%B1%CF%84%CE%BF%CE%B9%CE%BA%CE%B9%CE%B5%CF%83/%CF%83%CE%BF%CF%86%CE%AF%CF%84%CE%B1-%CF%83%CF%84%CE%B7%CE%BD-%CF%80%CE%BF%CE%BB%CE%B9%CF%84%CE%B5%CE%AF%CE%B1>

224. <http://www.ktirio.gr/%CE%B9%CE%B4%CE%B5%CE%B5%CF%82/%CE%B5%CF%80%CE%B9%CF%80%CE%BB%CE%B1-%CE%B4%CE%B9%CE%B1%CE%BA%CE%BF%CF%83%CE%BC%CE%B7%CF%83%CE%B7/%CE%B4%CE%B9%CE%B1%CE%BC%CF%8C%CF%81%CF%86%CF%89%CF%83%CE%B7-%CF%85%CF%80%CE%BD%CE%BF%CE%B4%CF%89%CE%BC%CE%B1%CF%84%CE%AF%CE%BF%CF%85-%CF%83%CE%B5-%CE%B4%CE%B9%CE%B1%CE%BC%CE%AD%CF%81%CE%B9%CF%83%CE%BC%CE%B1>

225. <http://www.ktirio.gr/%CE%B9%CE%B4%CE%B5%CE%B5%CF%82/%CE%BC%CF%80%CE%B1%CE%BD%CE%B9%CE%BF/%CE%B3%CF%85%CE%AC%CE%BB%CE%B9%CE%BD%CE%BF-%CE%BC%CF%80%CE%AC%CE%BD%CE%B9%CE%BF>

226. Κτίριο, Τεύχος Μαρτίου 2018, σελ. 81

227. Κατάλογος IKEA 2019, σελ. 178,179

228. Κτίριο, Τεύχος Απριλίου 2018, σελ. 20

229. https://issuu.com/kirki/docs/portfolio_krki_mariolopoulou

230. Κατάλογος IKEA 2019, σελ. 189

231. Κατάλογος IKEA 2019, σελ. 195

232. <https://epiplakokkinos.gr/shop/woodyline-%CF%80%CE%B1%CE%B9%CE%B4%CE%B9%CE%BA%CF%8C-%CE%B5%CF%86%CE%B7%CE%B2%CE%B9%CE%BA%CF%8C-%CE%B4%CF%89%CE%BC%CE%AC%CF%84%CE%B9%CE%BF/woodyline-economy-%CE%B4%CF%89%CE%BC%CE%AC%CF%84%CE%B9%CE%BF-economy/%CE%BA%CE%BF%CF%85%CE%BA%CE%B5%CF%84%CE%B1-%CE%BA%CF%89%CF%83-10-woodyline-2392/>

233. <https://laro.gr/products/tili/>

234. <http://moretrends.gr/oldsite/kids/item/%CE%B9%CE%B4%CE%AD%CE%B5%CF%82-%CE%BA%CE%B1%CE%B9-%CE%BB%CF%8D%CF%83%CE%B5%CE%B9%CF%82-%CE%B3%CE%B9%CE%B1-%CF%84%CE%BF-%CF%80%CE%B1%CE%B9%CE%B4%CE%B9%CE%BA%CF%8C-%CE%B4%CF%89%CE%BC%CE%AC%CF%84%CE%B9%CE%BF-%CE%B1%CF%80%CF%8C-%CF%84%CE%B7%CE%BD-ikea.html>

235. <http://spirossoulis.com/diakosmisi-eykola-kai-oikonomika-tips-gia-na-kanete-to-paidiko-ypnodwmatio-efiviko/>
236. <https://www.skrouz.gr/s/16902833/Montessori-%CE%BC%CE%B5-%CE%9F%CF%85%CF%81%CE%B1%CE%BD%CF%8C-%CE%9C%CE%BF%CE%BD%CF%8C-%CE%9B%CE%B5%CF%85%CE%BA%CF%8C-%CE%9C%CF%80%CE%B5%CE%B6-%CE%BC%CE%B5-%CE%91%CF%80%CE%BF%CE%B8%CE%B7%CE%BA%CE%B5%CF%85%CF%84%CE%B9%CE%BA%CF%8C-%CE%A7%CF%8E%CF%81%CE%BF.html>
237. <https://laro.gr/products/tili/>
238. <http://www.oystersmartflats.gr/studios.aspx>
239. <http://www.artnet.com/artists/oumbertos-argyros/boudoir-reflection-fze3FD8fTq2kTukLnhmVA2>
240. <https://www.lifo.gr/team/pinakothiki/33865>
241. <https://www.edwardhopper.net/morning-sun.jsp>
242. <https://metaxanatasha.com/work-in-progress/>

Στην παρούσα εργασία ο συμβολισμός υποδεικνύει το χώρο του ύπνου.

Στο κρεβάτι κλεί-
νει ο κύκλος τόσο
της ζωής όσο και
της ημέρας εκεί
βρίσκουμε την
ανάπαυση με την
βαθύτερη έννοια
της λέξης!

Otto Fr. Bollnow

242. We are such a stuff as dreams are made on, Natasha Metaxa, 2017.

